

AKADEEMIA

4. AASTAKÄIK 1992 NUMBER 4

Unenäod antiiktragöödias	Anne Lill
Ennustamisest une abil	Aristoteles
Astroloogia ja kristlus	Heino Eelsalu
Mõistus ja müstika	Helle Kaasik
Ökoloogia nihilistlikkusest	Risto Niemi-Pynttäri
Kuidas ennast aidata	Karin Hango
Seitse õde	Hando Runnel
Ajaloo objektiivsusest	W. H. Walsh
Läti riigi rajamine	Brūno Kalniņš
Must-valge lipu all	Rein Marandi
Ubi bene, ibi patria?	Olaf Imelik
Mängiv inimene	Johan Huizinga
Dokumente metsavendlustest	

Kolleegium

Igor Černov, Tiit Hennoste, Ain Kaalep, Kalle Kasemaa, Madis Kõiv, Jaan Lepajõe, Aino Lukas, Juhan Peegel, Ain Raitviir, Hando Runnel, Peeter Tulviste, Arvo Valton, Kaljo Villako, Richard Villems

Toimetus

peatoimetaja	Ain Kaalep
tegevtoimetaja	Indrek Ude
<i>universalia</i>	Eduard Parhomenko
<i>humaniora</i>	Mart Orav
<i>socialia</i>	Jaan Isotamm
<i>naturalia</i>	Toomas Kiho
peatoimetaja asetäitja	Agu Tani
keeletoimetaja	Triin Kaalep
kujundaja	Lea Malin
korrektor	Kristin Haljasorg
sekretär	Tiiu Jõgi
raamatupidaja	Piret Liinold

Postiaadress/Postal address:

Postimaja, postkast 80,
EE2400 Tartu, Eesti/Estland/Estonia

Toimetuse aadress:

Küütri 1, Tartu, Eesti

Telefonid:

31 373, 31 117

Arveldusarve nr 1345043 Tartu Kommertspangas

Account no. 99-42 149 169 for USD with Tartu Kommertspank, Tartu, through crediting the account no. 1345043-419 AKADEEMIA of Tartu Kommertspank with Svenska Handelsbanken, 106 70 Stockholm, Sweden

Akadeemia avaldab reklaami. Küsige tingimusi toimetusest.

Trükkida antud 22. IV 1992 Tartu Trükikojas, Tartu, Olikooli 17/19. III. Trükiarv 5000. Tell. nr 1087.

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

4. AASTAKÄIK 1992 NUMBER 4

- Uni ja unenäod antiiktragöödias
Anne Lill 675
- Ennustamisest une abil
Aristoteles 698
Tõlkinud Anne Lill
- Astroloogiakeskne tagasipilk kristlusekesksele teadusloole
Heino Eelsalu 703
- Mõistus ja müstika: Universumi areng ja kõrgemad meeleaseisundid
Helle Kaasik 713
- Ökoloogia kui nihilistlik ebakindlus
Risto Niemi-Pynttäri . . . 719
Tõlkinud Kajar Pruul
- Kuidas ennast aidata: Mõtteid psühholoogilise eneseabikirjanduse taustal
Karin Hango 735
- Seitse öde
Hando Runnel 746
- Kas ajalugu saab olla objektiivne?
W. H. Walsh 761
Tõlkinud Külliki Kalman

Läti riigi rajamine. II	<i>Brūno Kalniņš</i> 790
	<i>Tõlkinud Jaan Isotamm</i>
Must-valge lipu all. I	<i>Rein Marandi</i> 809
	<i>Tõlkinud Marju Luts</i>
<i>Ubi bene, ibi patria?</i>	<i>Olaf Imelik</i> 827
Dokumente metsavendlustest ja vastupanuliikumisest Eestis. VII 835
<i>Arvustus: Välisministri abi irooniline jutustus. Eero Medijainen. Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934. Tartu: TÜ ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor, 1991.</i>	<i>Jaak Valge</i> 846
<i>“Teaduse tempel on avat!” Eesti Naisüliõpilaste Selts 1911–1991. Toimetanud Rutt Hinrikus, Sirje Olesk, Margit Sutrop (peatoimetaja). Tartu: [Eesti Naisüliõpilaste Selts], 1991.</i>	<i>Astrid Reinla</i> 851
Editorial note. Summaries	853
От редакции	859
Mängiv inimene. II	<i>Johan Huizinga</i> 863
	<i>Tõlkinud Mati Sirkel</i>

Lk 702, 734, 745, 760, 826: Jüri Arraku tušijoonistused.

UNI JA UNENÄOD ANTIIKTRAGÖÖDIAS

Anne Lill

Kreeka tragöödiaid lugedes võib märgata, et paljudes teostes kuulub unetemaatika selle masinavärgi hulka, mis loo käima paneb. Miks räägitakse tragöödias nii palju unest ja unenägudest? Mis on une eripära tragöödias? Miks kangelased laval nii palju magavad? Antiiktragöödiat kui žanrit iseloomustab tegevuse ja tunnete aktiivsus, millega magaja passiivsus ei taha hästi kokku sobida. Tragöödiakangelane on kirglik, kannatav, ülev, teotahteline — ja ometi lasevad autorid Orestesel, Heraklesel, Philoktetesel ja teistelgi tragöödiates magada ning sageli ka oma unenägudest jutustada.

Tragöödiaeelsetes kirjandusžanrites enne 5. saj. eKr — eepikas ja lüürikas — on unenägudel kindel koht. *Iliases* ja *Odüsseias* on unenägusid kirjeldatud nagu tegelikke sündmusi, niisama reaalsena kui ärkvelolekus toimunud tegevus. Unenägu on kellegi külaskäik magaja juurde: ilmub surnud inimese vaim, mõni muu saadik kusagilt või ka eriline kujutluspilt (*eidolon*). Homerosel tähendab unenägu (*oneiros*) öös ilmuvat konkreetset isikut, mitte aga kogemust. Eeposes magaja kuulab, mis talle räägitakse, ja teeb unes antud korraldustest ning soovitustest pärast ärkamist oma järeldused selle kohta, kuidas tegutseda. Niisugune unenägu on *objektiivne fakt*, otsekui tegelik sündmus. Homerosel on aga ka üks unenäokirjeldus teisest, hilisemas kirjanduses eriti levinud liigist: see on unenägu kui *sümbolite, märkide ko-*

gum, kus sündmused ilmuvad allegoorilises vormis, mis tuleb hiljem lahti mõtestada. Selline oli Penelope unenägu kotkast, kes ründas ta hanesid (*Odüsseia*, 19, 535jj). Alates Pindarosest tuleb ette ka kolmandat unenäoliiki: sündmus, mis toimub vaimumaailmas, kehast ajutiselt eraldunud *hinge nägemus*. Seda esineb ka klassikalise aja kirjanikel (Platon, *Riik*, 571d ja Xenophon, *Kyropaideia*, 8.7, 21). Esimest ja kolmandat liiki unenägusid võib tragöödiast leida vaid mõnel üksikul vaieldaval juhul. Seevastu sümbolised ja seletamist vajavad unenäod on üks tragöödia meelisteemasid.

Tragöödiaunede sümbolikat ja üldnimlikke aspekte on üsna põhjalikult käsitletud psühhoanalüütilisest vaatekohast (vt Devereux 1976), ent unenäo kui teravikloo, narratiivi osa on jäänud suurema tähelepanuta. Unenägude tähtsus tragöödias ulatub põgusast mainimisest kuni süžeed siduva motiivini. Aischylose, Sophoklese ja Euripidese teoste hulgast võib leida seitse sellist tragöödiat, kus jutustatakse terve unenägu algusest lõpuni, kusjuures Aischylos, neist varaseim autor, räägib unenägudest kõige rohkem (neljas tragöödias seitsmest). Sophokles esitab unenäo ainult ühes tragöödias (samuti seitsmest), Euripides aga kolmes tragöödias (kaheksateistkümnest). Järelikult köidavad unenäod autoreid ajapikku üha vähem. Seda kinnitab ka unetemaatika seotud sõnavara suhteline sagedus kõikides tekstides: absoluutarvudena Aischylosel 55, Sophoklesel 34, Euripidesel 66, suhtena nende säilinud tragöödiade arvasse vastavalt 7,8, 4,9 ja 3,6.

Aischylose ajaloolisel süžeel rajaneva tragöödia *Pärslased* sündmustik toimub Kreeka—Pärsia sõdade ajal. Unenägu näeb Atossa, kelle mees, kuningas Darios, on surnud (see ei takista Dareiost vaimuna lavale ilmumast). Võim ja vägi on Dareiose ja Atossa poja Xerxese käes, kes valmistub võitluseks kreeklastega. Nii

poeg kui surnud mees ilmuvad Atossale ka unenäos. Sellest räägib barbarite väarikaim daam järgmiselt:

Mul on olnud öösiti palju unenägusid sellest ajast peale, kui mu poeg sõjaväe kokku kogus ja lahkus, soovides vallutada Jooniat [s.t Kreekat]. Kunagi pole ma näinud aga nii selgelt kui eelmisel ööl [---]. Mulle näis, et mu silme ette ilmus kaks kaunilt riietatud naist, üks kaunis oma pärsia rüüs, teine dooria [s.t kreeka] omas, mõlemad olid suuruselt palju võimsamad tavalisest, ilult laitmatud. Kuigi nad olid öed, sama päritoluga, oli ühele andnud liisk kodumaaks Hellase, teisele barbarite maa. Paistis nii, et neil tekkis omavahel mingi riid. Seda mõistes püüdis mu poeg neid tagasi hoida ja rahustada: ta rakendas nad mõlemad kaariku ette ja pani ohjad kaela. Üks kandis uhkena ohjadest rakmeid ja hoidis kuulekalt suus. Teine aga rabeleb ja rebib kätega vankriohje. Ta kisub need jõuga ära ja olles ilma ohjadeta, löhub rakmed täiesti. Mu poeg kukub ja isa Dareios seisab kõrval, tundes talle kaasa. Kui Xerxes teda näeb, tõmbab ta mantli oma keha ümber. Seda ma nägingi. (181-199.)

Argates peseb kuninganna käsi allikavees ja läheb altari juurde, et ohverdada. Seal näeb ta hirmuga, kuidas pistrik tormab kotka kallale ja kraabib küüntega ta pead, mida kotkas laseb vastu hakkamata sündida. Seda oli hirmus näha. Jutustust kommenteerib pärsia vanameeste koor kui halba ennet, millest küll ei tule end lasta liialt hirmutada, kuid sellise halva märgi korral tuleb jumalate poole palvetada, ohverdada, valades ohvrijooki maapinnale surnute jaoks: tuleb paluda surnud isa, et see läkitaks maa alt kõike head, halva aga jätaks maa alla. Pärslaste ja Xerxese saatuse pärast on koor muretsenud juba loo alguses, ärev ohuaimus kestab ka unenäos. Unenägu on selge (*enargēs*), sümbolne, ja kannab ennustuse-oomeni tähendust. Öisele oomenile lisandub päevane (kotkas ja pistrik), mis suurendab kurjakuulutatavat hirmutunnet veelgi. Nii unenägu kui päevane märk nõuavad seletust. Tõlgendusi esitab koor, need on aga üsna ebamäärased. Hirmutunne süveneb tragöödias järk-järgult: esialgu ebamäärane kartus, siis unenägu, siis päevane enne. Kõik see viib

välja tragöödia lõpupildini, kus ilmub lavale lüüasaanud Xerxes, sõites räbaldunud ja õnnetuna oma kaarikus. Vaatajad teadsid muidugi varem, et lugu liigub sellise lõpu poole; neis tekitas hirmu selle jälgimine, kuidas õnnetus läheneb ja tabab inimesi, kes sellest enne midagi ei tea. Tekstis korduvad *hirmu* tähistavad sõnad (*phobō; deimat' eisidein; agan phobein*), ja ei kahelda selles, et enne on halb (*phlauron*).

Nii siin kui ka teistes lugudes seostatakse unenägu surmaga, surnud inimesega: Atossale ilmub ta surnud mees. Pärast sellist unenägu tuuakse kindlasti ohver all ilma ktoonilistele jõududele. On iseloomulik, et tragöödias ilmuvad unenäod maa tumedate jõudude rüpest, surnuteriigist. Hirmu tekke kindlmaid teid on surma läheduse tajumine. Kuigi loo peategelased Atossa ja Xerxes ise surma ei saa, on just hukk ja häving loo taustaks: sellega seostub unenägu, sellest räägib hiljem Dareiose vaim, ennustades pärslaste lüüasaamist kreeklaselt. Tragöödia lõpus kurdabki Xerxes kaotuse ja õnnetu saatuse üle.

Aischylose *Aheldatud Prometheus* on üsna staatiline teos, kus eriti midagi ei juhtu. Õnnetuse ja kannatuse ideed väljendab kalju külge aheldatud üllas titaan Prometheus. Just tema seletas inimestele esimesena ära, mida unenäod tähendavad ja kuidas öösel nähtud ended on seotud päevase eluga (501jj). Prometheus juhatas kätte raskesti mõistetavate märkide-sümbolite tähenduse: varem ei saanud inimesed millestki aru ja elasid kui unevarjud (464). Niisuguse kangelase puhul on ootuspärane, et tragöödias esineb ka mõni unenägu. Lavale tormabki õnnetu ja vaevatud lehmanäoline Io, kes põgeneb Hera viha eest, sest Io on Zeusi järjekordse kiindumuse objekt. Ka Io õnnetuse ees käis unenägu, millest ta Prometheusele räägibki.

Tihti kummitasid öised nägemused mu tütarlapsekambris. Nad keelitavad libedate sõnadega: "Sa ülimalt õnnelik tütarlaps, miks oled nii kaua neitsi? Sul on võimalus abielluda kõige võimsamaga. Zeus ise põleb kirest sinu vastu ja tahab sinuga armastuses ühineda. Sina, tüdruk, ära põlga Zeusi aset ära, vaid mine Lerna rohuniituledele, kus su isa karjatab veiseid, nü et Zeusi pilk saaks oma igatsuse rahuldada." Sellised unenäod piinasid mind, õnnetat, kõik ööd, kuni julgesin isale öistest unedest rääkida. (645-657.)

Unenäo jutustamisele järgneb seletuse otsimine Delphi oraaklilt Pythonilt. Pöördutakse ka Dodona oraakli poole, kuid vastuseks saadakse ainult kahemõttelisi, arusaamatuid, segaseid ennustuslauseid (*aiolostomos*, *ase-mos* ja *dyskritos* on sõnad, mida siinjuures kasutatakse). Prometheus seletab aga unenäo ja Io tuleviku ära ning selgub, et Io kaugemate järglaste hulgas on kreeklaste esiisa, Argose kuningasoo rajajaid, nende hulgas ka Prometheuse tulevane päästja, vapper vibumees (muidugi Herakles).

Mis on siin unenäo ülesanne? Tegelikult jääb see episood Ioga suhteliselt iseseisvaks lõiguks kogu loos. Pole ju Io ilmumiselgi muud mõtet kui näidata veel üht, kes on Zeusi tuju tõttu õnnetusse sattunud ja seega Prometheuse kaaskannataja. Muidugi aitab see demonstreerida Prometheuse ettenägemisvõimet ja ennustuskunsti. Võib-olla Prometheuse õnnetusest üksi lihtsalt ei piisanud. Unenägu ise on aga tüüpiline selle poolest, et ta vaevab magajat, piinab oma mõistatuslikkusega, paneb ärkvel olles teotsema ja seletusi otsima. Tegelikult on siin vähe arusaamatut, puuduvad isegi sümbolid, mida tuleks ära seletada. Unenägu on juhatuse otse Jumalalt, mille esitab Zeusi saadik (?), ja selles mõttes üsna sarnane unenägudega Homerose teostes. Ilmselt on see tragöödiaunenägudest kõige arhailisem. Seda võiks liigitada oraakliunede hulka (*chrematismos*), kui unes ilmub mõni mõjukas isik (jumal, preester, isa), kes ütleb ilma mõistukõneta, mis juhtub või mida peab tegema

(Dodds 1971: 107jj). Ladinapäraseit on seda liiki unenägu nimetatud *admonitio*'ks (manitsus). Taevalikud nõuandjad ja inglid juhatavad ning manitsevad, mida tuleb teha (nt Sokratese unenäod *Phaidonis*, 60E, ja *Kritonis*, 44B). Selles mõttes erineb *Prometheuses* leiduv unenägu teistest tragöödiaunenägudest.

Aischylose triloogias *Oresteia* esitatud Agamemnoni ja tema laste lugu on unenägu seiskohast eriline. Triloogia esimeses osas *Agamemnon* räägitakse Mükene kuninga Agamemnoni saabumisest koju pärast Trooja sõda ja tema salakavalast tapmisest, mille korraldasid ta naine ja selle armuke. Unenägu ei näe mitte Agamemnon, vaid ta vend Menelaos, kelle kaunis ja truudusetu naine Helene ongi põhjuseks, miks puhkes nii palju leina ja õnnetust toonud sõda. Kerglasel meelel jättis Helene mehe maha ja teotas niiviisi abielu. Häbistatud ja kibestunud Menelaos ei suuda siiski naist unustada ja igatseb ta järele. Teda piinavad unes ilmuvad kujutluspildid. Unenäost ei jutusta aga mitte selle nägija ise, vaid kõrvalseisja, koor.

Piinavad uneilmutused pakuvad kujutlusi, toovad petlikku rõõmu: kui ta arvab nägevat armast kuju, haarab ta käega, ja samas nägemus kaob tiibadel kaugetele uneradadele. Selline mure on tabanud kodukollet. (429–434.)

Unenäo järel jutustab koor ka Hellast tabanud kibedast leinast: võõra naise pärast hukkusid sõjas mehed, jättes oma naised kurvastama ja Helenet needma.

Siin on unenägu põimitud üldise õnnetuse, leina ja kurbuse konteksti. Masendatud mehe ängistusunenägu on esitatud isikliku õnnetusena. Puudub unenäosümbboolika, see unenägu pole ka oomen või ennustus, sest Menelaos saab oma Helene lõpuks tagasi (tragöödias sellest küll juttu pole). Isiklik kurbus ja kogu maad tabanud õnnetus täiendavad siin teineteist, suurendades kurbuse ja kannatusega seotud elamusi. Seda kinnitab ka sõnavalik (*oneirophantai penthēmones* 'piinavad une-

ilmutused'; *achnē* 'mure'). Unenägemus (*opsis*) on siin tiivuline ja kaob lennates. Ka und ennast ja ööd kujutavad kreeklased mustatiivalisena (*Hypnos*; *Nyx melanopteros*). Tiivuline on kreeklaste kujutluses ka hing (*psychē*), kuid *psychē*'ga tragöödiauned ei tegele.

Ainukesena tragöödiažanri unenägudest jutustab siin kolmas isik, seos surmaga on kaudne. Enamikus tragöödiatest näevad und naised, kellele ilmub nende mees, poeg või vend, siin aga on esitatud mehe unenägu oma naisest. Ilmselt kehtib siin rohkem kui teiste unenägude puhul väide, et tragöödiaunenägude aines sisaldab seda, mida võib olla unes näinud igaüks (Vernant, Vidal-Naquet 1990: 86, kuigi seal räägitakse sellest seoses Oidipuse-looga). Vihje mehe tüüpilisele unenäole oma emast leidub ka *Kuningas Oidipuses* (812), kuid ilma pikema seletuse ja kommentaarita.

Hoefoorid on Aischylose triloogia *Oresteia* teine osa ja unenäost räägitakse selle esimeses pooles. Jutustus on antud dialoogina koori ja Orestese vahel, kes on tulnud isa Agamemnoni hauale. Sinna on tulnud ka naised, kes esinevad koorina — need on hoefoorid, surnule joogi- või valamisohvri toojad (siit ka pealkiri). Surnuohvri toomise põhjuseks on unenägu: Klytaimnestra on näinud hirmsat und, ja arvab, et selle saatis ta surnud mees Agamemnon, keda on nüüd tarvis lepitada valamisohvriga haul. Enne seda on aga Orestes oma õe Elektraga arutanud, kuidas isa surma eest emale kätte maksta. Et pääseks võidule õiglus, paluvad nad abi ka jumalatelt. Pärast miņevikukuriteo meenutamist küsib Orestes, miks ema saatis lepitusohvri. Vastuseks kuuleb ta koorilt, et see on tehtud "öös ilmuvate hirmuunenägude kartuses värisedes" (*oneiratōn kai nykti-plagktōn deimatōn pepalmenē*, 521–523). Ka selles väljendis korduvad tragöödiaunenägudele tüüpilised mõisted: öö, seal

uitavad hirmud (*deima*) ja unenäod, kokkumine (*pallein* 'värisema').

Orestes: "Mis uni see oli, räagi täpselt."

Koor: "Talle näis, et sünnitas mao, nagu ta ise ütleb."

Orestes: "Ja mis edasi sai, kuidas see lõppes?"

Koor: "Ta pani ta mähkmetesse, nagu lapse ikka [---], pakkus talle unenäos rinda [---] piima sees tuli aga suur veretükk välja."

Orestes: "See pole asjata, nägemus tähendab meest."

Koor: "Siis ta karjus unes ja ärkas." (526-535.)

Süngele unenäomaailmale, pimedusele ja hirmule järgneb lampide süütamine, mis muudab kõik ümber ringi valgeks. Ka see hirmuunenägu on oomen, mille Orestes ära seletab:

See unenägu läheb täide, tean ta tähendust, ja kõik sobib sellega [---] ta oigas vapustatult õudusest, ta peab vägivallega suurema, sest ta on toitnud hirmsat kiskjat — mina olen see madu, tapan ta, nagu see unenägu ette kuulutas. (541-550.)

Selles küllaltki pikas unenäoepisoodis ilmnevad järgmised motiivid: unenäo seos surnuga, tapmisega, saabuva huku paratamatus ja hirm selle ees, mida ärgates tuleb leevendada, lepitades unenäo saatjat, surnut. Sama teema ilmub uuesti tragöödia lõpus, kui Orestes tapab ema, viies täide oma ennustuse unenäo täitumisest: unenäos nähtud hirm (*phobos*) oli kindel ennustusmärk (*mantis*, 529).

Hoefoorides on unenägu seega tragöödiat läbivaks ja siduvaks motiiviks ning sellega on seotud isegi pealkiri: naised esinesid hoefooridena öösel nähtu mõjul, joogiohvri toomisel on otseseos unenäo või nägemusega (*opsanon* 'nägemus, viirastus', 534). Niisiis toetub siin tegevus unenäole. Unenägu ja selle seos surmaga väljendab loos ka kannatuse ideed, mis peab vaatajas tekitama vapustava kaasaalamistunde.

Triloogia kolmanda osa *Eumeniidid* algus viib kohe unenäo ja surma maailma: magavate kättemaksujumalannade juurde ilmub Klytaimnestra vaim, kes püüab

neid üles äratada ja tegutsema sundida. Avaneb salapärase unemaailma uus külg: just magades võib näha oma saatust, mida päeval näha ei saa. Magades saab meel (*phrēn*, ka: 'süda; hing') endale kiirgavad silmad (104).

Oresteias saavad uni ja unenäod sündmustiku täieõiguslikeks osalisteks. Nad on nagu maskita ja lavaatribuutikata tegelased, kellest antiikautorid räägivad (nagu Hirm, Kadedus, Pettus jm; *Pollucis Onomasticon* 4, 133). Lisaks unenägudele ilmuvad lavale ka teised viirastuslikud kujud — surnud inimeste varjud (antud juhul Klytaimnestra). Erinevalt eepikast ja Homerose unenägudest on unenägu siin antud piltide-sümbolitena, mitte isikuna, kes ilmub nagu päriselt ja kõneleb magajaga. Tragöödiaunenägu pole enam konkreetne manitsus või tegevusjuhend nagu Homerosel (vt Lill 1992).

Klytaimnestra unenägu annab võimaluse võrrelda üht ja sama motiivi eri autorite puhul. Ka S o p h o k l e s esitab Agamemnoni laste loo tragöödias *Elektra*, kasutades seal samuti unenägu. See on ainuke Sophoklese säilinud tragöödia, mis sisaldab unenägu.

Elektra sündmustik järgib Sophoklesel samu põhimotiive mis Aischylosel. Unenäost räägitakse Agamemnoni haulal, seoses lepitusohvriga, mis seal tuuakse. Erinevalt Aischylose tragöödiast pole aga seal selle toojaks koor, vaid uus tegelane Chrysothemis, Elektra õde; Elektra pole ka veel oma venda Orestest näinud ega ära tundnud. Äratundmisstseenil peatub Sophokles väga pikalt. Enne seda aga kohtuvad õed isa haulal ja Elektra pärib, miks tuuakse ohver. Nii nagu Aischyloselgi, oli ema selle saatnud unenäo mõjul, et lepitada surnut.

Chrysothemis: Räägitakse, et ta nägi sinu ja minu isa uuesti enda kõrval, naasnuna valguse kätte; ta [s.t isa] võttis siis valitsuskepi, mida enne ise oli kannud, nüüd aga Aigisthos, ja pani selle koldesse. See hakkas kasvama, ajades haljaid võsusid, nii et kattis oma varjuga kogu Mückeene maa. (417-423.)

Ka see on unenägu-oomen, mida on vaja seletada, seda aga Klytaimnestra ise teha ei oska. Ta räägib küll unenäost paljude kuuldes, kuid ei saa aru, kas nähtu tähendab head või halba. Apolloni poole pöördudes palub ta, et kui uni tähendab head, läheks see täide tema puhul, halba tähendades aga mingu täide vaenlaste puhul (645jj). Tegelikult ei püüagi Sophokles unenägu ära seletada. Elektra ainult vihjab võimalikule tähendusele, et surnud isa pole seda kurjakuulutavat unenägu (*dysprosopt' oneirata*, 460) mitte asjata saanud. Koor nimetab unenägu meeldivaks ja see ennustab õigluse võidulepääsu (475–481): surelikule ei saadetak hirmsaid unenägusid ega ettekuulutusi, kui öine ilmu tus (*phasma nyktos*) ei läheks täide (499–501). Edasi räägib Klytaimnestra oma hirmudest: kartus kättemaksu ees ei lase tal öösel magada ega anna rahu päeval. Tegelikult kannabki kogu Sophoklese tragöödiat kättemaksu idee ja õigluse pateetika. Sellest lähtudes tundub Klytaimnestra tapmine õiglasena. Unenägu on aga esitatud selgelt ühiskondlikus kontekstis: Aischylose madu asendab sümboli tähendusega valitsuskepp. Kuigi psühhoanalüütiliselt erinevad need kaks sümbolit vähe, tundub tragöödia idee seisukohalt siin siiski vahe olevat. Unenägu teenib Sophoklesel sotsiaalse õigluse ideed. Just sellest lähtudes erineb Sophoklese tragöödia mõnes üksikasjas Aischylose omast: pole toitmisemotiviteedi motiivi, ei räägita verest. Kui Elektra on jutustanud unenäo, tuletab ta meelde isa tapmist, kirjeldades seda, kuidas raiuti ära kehaliikmed (selle tegevuse müütiline mõte on takistada surnu kättemaksu), verist pead. Tapmise julmus pidi õigustama hilisemat kättemaksu, mis jõuab Klytaimnestrale visalt lähemale. Üks selle märke on unenägu, mille kurjakuulutavat tähendust ta aga keeldub uskumast. Rohkem kui konkreetne sümboolika, huvitab Sophoklest õiglu

se jaluleseadmine. Aischylos toob pärast unenägu kohe ära Orestese plaani, kuidas ema petta, meelitades ta lõksu valeteatega Orestese surmast. Sophoklesel järgneb aga unenäole teataja tulek, kes räägib pika valeloo sellest, kuidas Orestes olevat kaarikusõidul hukkunud. See teade viib Elektra ahastusse, Klytaimnestra aga ei suuda oma röömu varjata. Edasi on kogu tähelepanu pööratud õe ja venna vastastikusele äratundmisele ning unenäost enam juttu ei tehta. Unenägu on Sophoklesel pigem traditsiooniline motiiv, mis ei tõuse loos eriti esile, ebamäärane hoiatus, mida ei hakata pikemalt seletama nagu seda tehti *Hoefoorides*. See kinnitab taas unetemaatika tähtsuse vähenemist tragöödias, nagu ka sama müüdisüžee töötluse jälgimine Euripidesel. Tema tragöödia *Elektra* esitab loost variandi, kust unenägu on täiesti välja jäetud. See ei tähenda, et Euripides poleks teadnud unenäo esitamise traditsiooni selle müüdi puhul. Tragöödias *Orestes* on näiteks read, kus Oresteselt küsitakse viha põhjust, mida ta ema vastu tunneb: just õde oli see, kes ässitas ta üles, "rääkides Agamemnoni saadetud unenägedest" (618). Seega loob Euripides *Elektras* unenäomotiiivist teadlikult ja toob loosse hoopis teisi teemasid, mis võimaldavad tegevust realistlikumalt põhjendada. Temal on Elektra abielus talupojaga — nii saab näidata Elektra kannatusi sellise alanduse pärast ning see annab ka põhjuse kutsuda kohale Klytaimnestra: ema kutsutakse vaatama lapselast, kes oleks justkui äsja sündinud. Seega ei toimu tegevuski enam Agamemnoni haul nagu Aischylosel ja Sophoklesel, vaid Elektra maja juures. Klytaimnestra ilmumise ajendina pole vaja enam esitada unenägu ja lepitusohvri toomist surule. Ta tuleb kohtuma tütreaga, et last näha. Nii saab võimalikuks traagiline lõpplahendus, mis erineb varasematest käsitlustest psühholoogilise tõepärasuse poolest. Siin pole kättemaksupaatost nagu Aischylosel ega juu-

beldamist õigluse võidulepääsemise üle nagu Sophoklesel, on jäänud vaid kokkumine hirmsa kuriteo sooritamise pärast. Unenäomotiivi kaudu avalduvad ka kolme tragöödiakirjaniku loomingu põhierinevused. Unenäo puudumine *Elektras* ei tähenda aga, et Euripidesel seda teemat üldse ei oleks.

Tragöödia *Hekabe* kirjeldab peamiselt peategelase meeolusid ja tundeid ning on seega üsna staatiline. Tegevus toimub pärast Trooja vallutamist orjusse sattunud troojalannade laagris, kus on ka endine kuninganna Hekabe. Tragöödia alguses ilmub Hekabe tapetud poja Polydorose vaim, kes ei saa rahu, sest ta pole maetud. Polydoros räägib endast ja oma pere tabanud õnnetusest ning ennustab edasisi hädasid: ka õde Polyxene hukub. Metafüüsilise proloogi järel ilmub Hekabe ja jutustab unenäo, mis oli tavapäraselt kohutanud teda oma jubedusega. Maa (*Chthōn*), mustatiivuliste unede ema (*melanopterygōn mater oneirōn*, 70–71), oli saatnud öise nägemuse (*ennykhion opsin*, 73) koos hirmsate kujutluspiltidega (*deimasi phasmasin*, 70). Ta nägi unes kohutavat nägemust (*phoberan opsin*, 76) oma pojast, kes tema teada viibis ohutult Traakias, ja ka tütrest. Hekabe pöördub maajumalate poole, et nad hoiaksid õnnetuse ta lastest eemale. Unenägu tähendab mingit uudist (*ti neon*, 83), mis paneb värisema ja kartma (*phrissei; tarbei*, 86). See on murelikele naistele läkitatud murelik ennustuslaul (*melos goeron*, 84), mis tuleb ära seletada. On vaja ennustajaid, kas Helenost või Kassandrat (88). Sissejuhatus enne unenäo kirjeldamist on üsna pikk, näidates kõikvõimalike vahendite abil hirmu, mida see esile kutsus ja seda vapustavat elamust, mida see tekitas. Unenägu ise selle järel on üsna lühike:

Ma nägin, et hundi verine käpp rebis lõhki tähnilise hirve, kes kisti halastamatult mu sülest ära. (90–91.)

Siit ei selgu, kas hirve tuleb seostada poeg Polydorose või tütar Polyxenega, kuigi omadussõna naissoovorm (*balian elaphon* 'tähnulist hirve') viitab pigem viimasele. On ju hirve seostatud tütarlapsena ka Trooja sõjale eelnenud sündmustes (Iphigeneia ohverdamine), näiteks vaasimaalil on Iphigeneiat kujutatud hirv-tütarlapsena. Nagu *Hekabes* hiljem selgub, tahetakse ka Polyxenet ohvrina tappa, nagu see oli juhtunud Iphigeneiaga. Kui Hekabe kuuleb tragöödia keskel oma poja Polydorose tapmisest, hüüab ta: "Oh häda, sain aru oma unenäost ja nägemusest (*enyption; opsin*, 702), mis mu silme ees oli, mustatiivuline ilmutis ei petnud mind (*phantasma melanopteran*, 704–705)." Siin kasutatakse samu väljendeid kui enne unenäost rääkides. Et Hekabe oli taga nutnud ka oma tapetud tüdriku, siis täitus unenägu mõlema suhtes, nagu ta alguses oligi kartnud (74–75).

Loo alguses on lisaks Polydorose vaimule ja unenäole ebamaiseid märke veelgi. Nagu poleks unenäoõudusest küllalt, räägib Hekabe veel ühest hirmsast ilmutisest: surnud Achilleuse viirastuslik kuju (*phantasma*) ilmub oma haua kohale ja nõuab, et talle toodaks pühendohvriks (*geras*, 96) üks Trooja naine. Hekabe palub jällegi jumalikke jõude (*daimones*, 99), et see tema lapsi ei tabaks. Nii tuuakse tragöödia alguses sisse kaks vaimu ja kaks unenägu, piisavalt võimas metafüüsiline masinavärk hirmu tekitamiseks. Sellega nende osa piirdub, järgnevad juba tegelikud õnnetused. Peale unenäo põgusat meenutamist (704–705) sellest rohkem juttu pole.

Magamine võib olla aga ka otseselt hukatuslik. Seda meenutab koor: Trooja vallutati öösel, kui kõik magasid (915). Seega saadavad *Hekabes* uni ja magamine endeid tulevastest õnnetustest ning toovad ka tegelikult hukatust.

Iphigeneia Taurises tundub algavat üsna sarnaselt eelmise tragöödiaga. Ka siin jutustab peategelane Iphi-

geneia oma saatusest, kuidas ta üleloomulikul moel ohvrinoa alt pääses ja läbi taevaste kõrguste Taurisesse lendas. Edasi kõneleb ta aga oma imelikust unenäost, milles talle ilmusid ennenägematud ilmutised (*kaina phasmata*, 42). Tava kohaselt räägib temagi neist kõigi kuuldes, "taevalaotuse all" (*pros aither'*, 43; vrd Sophoklese *Elektra*, 424). Euripides teeb aga siin möönduse, mida poleks endale lubanud ei Aischylos ega Sophokles: kui sellest (rääkimisest) kasu on, ütleb Iphigeneia.

Unes paistis nii, et olin siit maalt lahkunud ja elasin Argoses [s.t. kodus], magasin tütarlaste seltsis, kui maapind äkki rappudes värises. Ma jooksin välja ja õues seistes nägin, et majasein varises kokku, katus kukkus tervenisti alla, langes maha kõrgelt sambapostidelt. Ainult üks sammus mu isamajast jäi terveks, nii paistis mulle, ja selle kapiteelilt rippusid alla heledad juuksed, sealte kostis inimehääli. Nuttes piserdasin ma seda veega, nagu enne tapmist, täites truult kohust, mis mul on — võõraid tapaohvriks tuua. Ma seletan seda unenägu nii: Orestes on surnud, mina pidin ta ohverdama. On ju poisslapsed maja sammasteks, ja need, kellele ma ohvirivett valan, surevad. Kellegi muuga lähedastest ei oska ma unenägu seostada. (44–59.)

Iphigeneia seletab oma unenägu lähtudes preestrinakohustusest, mida ta peab Taurises täitma: ohverdamiselt tapma kõik sinna saabunud kreeka võõrad. See on jälle oomen-unenägu, millele järgneb pärast ärkamist ohvritalitus selle lepitamiseks, kes surnuteriigist une oli saatnud. Nii tahab ka Iphigeneia oma oletatavasti surnud vennale valamisohvri (*choe*, 61) tuua. Kuid juba järgmises stseenis ilmub lavale seesama surnuks peetud Orestes oma sõbraga. Nende lahkumise järel ilmub jälle Iphigeneia ja kurdab nuttes, seekord koorile, oma venna hukkamise üle: "õises unes nägin nägemust (*idoman opsin oneirōn nyktos*, 150–151) [--] oi, oi saatus (*daimōn*, 156), kes sa röövisid mult ainsa venna, saatsid Hadesesse" (150–159). Nutulaulu saatel valab ta maha surnutele meelepärase ohvri: piimast, veinist ja meest segatud vedeliku.

Selles tragöödias seletab peategelane oma sümbol-

se ennustusunenäo kohe ise ära. Ka see on seotud surnuga, keda tuleb hiljem ohvriga lepitada, ainult et siin selgub kohe, et unenäo seletus pole õige: Orestes elab, kuigi Iphigeneia seda ei tea, nii nagu Oresteski ei tea, et öde elab. Situatsioon pakub võimaluse hilisemaks suurejooneliseks äratundmisstseeniks. Siin pole ülemäära rõhutatud hirmutunnet nagu *Hekabes*. Iphigeneiale toob unenägu ainult kurbust ja hiljem muudab see ta isegi julgaks (*ēgriōmetha* 'olen metsikuks tehtud', 348): ta on kõhklemata valmis ohverdama jumalale kaks tema juurde toodud kreeklast, ehkki üks neist on ta vend, keda oli surnuks peetud. Iphigeneia kuulutab ka üldinimlikku tõde: õnnetud inimesed pole õnnelike vastu kunagi head, sest neil endal on läinud halvasti (352–353).

Unenägudest räägitakse selles loos aga veel teiseski mõttes. Nad võivad olla ka meeldivad, kui pakuvad pääsemist karmist tegelikkusest — nii võib vähemalt uneski oma kodumaad näha, mis on samuti lohutuseks (452).

Ütlus "ma poleks seda uneski näinud" (*mēd' idōn onar*, 518), mida Orestes kasutab Trooja sõja kohta, seostab unenäo ebameeldiva asjaga, mida tuleks vältida. Unenägude petlikkus tuleb aga ilmsiks siis, kui Iphigeneia saab teada, et vend on elus: "Tervitus teile, valelikud unenäod, te ei tähenda ju mitte midagi!" (569.) Ja seepeale kuulutab Orestes niisama tühiseks ning valelikuks ka jumalad: "Kas mitte tarkadeks peetud jumalad pole veel petlikumad kui tiivulised unenäod" (571). Jumalast rääkides kasutab ta sõna *daimon*, see aga ei tähista tavaliselt kõrgeimat taevalikku võimu, vaid madalamat sorti üleloomulikke jõude. *Daimon*'i mõistet aitab lahti mõtestada koori ülistuslaul Apolloni auks tragöödia lõpus. Selles on Apolloni jumalikud ennustused vastandatud Maa (*Chthōn*) sünnitatud õis-tele ilmutustele (*nychia* [---] *phasmata' oneirōn*, 1263).

Kirjeldatakse Maa (Gaia) ja Apolloni võitlust ennustuspaiga pärast Delphis, kus Apollon tappis Maa sünnitatud draakoni, määratu koletise, kes maa-alust oraakliennustust valvas. Apollon seadis sisse jumaliku ennustuse (*manteia*, 1252), kuldsest kolmjalalt ei tulnud suurelikele kunagi valelikke ennustusi. Ja siis hakkas Maa (Chthōn) saatma Gaia kättemaksuna inimestele unevii-rastusi, mis räägivad minevikust, olevikust ja tulevikust ning ilmuvad une varjulistest magamiskambritest (*hypnou kata dnopheras gās eunas*, 1265–1266). Nii maksis Maa (Gaia) kätte oma tütre tapmise pärast ja võttis Apollonilt ennustaja au. Zeusi abiga aga lõpetas Apollon inimeste öised unenäod (*nychious onerous*, 1276), võttis inimestelt ära öös nähtava ennustuskunsti (*mantosynan nyktōpon*, 1277).

Euripides vastandab siin tumedad unennustused selgetele ja kindlatele Apolloni ennustustele. See on uus idee, mis tuleb välja kogu tragöödiast: mõistlik usk ja inimese enda osavus (mille hulka kuulub ka petmine), just iseenda tegutsemine, aitab hädast väljapääsu leida. Nii pääsevad Taurisest põgenema ka Iphigeneia ja Orestes, võttes kaasa jumalanna Artemise kuju, kelle preestrinnaks Iphigeneia oli. Võidutseb põhimõte: aita end ise, siis aitab sind ka jumal. Päästa võib osavus, kavalus ja julgus, mitte aga segaste märkide ja nägemuste järgimine. Nii tuleb just selles tragöödias ja seoses unenägudega ilmsiks klassikalisele Kreekale nii iseloomulik mõtteviis. Euripides erineb siin oluliselt oma vanematest kolleegidest, kes võtsid unenägusid tõsisemalt. Es-majoones käib see muidugi Aischylose kohta. Euripides seostab unenägusid küll jumalike jõududega, kuid need on *daimon*'id — madalamad, maast lähtuvad, mitte taevased jõud. Uudne on see, et Euripides näitab unenägu eksitajana. Selle uskumine toob inimesele häda ja

kannatust, paneb tegema valejäreldusi, segab nägemast tegelikkust.

Euripides esindab siin haritud inimese rafineeritud maitset, sest rahva hulgas ei kõigutanud usku unenägu-desse miski. Enne hakati kahtlema Delphi oraakli tõde-des, usk neisse kaduski lõpuks, kuid unenägusid ennusta-jatena usuti endiselt kogu antiikaja vältel (Nilsson 1961: 124). On iseloomulik, et Aristoteles hindab tragöödiat *Iphigeneia Taurises* üheks kõige paremaks: sealne une-näökäsitlus ühtib ju hästi Aristotelese enda omaga. Ka tema ei tunnista üldiselt unenägede-müstikat ja ennus-tusi nende järgi, vaid püüab neid ratsionaalselt seletada.

Unenägu esineb ka Euripidese (?) tragöödias *Rhe-sos*. Lugu räägib Trooja sõjast ja peatub episoodil, kus Traakia kuningas Rhesos tuleb oma väega troojalaste-le appi. Kreeklased saavad sellest teada ja Odysseuse salakavala plaani abil tapetakse öösel Rhesos, kusjuures jääb mulje, nagu oleks seda teinud troojalased. Unenägu seostub Rhesose tapmisega ja sellest jutustab kuninga kaarikujuht.

Unes ilmus selline nägemus: nägin, nagu unes paistis, et hundid ronisid nende hobuste selga, kelle cest ma hoolitsen ja keda ma ju-hin, kui Rhesos on mu kõrval, [hundid] istusid seal, nad mõlemad löid sabaga vastu hobuste külgi, sundides neid edasi liikuma, sel ajal kui nad [hobused] hirnusid ja purskasid sõõrmetest vihaselt hingeõhku ning raputasid lakka. Siis, kui püüan hobuseid mets-loomade käest päästa, ärkan üles. Mind sunnib tõusma öine hirm. (780-789.)

Edasi räägib kaarikujuht, kuidas ta ärgates näeb en-da kõrval surmahaavades visklevat peremeest Rhesost, kostab surmaoigeid ja voolab verd. Kurjategijad haava-sid mõõgaga ka kaarikujuhti ja põgenesid, viies kaasa nii hobused kui vankri. Kaarikujuht kurdabki sõjamehele häbiväärse surma ja kallaletungijate reetlikkuse üle.

Unenäo ülesanne tundub olevat lihtne: sümboolsel kujul ennustada saabuvat õnnetust, suurendada traagi-

list pinget. Sümboleid pole püütud seletada, kuid tüüpiline on unenäo seos surmaga. Edasises tegevuses unenäole enam ei vihjata, ta on süžeeга nõrgalt seotud. Ilmselt on unenägu kasutatud pigem traditsiooni tõttu kui kirjanduslikel eesmärkidel. Kuigi üksikute elementide järgi võib seda pidada isegi Euripidesele tüüpiliseks unenäoks, mis sarnaneb Iphigeneia ja Hekabe omaga väga individuaalse vormi poolest (Devereux 1976: 311–312), jääb Rhesose puhul loo narratiivne seotus tekstiga ootamatult nõrgaks.

Miks kasutati unenägusid kreeka tragöödias? Misesugused žanrijooned olid eelduseks sellele, et unenägusid põimiti süžee arengusse? Miks sobivad nad just sellesse žanri, mis tekkis Kreekas 6.–5. sajandil eKr ja miks nad end selles žanris üsna kiiresti ammendasid? Unenägude universaalse loogika kõrval ei saa mööda minna kultuuritaustast, sellest, et sümboolika ja väljendusviis sõltuvad kultuurist (Allik 1983: 667). Milliseid omadusi omistati tragöödiale antiikajal ja millised nendest võisid viia unenägude kasutamiseni? Neile küsimustele vastates ei saa me jällegi mööda Aristotelesest.

Sõnasse *pathos* on koondunud need tõukejõud, mis peavad tekitama tragöödiale omaseid emotsioone. Just emotsionaalne mõju eristab tragöödiat teistest lavažanritest. *Pathos* on tragöödiasündmustega kaasnev vapustus, mis haarab meeli, see on läbielamine, kannatus (Aristoteles, *Poeetika*, 1452b10). *Pathos* on olemas siis, kui asjade käik (*praxis*, samas) on hukatuslik, valmistab piina, nii nagu surma, haavataasaamise, suure valu või muu sellise puhul. Kui lood on ilma *pathos*'eta (*apathes*), siis pole nad ka traagilised (samas, 1453b35). Sellest kõigest võiks järeldada, et *pathos* tähendabki *kannatust*. *Poeetikas* see üldiselt ongi nii (Aristoteles 1982). Antiiktragöödias näeb vaataja tõepoolest laval ihu, hinge ja tunnete *pathos*'t ehk vapustavaid läbielamisi.

Pathos on tegelikult laiem mõiste, tähendades tunnet, elamust või kogemust üldse (vrd inglise *affection*, *experience*). Siia alla kuulub ka meelelunditele avaldatud mõju, mille tulemuseks on näiteks nägemine ja kuulmine, aga ka uni (*hypnos*): meelte tekitatud liikumine ei ole mitte ainult välise mõju, vaid ka keha sisemuse mõju tagajärg; see tuleb nähtavale siis, kui ilmub *pathos*, mida nimetatakse uneks ("Unenägudest", 460b30). Niisiis on *pathos* meeltetegevuse (*aisthēma*) mõjul tekkinud läbielamine, aga ta võib esineda ka siis, kui meeltetegevus (*aisthēsis*) puudub, s.o unes. Aristoteles võiks ära teenida lausa paadunud materialisti nime oma väitega, et unega seotud *pathos* pole omane mitte ainult hingele, vaid toimib ka keha kaudu ("Unest ja ärkvelolekust", 454a10). Muidugi pole ka hingeta keha tunnetuseks (*aistanesthai*) võimeline. Seega avaldub *pathos*'es nii kehaline, meeleline kui ka tundeline mõjutatus.

Unes ilmuvaid kujutluspilte nimetab Aristoteles *phantasma*, mis ongi unenäod ("Unenägudest", 458b15). Selle järgi võime mõista, miks kreeklased ütlesid, et nad näevad und, et unenäod ilmuvad, tulevad, paistavad, näivad jne. Kreeklastel pole unenägemise kohta eraldi verbi, nii nagu eestlastelgi (vrd inglise *to dream*, saksa *traumen*).

Tragöödias unenägude puhul tarvitata sõnavara on seotud nägemist ja näivust tähistavate mõisteringidega.

Opsis (nägemus) ilmub unes ja kaob. Seda sõna kasutab Aristoteles nägemismeele kohta ("Unenägudest", 459b25–460a5). Ka *opsanon* on nägemus, mis ajab unest üles ja ehmatab (*Hoefoorid*, 534). Kreeka tragöödiakeeles on võimalik öelda: "ma nägin unenägude nägemust" (*Iphigeneia Taurises*, 150), mis eesti keeles kõlab muidugi veidralt.

Teise väljendusena kasutakse unepiltide kohta sõnu

phasma ja *phantasma*. Need on tuletised sõnast *phainein* 'ilmuma', seega "ilmutused". Et nad on enamasti hirmuäratavad ja ebameeldivad, siis võib neid nimetada ka "viirastusteks". *Phasma*'sid sünnitab Maa ja nad ilmuvad tavaliselt öösel (*Elektra*, 500, 645; *Hekabe*, 71). Neid võib uskuda või mitte uskuda (*Agamemnon*, 247). *Phasma* pole mitte lihtsalt unenägu, vaid seal ilmuv unenäoviirastus: tüüpiline väljend on *phasmata oneirōn* (*Agamemnon*, 247; *Iphigeneia Taurises*, 1263). *Phantasma* on ka päise päeva ajal ilmuv vaim või viirastus (nt surnud Achilleuse vaim), *phasma* võib olla ka jumalate saadetud ilmutus (Euripides, *Iphigeneia Aulises*, 1586; Euripides, *Herakles-märatseja*, 816), mis ajab tavaliselt hirmu peale. Nii öeldakse ka inimese kohta, kelle nägemist või ilmutumist ei usuta (*Ion*, 1395; *Orestes*, 879). See sõna võib tähendada ka kohutavat nähtust üldse, mõnda ähvardavat looma või muud sellist (Sophokles, *Trahhislannad*, 508, 837). *Phasma*'t kardetakse ja palutakse Hekatet teha ta heatahtlikuks (*Helene*, 569).

Niisiis on magaja maailm teistsugune kui ärkvelolijal, täis ilmutusi, nägemusi, kujutlusi, mis ööpimeduses silma ette kerkivad. Iseloomulik on verbi *dokein* 'näima' kasutamine seoses unenägudega. Sagedased on väljendid "mulle näis" või "nagu näis" (*Iphigeneia Taurises*, 44; *Rhesos*, 782; *Agamemnon*, 188, 527, 782). Nii *opsis* kui *phantasma* võivad esineda sünonüümidena (*Hekabe*, 702). Magaja-unenägiija on silmitsi talle tundmatu, hirmuäratava maailmaga, mis võtab pimeduse saabudes eri kujusid. Et Homerosel selliseid *phasma*'sid ja *opsis*'eid pole, siis on just need iseloomulikud tragöödiale (Homerosel on muidugi unekujud olemas, ainult temale on see *eidolon* — reaalselt eksisteeriv kuju). Ka komöödiakirjanikke ei näi viirastused-ilmutused huvitavat. Põhjuseks on öiste nägemuste tekitatavad reagee-

ringud. Tragöödias on unenägede ülesandeks esile kutsuda hirmu nii tegelastes kui vaatajais. Meeldivatele unenägudele on kõikides kreeka tragöödiates ainult kaks põgusat vihjet (Euripides, *Alkestis*, 354; *Iphigeneia Taurises*, 452).

Unetemaatika sobib tragöödiasse seetõttu, et aitab tekitada vaatajates tragöödiale vajalikke elamusi, kaas-tunnet ja hirmu (*eleos*; *phobos*; Aristoteles, *Poetika*, 1452b1). Sündmuste käik tragöödias peab äratama õudust (*phoberon*) ja olema haletsemisväärne (samas, 1452b30, 1453a1, 1453b1). Tragöödia vaatamine-kuulamine peab panema vaataja värisema (*phrittein*) ja suurendama niiviisi vapustust, mida vaataja saab koos tegelastega sündmustikku läbi elades. See on ka üks põhjus, miks tragöödiategelus on terviklik ja lavalist illusiooni ei lõhuta, nii nagu komöödias. Viimases võib sündmustik igal ajal katkeda, tegelased võivad loost välja astuda ja kõi ke kõrvaltvaataja pilguga kommenteerida.

Tragöödiat võib vaataja seisukohalt pidada unenäoks, mida ta jälgib, püüdes mõista selle tähendust. Vaataja jaoks võib kogu etendus olla unenäoline *phasma*, ilmutus, mis tekitab õudust ja põnevust. See on tema silma all hargnev ja arenev *opsis*. Nagu tragöödiakangelane püüab loo käigus aru saada, mida ta unenägu tähendab ja mil moel see on seotud tema endaga, niisamuti püüab ju vaatajagi enda jaoks tragöödia tähendust leida. Unenägu on üks sild, mis ühendab laval toimuvat vaataja enda kogemusega. On ju müüdisündmustik küllalt kauge ja Orestese-, Agamemnoni- ega Oidipuse-taolised kangelased polnud igapäevased isegi mitte muistses Kreekas. See, mida tavaelus juhtub harva, võib aga tõenäoliselt ilmuda unenäos. Seega võib autor loota oma loole emotsionaalset vastukaja just unenäo kaudu. Tun-dub, et sellest võimalusest said antiikautorid hästi aru.

Unenäod tekitavad tragöödias ka teadmatuse ja sa-

lapära õhkkonna. Loo mõjuvuse seisukohast pole ükskõik, kas tegelane teab või ei tea, mis teda ootab (vrd *Poeetika*, 1453b27). Parim ja põnevaim võimalus on ilmselt vahepealne: kui mingil määral aimatakse, kust oht ähvardab, aga täpselt ei teata. Just unenägu aitab tegevusele sellist tausta luua. Nii saab jälle *pathos*'t suurendada. Vaatajale, kes teab loo lõpptulemust, ütleb unenägu palju rohkem kui sellel hetkel tragöödiategelasele. Nii saab põnevusvärinaga jälgida varitseva hukatuse või õnnetuse lähenemist. Erandiks on uuenduslembese Euripidese *Iphigeneia Taurises*, kus unenäo hoiatavad märgid osutusid tühipaljaks varjuteatriks ja nende hukatusliku eelaimuse hirm oli petlik. Unenäod sobivad tragöödiaid läbivate ideede süsteemi, kus valguse, teadmise, mõistmise teema tuuakse ilmekamalt esile nende vastandite kaudu (Goldhill 1990: 17). Unenägu, seostudes pimeduse, teadmatuse ja mõistatuslikkusega, viitab näivusele ja petlikkusele tegelikkuse tajumisel.

Lavalt nähtavate unenägede puhul tuleb arvesse veel üks aspekt. Lavateos võib avaldada vaatajale mõju ka sel moel, et ilmub hiljem unenägedes. Nagu selgub antiikaja unenägede seletamise raamatutest, nähti unes igat liiki lavaetendusi ja enda osalemist neis (Luck 1985: 294). Unenäoseletajate järgi, kes olid iga korraliku linna turuplatsil, võis tragöödia nägemine tähendada ohtusid ja õnnetust. Nii ei saanud unenägu mitte ainult tragöödia osaks, vaid tragöödia sai omakorda unenäoks, mis taas kinnitab nende seost antiigis.

Unenägu võib saada ka omamoodi indikaatoriks tragöödia autori kohta: *Rhesose* unenäokirjeldus peaks psühhoanalüütiliselt viitama selle tragöödia kuulumisele just Euripidesele. 1970. aastail hoogustunud poleemika *Aheldatud Prometheuse* autorsuse üle (vt Hubbard 1991) võiks unenäoargumendi puhul saada lisatõendi

Aischylose autorsuse vastu: liiga erinev on sealne arhailine homeroslikkus teistest Aischylose teostes esinevaist unenägudest.

Unenäod tragöödiates on nagu peegelpilt vees (kasutades Aristotelese võrdlust), millel on pealispind, aga ka süvahoovused. Tragöödiaunenäod on psühholoogiliselt usutavad ja veenavad oma kujunditega vaatajat. Unenäod sobivad hästi antiiktragöödia kui lavažanri eripäraga ja ilmselt just see määras nende kasutamise.

Kirjandus

- Allik, Jüri 1983. Unenäost psühholoogi pilguga. — *Looming*, nr 5, lk 659–668
- Aristoteles. 1982. Luulekunstist. — *Keel ja Kirjandus*, nr 7, lk 337–356; nr 8, lk 393–408
- Devereux, George 1976. *Dreams in Greek Tragedy: An Ethno-Psycho-Analytical Study*. Oxford: Basil Blackwell
- Dodds, E[ric] R[obertson] 1971. *The Greeks and the Irrational*. Berkeley—Los Angeles—London: University of California Press
- Goldhill, Simon 1990. *Reading Greek Tragedy*. Cambridge: Cambridge University Press
- Hubbard, Thomas K. 1991. Recitative anapests and the authenticity of *Prometheus Bound*. — *American Journal of Philology*, vol. 112, no. 4, pp. 439–460
- Lill, Anne 1992. Unenäod ja nende tähendus: Mida arvati antiikajal. — *Vikerkaar*. (Ilmumas.)
- Luck, Georg 1985. *Arcana Mundi: Magic and the Occult in the Greek and Roman Worlds*. Baltimore—London: John Hopkins University Press
- Nilsson, Martin P. 1961. *Greek Folk Religion*. New York: Harper & Brothers
- Vernant, Jean-Pierre, Pierre Vidal-Naquet 1988. *Myth and Tragedy in Ancient Greece*. New York: Zone Books

ENNUSTAMISEST UNE ABIL

Aristoteles

Tõlkinud Anne Lill

I. Ennustamine pidavat toimuma une ajal ja lähtuma unenägudest — seda pole kerge halvaks panna ega ka tõsiselt võtta. Et kõik või vähemalt paljud arvavad, et unenägudel on mingi tähendus, siis loob see usu, nagu oleks juttu kogemusest, ja pole sugugi võimatu uskuda, et mõnel juhul on unenägudes ennustus olemas. Kui on üks tõend juba käes, siis võiks ka ülejäänud unenägude kohta sedasama oletada. Ometi ei näi olevat mingit mõistlikku põhjust, et see nii peaks olema, — see teebki umbusklikuks. Lisaks muule vasturääkivusele on kummaline, et kui neid läkitab jumal, siis milleks läkitada nii, kuidas juhtub, ja mitte kõige parematele ning arukamatele. Kui jätta jumal põhjusena kõrvale, ei näi ühtki teist mõistlikku põhjust olevat. Meile käib üle mõistuse leida mingit lähtekohta selle ettenägemiseks, mis toimub Heraklese sammaste juures või Borysthenese ääres.*

Niisiis on unenäod paratamatult kas sündmuste põhjused ja märgid või siis kokkulangevused, kas kõik korraga, mõni neist või siis üksainuke. Ma ütlen “põhjus” selles seoses, nagu on kuu päikese loojumise suhtes või kurnatus palaviku suhtes. See, et täht ilmub, on loojangu märgiks, ja sedasama on keele karedus palaviku jaoks. Kokkulangevus on aga see, kui keegi parajasti jalutab ja päike loojub. Jalutamine pole loojangu märk ega põhjus, samuti kui pole seda loojang jalutamise jaoks. Seega ei toimu kokkulangevusi ei pidevalt ega sageli. Kas siis selles suhtes, mis toimub kehas, on mõned unenäod põhjusteks ja märkideks? Ütlevad ju kogenud arstidki, et unenägusid tuleb hoolikalt tähele panna. Eks ole mõistlik samamoodi arvata ka neil, kes pole õppinud meistrid, vaid vaatlejad ja filosoferijad.

* Kaks kaljut Gibraltari väina ääres, kreeklastele kaugeim koht läänes; jõgi sküüdi aladel Sarmaatias (praegu Dnepr), kreeklastele kauge põhjaala. *Tlk.*

Kui need mõjutused,* mis leiavad aset päeva ajal, pole küllalt suured ja tugevad, jäävad nad suuremate ärkvelolekumõjutuste varju; magamise ajal on aga vastupidi: mis on väike, näib olevat suur. See selgub juhtumitest, mida unes sageli ette tuleb: kui kõrva satuvad nõrgad helid, arvatakse, et lööb välku ja müristab, kui valgub alla tilk sülge — maitstaks nagu mett ja magusaid jooke, kui mõni koht muutub natuke soojaks — kõnnitaks nagu läbi tule ja tuntaks tohutut kuumust. Ärgates selgub aga, kuidas asi tegelikult on. Kui kõikide nähtuste lähtekohad on väikesed, on selge, et sama kehtib ka haiguste ja muude häirete puhul, mis hakkavad kehas ilmnema. Muidugi peab see unes palju selgemini esile tulema kui ärkvel olles.

On aga päris loogiline, et mõnede unes ilmunud meelekujundite** põhjuseks on neile vastavad tegevused, nagu siis, kui me kavatseme tegutseda ja parajasti tegutsemegi või oleme tegutsenud — vahetus unenäos*** me puutume siis sellesamaga kokku ja teemegi sageli seda (põhjuseks on, et päevane mõjutus rajas sellele teed). Teiselt poolt on paratamatu, et unemõjutused saavad sageli päevaste tegutsemiste põhjuseks, sest sellele tegevusplaanile on jällegi teed rajatud öiste meelekujundite abil. Seega siis võivad mõned unenäod olla nii märgiks kui põhjuseks.

Enamik neist näib aga kokkulangevusena, eriti kõik sellised, mis on ebatavalised ja mille lähtekoht pole unenäijas, nagu näiteks merelahingute ja kaugete maade sündmuste puhul. Neil puhkudel paistab, et on just samamoodi, kui mingi asja mainimise järel see juhtumisi toimubki. Kas miski takistaks sedasama une juures? Vastupidi, ilmselt enamasti nii juhtubki. Nii nagu kellegi mainimine pole ta ilmumise märgiks ja põhjuseks, pole ka siin unenägu selle nägijale millegi täitumise märgiks ega põhjuseks, vaid on kokkulangevus. Seega paljud unenäod ei täitu — ei leia ju kokkulangevused pidevalt ega kuigi sageli aset.

*Kr *kinēsis* 'liikumine' on siin tõlgitud 'mõjutus' (protsess) ja 'mõjur' (agent, toimija) (vrd inglise *stimulus*). *Tlk.*

**Kr *phantasma* 'ilmutus, nägemuskujutis' (verbist *phainō* 'ilmun'). *Tlk.*

***Kr *euthyoneiria* tähistab unenägu, mis on sisuliselt ja arusaadavalt vahetus seoses eelnenud ärkvelolekumõjutustega ja -sündinustega. Vrd kreeka adverb *euthys* 'otse, sirgelt, kohe' (nt *euthyōria* 'otsene, sirge tee'). Eesti vaste "vahetu" ei hõlma kõiki tähendusi, nagu ka inglise *vivid dream* ja vene *веще сновидение*. *Tlk.*

II. Üldiselt, et ka mõned loomad näevad und, ei saa unenäod olla jumalast saadetud; nad ei ilmu ülalmainitud ennustamise eesmärgil, kuid on siiski vaimuga* seotud. On ju loomus [physis] vaimne [daimonia] ja mitte jumalik [theia]. Seda tõendab asjaolu, et paljudel tavalistel inimestel on ettenägemisvõime ja neile ilmuvad vahetud unenäod — nii et mitte jumal ei saada neid. Tarvitseb vaid kellelgi olla lobisemishimuline ja melanhoolne loomus, kui ta näebki igasugu nägemusi [opseis]. Et nad lasevad end mõjutada paljudest ja mitmesugustest asjadest, siis tulevad neile ka vastavad ilmutused, nad tabavad märki just nagu mõni õnnemängija. Eks öelda ju ka nii: “Kui proovid palju, saad lõpuks ka parema tulemuse.” Nii juhtub ka siin arutatu puhul.

Pole midagi imelikku selles, et paljud unenäod ei täitu. Samuti on ju ka märkidega kehas ja nende taevamärkidega, mis käivad vihmade ja tuulte kohta. Kui ilmub tugevam mõjur sellest, mille saabumise kohta märk käis, siis jääb see toimumata. Palju häid kavatsusi jääb toimumata, sest mõni muu ja tugevam põhjus tuleb vahele. Ja üldse, ei toimu sugugi mitte kõik, mis toimuda võiks, ja saabuv ei lange kokku sellega, mis oleks võimalik. Siiski tuleb neid aga nimetada lähtekohtadeks, hoolimata sellest, et nad ei teostu — nende märkide olemus seostub toimumata sündmusega.

Nüüd nendest unenägudest, kus puuduvad sellised lähtekohad, millest me rääkisime, nendest, mis tekitavad võõristust koha, aja või ulatuse poolest, või kui mitte nende suhtes, siis puudub neis ometi lähtekoht unenägude nägijate enda jaoks. Kui nendes ei tulene ettenägemine kokkulangevusest, pole nad Demokritose ütluse järgi siiski mitte kujunditest [eidola] ja voogustest** [aporroias] põhjustatud, vaid pigem järgmised: kui miski mõjutab õhku või vett, kandub mõju [liikumine] ühelt osalt teisele, ja kui see üks vaibub, mõjub samasugune liikumine edasi, kuni lähtemõjurit enam juures polegi. Nii ei saa ka välistada, et kui magatakse, jõuab hinge mingi mõjur või taju, millest Demokritos tuletabki oma kujundid ja voogused. Olgu nende tulekuga kuidas on, öösel on nad paremini tajutavad, sest päeval laiali kandudes nad hajuvad (õhk ju öösel niipalju ei liigu, sest ööd on tuulevaiksemad).

*Kr *daimonia* tähistab jumalikku, kuid mitte ülevalt jumaliku (vrd *thesa*), vaid on seotud madalamate, väiksemate jumalatega (*daimōn*), vaimude ja deemonitega, kelle valduseks ei olnud mitte taevas, vaid enamasti maa ja maa-alune piirkond. *Tlk.*

**Kr *aporroē* ‘voolus, voog (vere, vee jm kohta)’, ka ‘eraldumine’, ‘lähtumine’. *Tlk.*

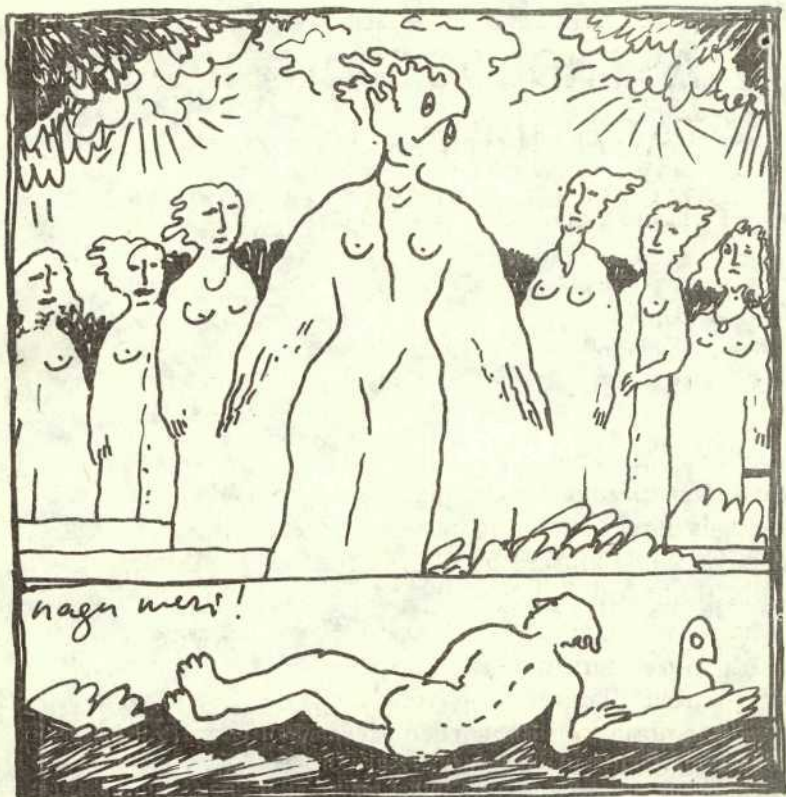
Une ajal kutsuvad nad kehas esile taju, sest magajad tajuvad ärkvelolijatest paremini ka väikesi sisemõjureid. Need mõjurid kutsuvadki esile meelekujundeid, mille järgi nähakse ette, mis asjadega juhtuma hakkab. Seetõttu ilmub too tundeelamus [pathos] ükskõik kellele juhtub, ja sugugi mitte kõige arukamatele inimestele. Küllap toimuks see päeva ajal ja tarkade inimestega, kui läkitajaks oleks jumal. Nõnda aga ilmneb, et ükskõik kes võib ette näha — kui neil ka pole selget aru, vaid see on tühi ja täiesti lase ning mõjutatuna laseb end mõjutajal kaasa viia.

Põhjus, miks mõned tasakaalutud inimesed näevad ette, on see, et neil endal pole liigseid sisemõjutusi ja nad lasevad end kaasa kiskuda, olles seega välismõjudele väga vastuvõtlikud. Mõned vahetud unenäod on heade tuttavate kohta: kõige rohkem ettenägemist esineb just tuttavate puhul, sest tuttavad hoolivad üksteisest kõige rohkem. Nii nagu nad juba eemaltki märkavad teist ja tunnevad ta kohe ära, samuti on see ka mõjutuste puhul. Headelt tuttavatelt saadakse ju kõige tuttavamaid mõjutusi. Meil on laanhoolikud on oma vastuvõtlikkuses heaks märklaauaks, justkui kaugviskajatele tabamiseks. Nende heitlikkuse tõttu vahelduvadki neil ridamisi kujutluspildid, justkui oleks Philaigidese luuleteosed hullude käes,* kes neid omamoodi loevad ja uurivad, nagu näiteks *Aphroditet*, ja seostavad seal suvalisi asju. Vastuvõtlikkuse tõttu ei taandu neil üks mõjutus teise mõjutuse toimele.

Kõige meisterlikum unenägude mõistja on see, kes oskab sarnasnasusi tähele panna — vahetuid unenägusid võib ju igaüks mõistata. Ma räägin sarnasustest selles mõttes, et meelekujundid on üsna lähedased veepeegeldustele, nii nagu me oleme juba varem näinud.** Kui seal leiab aset tugev mõjutamine, ei teki ka tegelikult kusele vastavat pilti [emphasis] ja kujundit [eidola]. Peab tõesti olema hirmus võimekas jäljenduste mõistja, et kohe eristada ja märgata, kuidas hajutatud ning moonutatud kujutiste taga on inimene, hobune või midagi muud. Ka siin, unenäo puhul, võib olla midagi sellesarnast — mõjutus lõhub ära vahetu unenäo. Nii siis oli siin juttu sellest, mis on uni ja unenägu, mis põhjusel nad mõlemad ilmuvad, ja ka unenägude abil ennustamisest.

* Sellest luuletajast pole midagi lähemat teada, ka käsikirjades on see koht segane: nimekujuks on mõned väljaanded pakkunud ka *Philaigides*. Ilmselt oli ta kõmu tekitanud armastusluuletuste autor. *Tlk.*

** Viide Aristotelese artiklitele "Magamisest ja ärkvelolekust" ning "Unenägudest". *Tlk.*

J. Arrak

Selle aasta 25. märtsil kohtasin Tallinnas Raekoja ees Hando Runnelit. Ta ütles, et kirjutab 1981. aasta suvistest pildiristetest jutu. Olin meeldivalt üllatunud ja pakkusin välja, et otsin üles selle maali jaoks tehtud joonistused ning kui ta on nõus, avaldame need koos jutuga. Pärast läbiraäkimisi Akadeemia toimetuses Hando Runnel helistas ja palus kiirustada, sest lugu ilmubki koos kavanditega! Siin nad nüüd ongi.

Jüri Arrak

ASTROLOOGIAKESKNE TAGASIPILK KRISTLUSE- KESKSELE TEADUSLOOLE

Heino Eelsalu

Kristlik teoloogia ja kristlusekeskne teadus said vanaajalt päranduseks hulga lähtekohti, millest siinse käsitluse jaoks tähtsaim on Platoni ja Aristotelese metafüüsika. Selle aluseks on veendumus, et maailm kujutab endast üht suurt kõige olemasoleva süsteemi ja et ta igavesti muutumatut süsteemsust võime lisaks teaduslikule tunnetamisele lasta mõjuda ka oma hingele, mis nii jõuabki ühendusse igavese tõega (Knuuttila 1987). Hellenismiaja kultuuriübirred võimaldasid mitmeti seostada Platoni idealismi religioosse ja astraalse müstikaga. Igavese tõe süsteemsuses hakati nägema jumalikkude mõtetegevust. Seesugune käsitlus kulmineerus teatavasti 3. sajandil neoplatonismis, kus seda paganliku filosoofiana harrastas Plotinuse koolkond, samal ajal käsitasid varased kirikuisad Aleksandria Clemens ja Origenes seda kristliku doktriinina, pidades platonliku idealismi täiuslikuks realisatsiooniks Kristuse missiooni. Et osasaamist Jumalast seostati maailmasüsteemi tunnetamisega, milles teaduslikel teadmistel pidi olema oma koht, siis sai teadus, eelkõige tema kontseptsioon ja organisatsioon, osaks kristlusest.

Teaduselembus tähendas mingi oma aja kogemusega kooskõlas oleva maailmasüsteemi ehk kosmoloogilise

maailmapildi üldist aktsepteerimist kristluses. Üldaru-
saadav (n-ö populaarteaduslik) kosmoloogia oli olemas
juba Aristotelesel ja see põhines kujutelmal kontsentrilistest
taevasfääridest, samuti sublunaarsetest (lähemast kui Kuu) õhu,
tule jm sfääridest. Kosmoloogilise süsteemi kuulus idee jõu-
ülekande mehhanismist algselt sfääridetaguses käsitamatus
jõuallikas, mille mõju sfääride pöörlemise toimel läheneb järk-
järgult Maale ja käivitab kogu sublunaarse maailma tegevuse.
Pöörlevate sfääride kujutelm sai toetust eeskätt mehhanists-
likult ja deterministlikult mõttelaadilt. Kristlik hoiak
aga eeldab inimese tahtevabadust, kes pidevalt peab valima
hea ja kurja vahel. Teatavasti otsustas Efesose kirikukogu
431. aastal, et jumalik jõuülekanne ei saa olla pelgalt
mehhanistslik, lükates niiviisi tagasi kirikuisa Augustinuse
determinismi ehk "ettemääramise õpetuse, mis Jumala üle-
kohtuseks kohtumõistjaks teeb, inimest meelega raheitmisele
võib saata", nagu selle "alamate koolilaste ja leerilaste
jaoks" sõnastas omal ajal Nõo kiriku õpetaja (Lipp 1915: 29).

Determinism ja fatalism käisid käsikäes astroloogia-
ga. Juba enne Efesose kirikukogu olid kristlikud keisrid
lasknud astroloogia välja heita oma võimupiirkonnast,
kuid enne seda olid rooma autorid jõudnud koostada
vähemalt kaks astroloogilist traktaati. Neist üks — Fir-
micus Maternuse "Mathesis" — otsis kompromissi ast-
roloogilise determinismi ja sellele vastanduva teoloogia
vahel (Lehti 1984).

Mehhanistslik mõtteviis ei olnud vastandatav mitte
ainult tahtevabadust eeldavale mõtteviisile, vaid ka
nn stohhastitsistlikule ehk juhusekesksele loodusetun-
netusele. Stohhastitsistliku ja mehhanistsistliku mõtte-
viisi eristamise vajadust olid teadusloolased mõistnud
juba varasematel aegadel. Näiteks ütles Geminus sa-
jand enne Kristust, et kuigi astronoomide ilmaennustu-

sed kreeka kalendrites põhinevad vaatlustel, esindavad ainult keskmisi olekuid ega teostu alati, kuna varjutuste ja tähtede tõusude ennustused põhinevad kindlusele ja täpsusele viival meetodil (Lewis 1862). Väljend *keskmine* sisaldab eneses varjatult kujutlust kõikumiste või hälvete olemasolust, kuid seejuures mitte tingimata veel mõistet hälvete jaotusest nende suuruse järgi ehk hälvete jaotusfunktsiooni mõistet — stohhastilise meetodi tänapäevast põhitööriista. Küllap on astronoomiliste ja meteoroloogiliste nähtuste kõrvutamine lootuses arendada niiviisi nn meteoroloogilist astroloogiat aegade jooksul sillutanud teed sellele, mida tänapäeval nimetatakse korrelatsiooniõpetuseks ja mis põhineb hälvete jaotusfunktsiooni mõistel.

Vanaaja lõppemist nii astronoomilises kui astroloogilises mõttes tähistavad 2. sajandil tegutsenud Ptolemaiose teosed, kes nendes peale antiigi astronoomia ja kosmoloogia saavutuste kokkuvõtmise (kuulsas teoses *Megale syntaxis*, araabiapäraselt *Almagest*), koondas ka astroloogia saavutused (teoses *Tetrabiblos*, ladinapäraselt *Quadripartitum*). Seejuures on märkimisväärne, et kaks sajandit varem polnud teadusloolasel Varrol oma teaduste klassifikatsioonis veel vaja lahutada astronoomiat astroloogiast.

Ptolemaiosest alates tekib juba vajadus eristada bütsantsi ja ladina arenguliini. Need eemaldusid teineteisest aastatuhandeks, et siis taas läheneda. Mis puutub ladina arenguliini, siis teatavasti rajas Benedictus 6. sajandil kloostritel põhineva arhiivraamatukogude ja koolide võrgu ning Cassiodorus standardiseeris teaduste klassifikatsiooni. Tema seitsmikjaotus *septem artes liberales* sisaldab kaks distsipliini vähem kui Varro loetelu (puuduvad meditsiin ja arhitektuur) ning astronoomiat asendas astroloogia. Kloostrikoolides viljeldud *trivium*'i metodoloogiline terviklikkus on leidnud mõistva süvatõl-

genduse alles viimasel aastakümnel (nn semiootilise kolmikjaotusena) seoses pragmaatika juurutamisega keeleteaduses (Õim 1986). Kompleksteadusena hõlmas kolmikjaotus *trivium* teadust keele, mõtlemise ja suhtlemise seaduspärasusest, tema kolme komponendi — grammatika, dialektika ehk loogika ning retoorika vasteteks tänapäeva keeleteaduses on vastavalt süntaktika, semantika ja pragmaatika.

Teatavasti loodi 11. sajandil toomkoolide võrk. See sai aluseks akadeemilise teaduse — *studium generale* kujunemisele, mille kohustuslikuks osiseks oli astronoomiat sisaldav nelikjaotus *quadrivium*. *Quadrivium*'i pole tänapäeva seisukohalt nii lihtne iseloomustada kui *trivium*'i. Temas sisaldunud aritmeetika ja geomeetria tänapäevased paralleelid võiksid olla vastavalt matemaatika ja geodeesia. Kolmanda aine, muusika vasteks sobiks akustika või füüsika üldse.¹ Muusikariistade ehitamise ja kasutamise kogemus viis heliastmestiku regulaarsuse ja perioodilisuse tõdemiseni, milles võib näha kogemusel põhineva psühhofüüsika varast arenguetappi (üldisel kujul formuleeriti see alles 19. sajandil üldtuntud Weber—Fechneri seadusena). On oluline rõhutada, et lisaks helitajuõpētuse arendamisele jõudis antiikteadus ka valgusaistingute skaala teadvustamiseni. Nimelt jagas 2. sajandil eKr kreeka täheteadlane Hipparchos taevaalaotuse tähtede heledused 6 järku, mis osutusid võrdelisteks ärrituste logaritmidega (nagu seda nõuabki Weber—Fechneri seadus). Harmoonia seadustik aga inspireeris kosmoloogiat koguni kaks aastatuhandet — Pythagorasest Keplerini.

Quadrivium'i astronoomia, kiriku täheteadus — *computus ecclesiasticus* seisnes kirikukalendri pidamises, eeskätt kuukalendri iseärasustesse süvenemises nt paas-

¹ Akustika ignoreerimine füüsika ajaloo mõnes käsitluses on hämmastav. Näiteks "oskab" sellest täiesti mööda minna Spasski (1956).

tuaja ja ülestõusmispühade kindlaksmääramiseks. Astronoomilistes taustteadmistes toetuti esialgu Plinius Vanemale ja 7. sajandi algupoolel Sevilleas töötanud entsüklopedistile Isidorusele. Ajakohase kalendri- ja sfäärikaõpiku käsikirja — *Sphaera mundi* — koostas teatavasti Sacrobosco Pariisis 13. sajandi esimesel poolel. Sfäärika — algõpetus kujunditest kerapinnal — oli tekkinud juba 4. sajandil eKr nähtavasti inspireerituna selliseid paljusid laiuskraade ületavatest merereisidest nagu geograaf Pythease oma. Trükikunsti leiutamise järel levis Sacrobosco raamat plahvatuslikult ja valitses kommenteeritud väljaannetena astronoomia õpetamist veel 16. sajandilgi tänu originaali lühidusele ja lihtsusele, kus kosmoloogiline ja muu ballast peaaegu puudus. Sama kaua pidas vastu ka Isidoruse autoriteet vähem nõudliku lugejaskonna seas.

Tänapäeva teadusloo järgi võiks loodusteadused jagada kaheks: objektivabadeks (s.t abstraktseteks ehk niisugusteks, mille objektid on levinud kogu universumis) ja objektisidusateks (nendeks, mis kirjeldavad lokaliseeritud objekte) (Flemming 1967). Kolmest praegu tuntud objektivabast ainevallast — matemaatika, füüsika ja keemia — sisaldas *quadrivium* niisiis mõnel määral kaht esimest. Maad kui spetsiifilist objekti käsitles geometria, kuigi mingi osa sellest pidi olema ka abstraktne. Astronoomia objektiks oli eeskätt kalendrikorraldus, mille täiustamise najal arenes ettekujutus ajast. Maa mõõdistamine arendas aga ettekujutust ruumist. Niisiis sillutasid need *quadrivium*'i kaks distsipliini pisut teed aegruumi mõiste arendamisele. Teatavasti jõuti aegruumi mõisteni ka teist, abstraktset arenguliini pidi — ruumi ja aja paradokse püstitati juba vanakreeka filosoofia õitseajal. "Antiikse olemise paradoks on ruumi ja aja paradoks," on öelnud Madis Kõiv (1975: 2).

Aristotelliku, rahvaliku maailmapildi kõrvale sead-

sid antiikteadlased täppisteadusliku. Kreeklaste matemaatilised eeskirjad Päikese, Kuu ja rändtähtede (planeetide) asendite arvutamiseks taevakeral jäid täpsu- selt ületamatuks kuni Kepleri seaduste formuleerimise- ni 17. sajandi alguses, kui taevakehade orbiitidena võe- ti ringjoonte asemel kasutusele ellipsid. Enne ülikooli- teaduse tekkimist siiski polnud ei *Almagesti* ega teiste kloostrites paremaid aegu ootavate teoreetilise astronoo- mia traktaatide mõistjaid. Kuni ühiskonnas polnud tek- kinud huvi planeetide asendil põhineva horoskoopilise astroloogia vastu, polnud põhjust vaeva näha taevake- hade liikumise keerulise teooria omandamisega, mis eel- danuks ka astronoomiliste käsikirjade tõlkimist kreeka keelest. Sacrobosco traktaadi võidukäik Isidoruse ent- süklopeedia üle tähistas siiski Ptolemaiiose mõju mõnin- gat tugevnemist Aristotelese kosmoloogiaga võrreldes.

Euroopa teadus ootas keskaja hakul pikki sajandeid astroloogilist süsti, mis astronoomiat tekitaks ja aren- daks. See süst tuligi Balkanilt seoses muhameedliku ohuga Bütsantsile. Seal oli astroloogia saanud arene- da järjepidevalt, toetudes aastatuhandete pärimustele kaugematelt Idamaadelt. Astrolooge tõukasid liikvele Euroopa südame suunas 11. sajandil alanud Bütsantsi sõjalised lüüasaamised. Ida astroloogidel oli õnnestunud end kristluses maksma panna enne Uue Testamendi ka- noniseerimist. Seda tunnistab vaieldava autorlusega Il- mutusraamatu aktsepteerimine. See on oluliselt erinev muust, tõsikristliku sisuga Uuest Testamendist, sisalda- des astroloogilisi endeid ning numeroloogilist müstikat. Seepärast on raske kujutleda tema sobivust Efesose ki- rikukogu fatalismivastase hoiakuga.

Tundmata hellenismiaja astroгноosia ja astroloogia mõisteaparaati selle peensustes on raske usaldusvää- ralt taandada Ilmutusraamatut konkreetsete tähistae- va nähtuste süstemiks. Seda siiski üritanud ateistide

Morosowi (1912) ja Drewsi (1923) eelarvamuslik enesekindlus sunnib umbusaldama igat nende lauset, seda enam et nende päevil polnud veel tehtud täpseid arvutusi planeetide asendite kohta kauges minevikus. Teiselt poolt ei anna Ilmutusraamatu lahtimõtestamiseks pidepunkte ka traditsiooniline müstitsistlik interpretatsioon, mida esindab näiteks Leo Kaagjärv (1990). Tehes teatavaks vaatluskoha (Patmose saar), annab Ilmutusraamatu autor oma allegooriliste vaatlusprotokollide astrognostiliseks tõlgitsemiseks ühe olulise lähtekoha — laiuskraadi.

Ilmutusraamatu astrognostiline olemus on hõlpsaimalt aimatav ta kuuendast peatükist. Seal kirjeldatud eri värvi hobud tähistavad ilmselt planeete, nendele omistatud atribuudid aga tähtkujusid, kus nad parajasti paiknesid. Tõepoolest, astraalmütoloogia literatuur osutab, et ta tekkeajastul kasutati hobujõul liikumise kujutelma taevavõlvil toimuvate kestvate liikumiste seletamiseks kui ainsat tollal tuntud "kontrollitud" liikumisvormi. Näiteks sõidavad balti folkloori kohaselt hobuveokeil "päikese tütred" — siseplaneedid Veenus ja Merkuur, tuntud on muinasgermaani päikesevanker. Keerulisemat olukorda esindab "Tähemõrsja", kus süsteem *tähepoiss—kutsarid—hobud* on üles ehitatud mitte ränd-, vaid kinnistähetele, nimelt Aldebaranile, millele sekundeerib kaks täheparve — Hüaadid ja Plejaadid. Kuid siingi on kogu süsteem seotud kaudselt ühe rändtähega — Tähemõrsja ehk Veenusega, mille vahemaa muutusi Aldebarani suhtes püütakse kirjeldada (Eelsalu 1988).

Kui hobusid oleks viis, s.t sama palju kui silmaga nähtavaid planeete, ja nende asend laotuses oleks selgelt määratletud, saanuks arvutada ühemõtteliselt vaatluse ajahetke, s.t Ilmutusraamatu vanuse. Hobusid on aga ainult neli, s.t üks planeet pidi tollal jääma Patmosel

horisondi alla. Pealegi jääb hobude iseloomustus osalt segaseks ning võib-olla ei vaadeldud planeete päris üheaegselt. Valge hobu ratsanikul on amb (Veenus, vähem tõenäoliselt Jupiter, Amburi tähtkujus), tulipunase hobu ratsanikul on mõök (Marss Orioni mõõga lähedal), musta hobu ratsanikul on kaalud (Merkuur, vähem tõenäoliselt Saturn, Kaalude tähtkujus) ja tuhkru hobu seljas istub Surm (Saturn või Merkuur Linnutee sagarate vahelises tumedas sisevöös).² Planeetide seis ulesande korrektseks esitamiseks tuleks pöörduda algteksti poole. Kui näiteks tume hobu teiseneb (korduvas) tõlkes mustaks hobuks, kaob üks astrognostiliselt oluline tähendusvarjund. On rõhutatud vajadust tõmmata paralleele ka Vana Testamendi Sakarja raamatu nägemusega neljast vankrist, mida veavad eri värvi hobud (Boll 1914).

Läbimurre Euroopa astronoomias saavutati astroloogia introduktsiooni hinnaga, mida teoloogid püüdsid tõkestada. 1327. aastal tuli Bologna ülikooli astroloogia-professoril Cecco d'Ascolil (Esculanusel) koguni surra tuleriidal pärast üleastumist keelust oma erialaga tegelda. See sündmus oligi nähtavasti astroloogia ja teoloogia vahelise konflikti kulminatsiooniks. Astroloogia lepitusest kirikuga annab tunnistust Pariisi astronoomia-professor Pierre d'Ailly (de Alliaco, surnud 1420), hiljem kardinal, kes teoses *Concordantia astronomiae cum theologia* koguni 1789. aasta revolutsiooni ennustas (Lehti 1984).

Euroopas aktsepteerituna muutus astroloogia n-ö rakendusastronoomiaks. Kui astroloogiline prognoos ei täitunud, nt horoskoop võimukandjate tegevuse planeerimiseks, pandi süü teoreetiliselt arvatud efemeriiidi-

²Mõõga paiknemiskohale osutab juba Esimene Moosese raamat, kus mainitakse Mõõka liikuvat (nagu Oriongi) Elupuu (s.t Linnutee) eel. Astraalmüütilise Surma meile lähimaks teisendiks on *Kalevala* Must Mees (Eelsalu 1985: 84-86).

de (planeetide asendite tabelite) ja vaatlusriistade vähese täpsuse arvele, taotlemaks teoreetilise astronoomia uurimistöö heldemat finantseerimist. Juba ammu enne Keplerit ajas niisugust valitsusvõimule hästi arusaadavat teaduspoliitikat näiteks Regiomontanus — teleskoobieelse astronoomia üks silmapaistvamaid esindajaid. Alles navigatsiooni tormiline areng 17. sajandil muutis rakendusastronoomia ilmet põhjalikult, tekkis meresõiduastronoomia.

Trükikunsti esimesel poolsajandil olid lisaks astroloogia klassikute Ptolemaiuse ja Firmicus Maternuse töödele jõudnud trükki ka 13. sajandil töötanud Bonatti (Bonatus), samuti Ptolemaiost ja Aristotelest Bagdadis 9. sajandil propageerinud Albumassari tööd. 15. ja 16. sajandi vahetusel paisati raamatuturule kalendrid astroloogiliste lisade — prognostikonidega ehk praktikatega (nende introdutseerijaks peetakse Tübingeni professorit J. Stöfflerit). Neile järgnesid astroloogia aime-raamatud, millest tähtsaim oli *Das gross Planetenbuch* (1544), milles mainitakse autoriteetidena Platonit, Ptolemaiost, Albumassarit ja Regiomontanust. Tollased nimekaimad astroloogia aimekirjanikud olid Peter Creutzer ja Johann Schoener. Creutzer ja tema õpetaja Johann Lichtenberger olid arvatavasti astroloogiliste ja meteoroloogiliste trükitud lendlehtede traditsiooni rajajaid. Lichtenbergerilt on teada lendleht juba aastast 1473 (Stillwell 1970), mille prognoose olevat tõlgitsetud poliitiliselt. Otseselt poliitiliste pisitrükiste levik, vähemalt massiline levik, seostub alles Lutheri ja Müntzeriga 16. sajandi teisel ja kolmandal aastakümnel.

On huvitav märkida, et 16. sajandi astroloogilised ja astronoomilised raamatud on Tartu ülikooli raamatukogu soliidselt esindatud (Nagel 1977), lendlehed aga mitte. Küll on neid käsitletud mõnes kättesaadavas uurimuses (Hess 1911; Véron ja Tammann 1979).

Kirjandus

- Boll, F. 1914. *Aus der Offenbarung Johannis*.
- Drews, Arthur 1923. *Der Sternhimmel in der Dichtung und Religion der alten Völker und des Christentums: Eine Einführung in die Astralmythologie*. Jena
- Eelsalu, Heino 1985. *Ajastult ajastule*. Tallinn: Valgus
- Eelsalu, Heino 1988. *Ekliptika ja esivanemad*. — *Eesti Loodus*, nr 2, lk 110–111
- Flemming, Günther 1967. *Gegenstandsgebundene und nicht gegenstandsgebundene Wissenschaften für den Bereich der Natur*. — *Forschungen und Fortschritte*, No. 8, S. 232–235
- Hess, Wilhelm 1911. *Himmels- und Naturscheinungen in Einblatt-Drucken des XV bis XVIII Jahrhunderts*. Leipzig
- Kaagjärv, Leo 1990. *Kolm sissevaadet Ilmutusraamatusse*. — *Edasi*, nr 21, 25. I, lk 6; nr 22, 26. I, lk 6; nr 23, 27. I, lk 6; nr 25, 30. I, lk 6
- Knuutila, Simo 1987. *Tiede ja yliopisto keskiajalla*. — *Suomen Akatemian Julkaisuja*, n:o 4, s. 7–18
- Kõiv, Madis 1975. *Aristotelese füüsiké kui füüsika*. — *Teaduslik-pedagoogiline konverents "Täppisteatudused ja hariduslugu"*. Tartu, lk 2–3
- Lehti, Raimo 1984. *Pallojen maailma: Tähtitiedetta ennen Kopernikusta*. Helsinki
- Lewis, G. C. 1862. *An Historical Survey of the Astronomy of the Ancients*. London
- Lipp, Martin 1915. *Koolilaste kirikulugu*. Tallinn
- Morosow, Nicolai 1912. *Die Offenbarung Johannis: Eine astronomisch-historische Untersuchung*. Stuttgart
- Nagel, Olev 1977. *Rara Astronomica in the Library of the Tartu University: Books Printed before 1600*. — *Tartu Astrofüüsika Observatooriumi Teated*, nr 55, lk 6–20
- Spasski 1956 = Спасский, Б. И. *История физики. Часть I: От древности до начала XIX века*. Москва
- Stillwell, M. B. 1970. *The Awakening Interest in Science during the First Century of Printing 1450–1550*. New York
- Véron, P., G. A. Tamman 1979. *Astronomical Broadsheets, Forerunners of the IAU Circulars*. — *Messenger*, no. 16, pp. 4–6
- Õim, Haldur 1986. *Pragmaatika ja keelelise suhtlemise teooria*. — *Keel ja Kirjandus*, nr 5, lk 257–269

MÕISTUS JA MÜSTIKA

Universumi areng ja kõrgemad meeleaseisundid

Helle Kaasik

Ühtne universum areneb. Inimese teke ja olemasolu on selle arengu loomulik osa. Inimene areneb ka tulevikus koos universumiga. Selles arengus võivad oluliseks saada ebatavalised meeleaseisundid.

ARENEV UNIVERSUM

Suurest Paugust alates on meie universum arenenud, muutunud keerukamaks ja korrapärasemaks. Esialgselt kuumast osakestesupist tekkisid kosmilised struktuurid: galaktikad, tähed, planeedid. Vähemalt Maal, ent arvatavasti ka mujal, tekkis elu; elusolend omandas evolutsiooni käigus mõistuse.¹ Universumi senise arengu võib jaotada kvalitatiiyseteks astmeteks: eksistents → struktuur → elu → mõistus → x ...

Pole mingit alust arvata, et universumi evolutsioon oleks siinkohal lõppenud või et inimõistus on selle suure protsessi tipp- või lõppsaavutus. Areng jätkub ka

¹Ei tahaks elu ja mõistust defineerida, seda saab teha vaid neist endist segasemate mõistete abil, mis omakorda defineerimist vajaksid, jne. Käsitän neid mõisteid laias tähenduses (nt olendi keha kuju ja koostis jms pole olulised).

praegu ja tulevikus, mõistusega inimesel on oma osa selles. Milline?

ENNUSTAMINE MÕISTUSE ABIL

Maailma mõistusega tunnetades otsitakse teadaolevatest faktidest seaduspärasusi ja loodetakse, et need kehtivad ka teiste samasuguste nähtuste kohta. Mida rohkem on seaduspärasusele alluvaid fakte, seda veendunum ollakse seaduspärasuse üldkehtivuses. Nii oleme kindlad, et gravitatsiooniseadus kehtib ka homme — seni on ta ju kehtinud ja pole mingit põhjust homse kohta vastupidist arvata.

Kasutame seda üldist meetodit universumi arengu prognoosimiseks: otsime senisest arengust seaduspärasusi ja loodame, et need kehtivad ka järgmise astme x kohta. Muidugi ei saa me nii mingit tõestust, sest ei oska neid seaduspärasusi mingist aksiomaatilisest tõest tuletada, kuid mingi empiirilisel tõenäolise pildi saame ometi.

SEADUSPÄRASUSED UNIVERSUMI ARENGUS

Arengus mööda skeemi astmeid võime leida hulga seaduspärasusi.

S1. Järgmine aste on kõik eelmised astmed läbinud objekti uus olek.

Kõik elusolendid on füüsikalises mõttes keerulise struktuuriga süsteemid. Kõik mõtlevad olevused on kõrgeltarenenud elusolendid.

S2. Järgmisele astmele jõuab vaid osa eelmise astme objekte.

Universumis on hajusat ja varjatud materiat, mis ei struktureeru. Kogu universumi aine ei saa elus olla. Kõik elusolendid ei mõtle.

S3. Iga uus aste muudab objekti individuaalsuse olemust.

Elusolendi individuaalsuseks pole ta mass ja mõõtmel, vaid tema kui olend. Mõistusega inimene ei identitseeri end oma bioloogilise, vaid vaimse olemuse alusel.

S4. Uue astme saavutamine toetab objekti eksisteerimist eelmistel astmetel.

Et hing sees on, hoiab keha end hävinemast. Mõistus võimaldab paremini eluvajadusi rahuldada.

S5. Viimane saavutatud aste on objektile põhiline tegevusvaldkond, eelmised jäävad vaid tarvilikeks tingimusteks.

Looma põhitegevus on enese elushoidmine ja soojätamine. Mõistusega inimesele on need vaid tarvilikud tingimused oma elusihide teostamiseks.

S6. Sisemine tunne annab teada õige arengusuuna.

Paljud füüsikaseadused on tuletatavad variatsiooni-printsippiidest. Elusolenditele teatab universumi tahet hea või halb tunne — iga olevus püüab meeldiva poole ja vastikust eemale. Seejuures on iseloomulik "hea" stabiilse maksimumi puudumine — kunagi pole pikka aega nii hea, et paremat enam ei tahaks. (Kui maksimum olemas oleks, jääks areng seisma.)

SEADUSPÄRASUSTE JÄRELDUSED MEIE JAOKS ASTME X KOHTA

I1. Seisund x on mõistusega inimese uus olek.

I2. Olek x pole kõigile inimestele evolutsiooniliselt paratamatu. Võimalik, et seda pole ükski inimene seni saavutanud ega saavutagi.

I3. Jõudes olekusse x muutub inimese individuaalsuse mõiste oluliselt.

14. Olek x ei mõju halvasti tervisele ega mõistusele, vaid vastupidi — suurendab elu- ja vaimujõudu.

15. Oleku x saavutanud inimesele muutub kõige olulisemaks miski, mille jaoks tema senine elu on üksnes tarvilik tingimus.

16. Subjektiivselt kaasneb sellele olekule lähenemisega eriline hea tundmus, vähemalt niikaua, kui olek x pole muutunud olemise loomulikuks koostisosaks.

OLEKU X SEOS REAALSUSEGA

Inimkonna ajaloos on paljudel üksteisele aegruumiliselt ja kultuuriliselt kaugetel inimestel olnud elamusi, mis on omavahel ja teoreetilise olekuga x väga sarnased. Ühiskond on neid elamusi mitmeti nimetanud ja seletanud, lähtudes religioonist, psühholoogiast, meditsiinist jne.

Näiteks šamanism. Väga mitmed eri kultuurid on üksteisest sõltumatult avastanud meetodi, kus vastavate võimetega isik viib enese seisundisse, kus muidu võimatu saab võimalikuks. Et siin pole tegu langetõve või hüsteeriaga, seda on veenvalt põhjendanud näiteks Mircea Eliade (1969: 76–77). Ka budism pole niivõrd religioon kui õpetus meelest: milline see on ja kuidas seda muuta õiges suunas. Kristlike müstikute (Meister Eckhardt, Püha Teresa Avilast) ja sektantide Püha Vaimu pealetulek, Albert Einsteini “kosmiline religioosne tunne”, mis olevat kogu kunsti ja teaduse eesmärk, islami müstitsismi — sufismi praktiliseerit olek, mis võimaldavat isiklikku suhtlemist Allahiga, hipide otsitud “teadvuse avardumine”... — peaaegu igas kultuuris on müstikud leidnud enesele väljundi, järelikult on neil nähtustel üldine põhjus. Pealegi on eri kultuuride müstikute elamused väga sarnased (Stace 1952: 232–233; James 1912), kui erinev ka oleks maailmapilt või usutunnistus. Üks võimalik se-

letus neile faktidele on, et tegu ongi materia järgmise arengutaseme x avaldustega.

INIMKONNA TEADMISED MEELESEISUNDITEST

Isegi kui kõrgemad, "progressiivsed" meeleseisundid on olemas, esineb kindlasti ka haigeid olekuid, enese ja teiste lollitamist jm, mida inimese meele vähese tundmise tõttu on raske väljastpoolt eristada tollest tõelisest. Oleks vaja teadmist võimalike meeleseisundite hulgast ja dünaamikast.

Kahjuks on psühholoogia siin samasuguses seisus nagu füüsika enne Galileid. Teisenenud teadvuseseisundite uurimiseks on tekkinud muust psühholoogiast eraldi seisev omapärane tegevusala oma terminoloogia, algmete ja klassikutega. Hulk filosoofe, psühholooge, teolooge ja etnograafe defineerivad kümneid kordi samu mõisteid (*müstika, šamanism*), ajavad ilujuttu ja tsiteerivad üksteist. Teised uurijad koguvad ja süstematiseerivad infot ebatavaliste kogemuste kohta. Kogu see tegevus vajab ühtset meetodit või taustsüsteemi, olgu see matemaatiline formalism või miski muu.

OLEKS MÕISTUSTKI

Kõik vägev võib ka ohtlik olla. Öeldakse, et segadus ebatavaliste meeleseisundite ümber tuleb "ebatervest huvist". Miks meeleseisundid tekitavad ebatervet huvi, kui näiteks selgrootute siseehitus seda ei tekita? Ehk kuulab osa inimesi Looduse kutset kõrgemasse meeleseisundisse, kuid ei oska sellega midagi peale hakata? Ähmaste tundmuste mõjul tegutseja ajab kergesti segi kirjeldatud astme x ja mõistusest lahtisaamise. See viimane võib tal visa tegevuse tulemusena õnnestudagi.

Mõistus ja müstika

Inimeste maailmas on mõistustki veel vähe. Palju on mõttetuid kannatusi, vaimset ja materiaalist saasta. Armas Universum, anna meile kõigepealt mõistust; ja ära kiirusta sellega, mis tuleb omal ajal; vaid arene, nagu Sa arened, sest teisiti ei või Sina mitte!

Kirjandus

- Eliade, Mircea 1969. *Myth, Dreams and Mysteries*. London—Glasgow
- James, William 1912. *The Varieties of Religious Experience*. Cambridge: Cambridge University Press
- Stace, W. 1952. *Religion and the Modern Mind*. New York—Philadelphia

ÖKOLOOGIA KUI NIHILISTLIK EBAKINDLUS

Risto Niemi-Pynttäri

Tõlkinud Kaajar Pruul

— Miks nõuab looduse kaitse järjest suuremat kontrolli? Võib-olla on tehnoloogiline regulatsioon põiminud end looduse lahutamatuks osaks. Kaitstes loodust, tuleb ühtaegu kaitsta ka tehnoloogiat.

— Ökoloogia juured on siiski tehnoloogilise utopia eitamises. Ökoloogia lähtepunkt on eitav — soov keelata looduse reostumine. Teadmine loodusest on ökoloogia jaoks nihilistlik teadmine, eksituse märkamine.

Vapustus looduse hävimise üle kadus väga kiiresti tehniliselt enesekindla seisukoha varju. Arvati, et loodust saab päästa tehniliselt, et puudu jääb üksnes poliitilisest tahtest. Enesekindla seisukoha järgi ökoloogilise kriisi suhtes on eksitus kõigest tehniliseks väljakutseks. Samal ajal kui loodus hävis, sai tõeliseks mureks see, kuidas viia totaalselt ellu ökoloogia kui tehniline

Järgnevalt üritan suurendada kindluse asemel ebakindlust, mida tehniline enesekindlus looduse kriisi suhtes eneses kätkeb. Artikkel tugineb münchenlase Hans-Martin Schönherr'i katsele kõrvutada ökoloogia ja radikaalne ebakindlus mõtlemises (Schönherr 1989).

Tõlgitud käsikirjast "Ekologia nihilistisenä epävarmuutena".

Schönherri ökoloogiline nihilism ei otsi looduse vapustava hävingu eest kaitset tehnilistelt faktidelt. Ebakindlus, tehnilise enesekindluse vankumalöömine, on postmodernne vastutendents modernismiajastule. Ökoloogia on üks sellistest, teaduslik-tehnilist enesekindlust nihileerivaist pürgimustest. Ökoloogiagi ei sulgu filosoofilise ebakindluse eest omaenese faktide varju.

Nihilism on strateegia, mis püüab muuta ebakindlaks moodsa maailma põhialuseid endid. Nihilism on moodsa aja enese radikaalne soodumus ennast ise nõrgestada. Nihilism on tendents teadusliku enesekindluse pahupoolel. Ta on teadusega läbi põimunud, kuid kui ebakindlus nihileerib ja nõrgendab ta teaduslik-tehnilist enesekindlust. Nietzscheilikul moel meenutab ta, et ökoloogiaski ei ole olemas muud teadmist kui eksituste märkamise katkematu tee.

Ökoloogilisest süsteemmõtlemisest üritab Schönherr niisiis lahku lüüa. Ökoloogia liitlaseks saab "nõrk mõtlemine". Filgsoof Gianni Vattimo poolt tuntuks tehtud "nõrk mõtlemine" (*pensiero debole*) on postmodernse strateegia itaalia mudel.

Pisut sarnaselt dekonstruktsiooniga on Vattimo strateegiaks "nõrkuse" ebameetod. Tähtsam kui teadmise kindluse kontroll on selles strateegias teadmise nihileerimine. Tegu on ebakindlusega, mis ei paljasta vigu üksnes selleks, et uut kindlus-illusiooni luua. "Nõrk mõtlemine" ei püüdle heroiliste lahenduste poole, ta püüab vaid nõrgestada utopistlikke tõdesid.

"Nõrga mõtlemise" nihilism ei tähenda siiski teadmise neimahimulist hävitamist. Ta püüdleb vaid avaliku ebakindluse poole, lammutades modernse teaduse ratsionaalseid struktuure. Ka loodust avatuks muuta ei püüa ta mitte bioloogiliselt enesekindlas, vaid radikaalselt tundmatus suunas.

Teadusliku enesekindluse nõrgenemine looduse suh-

tes tähendab seda, et ratsionalisatsiooni ei kasutata enam kui valmis mõtlemismasinat, millega loodust käsitletakse. Ebakindlus ja keele kobavus tunnistab mõistuse "nõrkust".

TÕE KÕIKUMALÖÖMINE

Ökoloogia kui poliitika ei sündinud loodusutoopiast, vaid ühe teise utoopia eitamisest. Ökoloogia paljastas, kuidas tööstus loodust hävitas, sellega nihileeris ta tehnokultuuri utoopiat.

Looduse reostumine paljastab teaduslik-tehnilise eksituse. Paradoksaalne on see, et osutada sellele eksitusele suudab ökoloogia üksnes bioloogilise teadmise põhjal. Eksituse tehniline ületamine saab toimuda ainult nii, et sama kujutlust tegelikkusest tõestatakse paremini, kui seda tegi kriitika objekt. Kriitikal tuleb püüda ületada oma objekti sellega, et ta on temast tehniliselt tugevam. Seetõttu bioloogilise teadmise abil teaduslik-tehniline utoopia üksnes uueneb.

Ökoloogilise kriitika abil ei ole võimalik vabaneda teaduslik-tehnilise loodussüsteemi eksitustest. Võib-olla sobib Vattimo filosoofiline seisukoht just tolle ökoloogia ja tehnoloogia paradoksi lahenduseks.

Paradoksi võtmeks on Vattimole Heideggeri *Verwindung*. See on mõiste, mille abil Heidegger püüdis vältida kriitilise ületamise (*Überwindung*) eksiteed. Mitmetähenduslikuna osutab *Verwindung* pöördumisele, ülesäämisele, toibumisele, paranemisele, aga ka kahjustumisele oma lähtekoha suhtes. Ta osutab ühekorraga nii lähtekoha tunnustamisele kui ka selle nõrgenemisele.

Ökoloogiline *Verwindung* nõrgestab teaduslik-tehnilist loodustraditsiooni "selle algusest peale ja kandes endas selle traditsiooni jälgi, nii nagu me kanname endaga kaasas jälgi haigusest, millest oleme tervenemas" (Vat-

Ökoloogia kui nihilistlik ebakindlus

timo 1990). Samasuguseks võib pidada ökoloogilise nihilismi vahekorda loodusteadusega, teadusega, mida ta kordab ja mida ta ühtlasi kahjustab.

Ehkki ökoloogiat ei saa lahutada teaduslik-tehnilisest loodustraditsioonist, kahjustab ta seda utoopiat ning paraneb temast. Ökoloogia kuulub sama eksituse ajalukku mis tehnoloogiagi, aga valel viisil. Ta ei loo utopistlikku tõde. Ökoloogilise nihilismi strateegiaks on tegütseda eksituse maastikul.

Ökoloogial ei ole võimalik avada vaadet väljapoolle omaenese maailma ja ajastut, kuid olles nihilistlik, ei tugevda ta enam modernset loodustehnikat ega selle utoopiaid. Ökoloogiline nihilism avaldab oma mõju tehnokultuuri sees, selle eksivuses.

Tehnokultuur tegutseb pimesi oma enesekindluse maastikul, tarbides omaenese baasi. Ökoloogia suhe sellesse loodustehnikasse ei piirdu ainult sellega, et ta osutaks tema eksitustele, ise bioloogilise teadmise külge klammerdudes. Ökoloogia võib mõelda teisiti, mitte kui bioloogiline enesekindluse konstruktsioon, vaid kui eksituste märkamise tee.

Vattimo mõttekäik rõhutab just seda paradoksaalset seisukohta meie tegelikkuse eelduste suhtes. Meie tegelikkus põhineb traditsioonil, selle umbkaudsetel lahendustel. Aga ehkki lähtekohaga pole võimalik muud peale hakata kui teda tunnustada, ei pruugi tema vigu enam võimendada.

Oma lähtekohtade poolest on ökoloogia pärit teaduslik-tehnilisest loodusteadusest. Ta kordab selle traditsiooni nõrgalt, kahjustab selle tugevust, paranedes paneb ta aluse millelegi uuele.

Ökoloogiale on loodus ilmsiks tulnud tema hävimise kaudu. Kõneldes sellest eksitusest ja looduse nõrgenemisest, toob ökoloogia uuesti ilmsiks kujutluse algupära-

sest loodusest, aga nüüd juba kui loodusest, mida enam ei ole. Algupärane loodus tuleb nüüd ilmsiks kui kaotsiläinu, seepärast on ala, kus ökoloogia liigub, oma loomult mälestus.

Mälestus metsikust loodusest ärkas ellu alles siis, kui loodus oli allutatud tehnilisele kontrollile. Mälestus vabast loodusest ärkas ellu alles siis, kui loodusest oli saanud ärakasutamise huvides vangistatud ressurss. Looduse algupärasus tuli ilmsiks ühtaegu sellega, kui ta kadus.

Järelikult tuli ökoloogiline loodus ilmsiks tehnoloogilise eksituse vastandpildina, teatavat liiki järelpildina.

Otsustavast eksitusest, korvamatu looduse nõrgenemisest, saab ökoloogia kõnelda üksnes tuginedes mälestusele metsikust, vabast ja algupärasest loodusest.

Meenutades, mida tehno kultuur hävitab, toob ökoloogia ilmsiks selle, kui korvamatu on see hävinev loodus. Selles olukorras niisiis hoiab ökoloogia alal mälestust algupärasest loodusest. Ta sünnitab seda mälestust uuesti kaitsealadena — algupärase looduse tõeliste väikeste sekundaarversioonidena.

Ökoloogia seisab ületamatu paradoksi ees. Seda, mis toimub praegu, tõlgendab ta möödunu põhjal, traditsiooni põhjal. Ökoloogia on ebakindel nagu igasugune muugi mõtlemine, ta astub sündmuste kaosele vastu, selg ees. Seepärast peab ökoloogiline mõtlemine seda oma nõrkust tundma, mõtlemine on mäletamine ja mõistab alati nõrgalt seda, mis toimub.

Ökoloogiline teadus ei näinud looduse hävimist ette. Ta märkas eksitusi alles tagantjärele, tõlgendades neid vanalt loodusteaduslikult aluselt. Olgugi et ökoloogia mõtleb ehk ainsale loodusele, mida me mõistame, tugineb see käsitus mälestusele ja on paratamatult alusetu.

Loodus on tulnud ilmsiks mälestusest ja eksituse tõlgendamise kaudu. Niisugune ökoloogia ei saa tõsiselt

luua süsteemi tõe kohta. Loodus on vana ja ebakindel juhtlõng. Aga et ta on ühtlasi ainus juhtlõng, siis ei saa teda ka hüljata.

Ökoloogilise nihilismi tuumaks ei ole niisiis eksituste tehniline parandamine —, vaid tõe nõrkus. Ökoloogiline eitus on teaduse enese vastumürk. Teadusele tuginedes muudab ta kehtetuks neid tõesid, mida tehnilised looduskatastroofid on toonud ilmsiks kui tehnilisi eksitusi.

Ökoloogia kui nihilism mõtleb loodustehnika vanu tõesid, mäletab neid kui eksitusi ja kui nõrku juhtlõngu. Teda võib pidada tehnokultuurist pärinevaks ja selle enesekindlust nihileerivaks nõrkuseks ja tervenemiseks.

REOSTUMINE JA PUHASTUSRITUAAL

Juba õhtumaa kultuuri esimene ökoloogiline teejuht eksis. Kreeklase Hesiodose *Tööd ja päevad* juhatas välja teed röövviljeluse põhjustatud kriisist. Teos tõlgendas kriisi ainsal võimalikul viisil — kriis tähendas kreeklastele sedasama mis ebaõnnestunud rituaal.

Reostumine on oma algupäralt rituaalne nähe: jumalad ei kingi reostunud maale saaki enne, kui ta on puhastunud. Hesiodose järgi oli maa reostunud inimeste kurjuse, vägivaldsuse ja moraalituse tõttu. Tema teose pealkiri *Tööd ja päevad* viitab igapäevasele töörituaalile, mille kaudu maa puhastub jumalaile vastuvõetavaks.

Maa paranes ka ökoloogilises mõttes, sest rituaali eesmärgiks ei olnud mitte maksimaalne saak, vaid maa tervendamine. Saak ise on jumalate and ja vastus töörituaalina esitatud palvele.

Kuid kriis ei lahenenud. Ei aidanud, olgugi et Hesiodos rajas tulevikulootused oma aja vaieldamatult kindlale tehnikale, s.t rituaalile. Kriis tähendas rituaali ebaõnnestumist — ja jätkuvat nõutust.

Tänapäeval võib lugeda seda ökoloogilist teejuhti kui teost, kus rituaalide loodud enesekindlus eelkõige kaitseb inimesi liiga vapustavate olukordade eest (Godelier 1987: 110).

Võib-olla tänapäeva tehnilised operatsioonid looduse reostumise vastu loovad samasugust enesekindluse illusiooni. Modernne kindlus ebakindla ees põhineb üksnes tehnilisel, mitte rituaalsel täpsusel. Tehnokultuur oma täpsusega kõlbab reostunud ökosüsteemide puhastamiseks. Aga abiotsimises tehniliselt täpsuselt võib ikka näha rituaali liiga vapustava ebakindluse vastu.

Kuidas astuda vastu ebakindlusele? Hesiodos otsib kaitset õpetlikult positsioonilt ja kirjutab esimese ökoloogilise teejuhi. Nihilistliku ökoloogia seisukohalt on huvipakkuv see viis, kuidas astub ebakindlusele vastu kreeka tragöödia.

Tragöödia paljastab katastroofi kui tumma ja väljendamatu sündmuse. Häving on ootamatu ja käsitamatu. Et tragöödia jutustab enesekindluse kokkuvarisemisest, siis võib teda pidada omamoodi eksimise retoorikaks.

Antiiktragöödia kangelase puhul ei ole tähtis see, kas ta on üllast soost. Tähtsam on tema sangarluse põhjus, rüvetunud inimese võitlus saavutamaks puhastust. Oidipus on süüdi linna reostavas katkus, sest ise seda teadmata on ta reostunud, naides omaenese ema. Orestes omakorda on degenerereerunud suguvõsa rüvetunud poeg, ematapja, kes puhastub.

Tavaliselt jutustab antiiktragöödia rüvetunud kangelastest, kellel ei õnnestu puhastuda ja nad hukuvad. Eksituse tummas sügavikus avaneb tragöödia kangelasele alati midagi enamat, kui ta teada võib (Girard 1986: 152).

KEEL JA EBAKINDLUS

Tehniline enesekindlus varjab seda, et elu ja elust arusaamise vahel on põhjanev erinevus. Kultuuri ja looduse vahel on keel, mis esitab loodust meile mõistetavana (Schönherr 1989: 111).

Eksimise reetoorikat, tragöödiat, võib vaadelda kui selle mõistmise piiri märkamist. Elu tuleb ilmsiks teisi, kui oli oodata. Traagiline on enesekindluse ja keele kokkuvarisemine, siis kui toimub käsitamatu.

Looduse ja olemise toimumine on alati midagi muud kui sellest kõnelemine. Keel ei suuda saavutada kindlust elu suhtes. Meie ja looduse vahel on alati see, mis esitab loodust meile mõistetavana.

Ökoloogia ebakindlus tähendab seda, et erinevust ratsionaalse keele ja looduse vahel võetakse tõsiselt ja suhtutakse sellesse erinevusse austusega. Loodus ei ole seesama mis ökoloogiline viis loodust tõlgendada. Ökosüsteem kui looduse ratsionaalne tõlgendus on informatsioon, mitte looduse omaelu. Ökoloogia tõlgendab oma enese informatsiooniallikaid, üksnes seda materjali, mis kuulub ökoloogilise keele piiridesse. Tragöödia jutustab sellest, kuidas alati juhtub midagi ootamatut, sest et keele ja olemise vahekord ei ole juhitud, valitsetav ega lõpuni mõistetav.

Teadusliku täpsuse traditsiooni saab käsitada kui elu ja keele vahelise kuristiku varjamist. Alus, mida ei ole, peidetakse ja tegelikkus dokumenteeritakse tehnilise keele abil. Schönherr nimetab seda rangeks grammatikaks, abstraktsel täpsusel põhinevaid operatsioone — "tugevaks mõtlemiseks". See tähendab ratsionaliseerivat manipuleerimist, kus "täpsed leksikonid dokumenteerivad tegelikkuse sotsiaalsete ja tehnoloogiliste süsteemide tarvis" (Schönherr 1989: 119).

Süsteemaatiline vaatlus ei ole oma suhtumises loodu-

sesse süütu. Looduse keelelise süstematiseerimisena on ökoloogia võrsunud loodusteaduslikust klassifitseerimis-traditsioonist. Empiirilist klassifitseerimist võib pidada tõlgendusviisiks, mis dokumenteerib loodust ja keeles-tab ta tehnokultuuri süsteemi sobivaks.

Keele ebakindlus ei muuda ökoloogiat pelgaks spekulatsiooniks, sest et sellel keelel põhineb ainus viis loodust kaitsta. Sest et sellel keelelisel süstematiseerimisel põhineb ka looduse kaitse. Teisiti pole võimalik hävimisohus liikidest rääkida. Looduse süstematiseerimise traditsiooni ei saa anarhistlikult hävitada, see on küll väär, kuid ainus viis kanda hoolt looduse alalhoiu eest.

Nii loodusest kasusaamise kui ka tema kaitsmise tehnika põhinevad ühel ja samal keelelise süstematiseerimise traditsioonil. Mõlemad arvavad, et nad käsitsevad otse loodusest saadud teadmist, unustades oma keele, mida nad tõlgendavad.

Täppisökoloogia kohtleb olemasolevat paratamatult pelga tehnilise objektina, selles on ta meetodiline pimedus (Schönherr 1989: 137). Looduse ja olemise avanemine uutmoodi võib aset leida üksnes ebatäpsetes, hämarates valdkondades. Keele ebakindlus, kobamine, tähendab tundlikkust keele ja olemise vahelise erinevuse suhtes.

“Nõrk mõtlemine” peab meeles keelelist ebakindlust. Ta peab meeles, et teadmine on informatsioon ja mitte olemine. “Nõrgas mõtlemises” jätkub Heideggeri diferentsifilosoofia: keelt ja maailma mõistetakse kui teineteist moodustavaid. Olemasolev jätab endast üksnes jälje, oma märgi, aga ta ise ei ole enam neis jälgedes. Seepärast ei saa redutseerida elu pelkadeks märkideks. Ainus, millest me saame mõelda, on jäljed, mis juba toimu on jätnud keelelise võrgustikku (Schönherr 1989: 133).

Tehniline ratsionalism tähendab eksituste eliminee-

rimist, ta toimib kui keeleline strateegia. Üks, täpipealne, totaliseeriv keel — see on enesekindluse tehnika, unistus võidust ebakindluse üle ja elu vangistamisest oma seaduspärasustesse. Ta varjab aktiivselt keele ja olemise erinevust. Seeläbi manipuleerib tehniline keel tegelikkusega märgatavalt suuremas ulatuses kui pelk tehnoloogiline seadmestik.

ÖKOLOOGIA KUI TAGASIPÖÖRDUMINE KEELDE

Paljude eri keelte erinevate loodusest kõnelemise traditsioonide olemasolu kahjustab totaalsusele pürgivat tehnilist keelt. Umberto Eco semiootilise nihilismi vaimus on võimalik "looduse raamatut" mõista kui entsüklopeediat, kolleksiooni, sõnaraamatut. Tähestikulise järjestuse kunstlikkus on nii läbinähtav, et sellele ei saa rajada tegelikkuse-illusiooni. Entsüklopeedia-na paljastab loodus oma kunstlikkuse ja keelelisuse — ühes sellega vabaneb looduse olemine süsteemiseadustest (Schönherr 1989: 237).

Ökoloogia kui "tagasipöördumine keelde" peab oma ülesandeks olemise jälgede jälgimist. See ei ole üksnes siirdumine märkide semiootikasse, kus usk märkidesse ja olemise kadunud jälgedesse tähendab seljapööramist toimumise ebakindlusele.

Olemisest ei saa tõesti mõelda muidu kui ta jälgede põhjal, kui viitamisena kellelegi, kes oli kohal. Aga toimumise, elu mõistatus jääb mõistetamatuks. Keeleliselt mõistetav saab olla üksnes juba toimunu, mitte saabuv. Seepärast ei saa tagasipöördumine keelde asendada küsimust looduse olemisest.

Meie olemine ja see, mida informeeriv keel meist räägib, ei ole üks ja seesama. Ka kehaline olemine on valdkond, millest kooskõlas tehnilise enesekindlusega on

elimineeritud väljendamatu. Tehniline ratsionalism valitseb füüsikat, arvates et loeb seda otse kehalt. Samal ajal ununeb see olemine, kes on tumm kõigele muule peale keha enese.

Tehniline keel asetab end kõrgemale nii kehast kui loodusest. Ta on võitnud surma, varjates ära kuristiku informatsiooni ja väljendamatu vahel. Surma ei tarvitse tähele panna nagu ka mitte midagi muud, millest ei saa informeerida.

Kehalise piina ja informatsiooni samastamine väldib keele ja olemise vahelist kuristikku. Niisama tõlgendatakse looduse tumma kannatust tehniliselt kindlalt aluselt, ja hoidutakse kohtamast neid katastroofe, milles keel pudeneks läbi oma enesekindluse tühjusse.

Tragöödiat kui keelelist sündmust, kui tehnilise kindluse kokkuvarisemist, ei näidata. Kui kannatust looduses ja inimkehas valitsetakse kui tehnilist sündmust, siis tõrjutakse tagasi selles haigutav tummus. Nii väldib tehniline keel kohtumist mis tahes piiridega, kohtumine surma ja piinaga muutub võimatuks.

TEHNILINE SEISUKOHT JA OLEMISE UNUNEMINE

Tehniline enesekindlus on teatav vastus küsimusele, miks looduse häving ei tekita üldisemat piina. Ta on tuimastav varjupaik, metafüüsiline vihmavari, mis ei lase enesekindlusel esitada teda ennast puudutavat tragöödiat.

Tehniline enesekindlus peab oma saavutuseks eba-kindluse kõrvaldamist ja kontrollib tegelikkust keeleliselt. Ta ei lase toimuda millelgi, ilma et see oleks tehniliselt reguleeritud. Tehnilise enesekindluse teine külg Heideggeri järgi on olemise ununemine.

Ökoloogiline kriis kui tragöödia ei ole looduse hävimise kurbmäng, vaid tehnilise seisukoha keeleline kokkuvarisemine. Tragöödias võpatab ärkvele midagi ununenut, kuristiku ees paljastub olemise risk.

Olemise risk ja vabadus on oma loomult ajalised. Reguleerimise seisukohalt on see ajalisuus probleemiks, sest väljapoole aega ei pääse seda kontrollima. Seepärast muundatakse aeg ruumiks, hetkede digitaalpunktideks ja nende reaks. Aga read — see on geometria, mitte ajalisuus. Niimoodi tehakse ajalisusest vägisi tema vastand, ruum, mis on korras. Ajalisuus kaardistatakse, ja nagu kaarti, on seda võimalik uurida ja kontrollida väljastpoolt.

Tehnokultuuri enesekindlus teostub ainult ruumiks kaardistatud elu raamides. Tema strateegiaks on seisata toimumine valitsetava struktuuri piiridesse. Aga ajalise ebakindluse võitmisega põimub ühtlasi olemise riski varjamine ja unustamine.

Heideggeri arvates ei ütle see olemise unustamise kohta veel kõike. Tehnoloogia on talle midagi hoopis muud kui hea või halb teener. Tehnoloogia ei ole olemist väljastpoolt teenindav või alistav seadmestik. Ta on miski, mis põimib looduse ja inimese olemise oma süsteemi.

Heideggeri jaoks ei ole väljaspool tehnoökultuuri olemas mingit tabatavat puhta, tugeva olemise sfääri. Olemise lätet ei leia indiviidi puhtast kogemusest ega met-sikust loodusest — olemine on vaid selle ununenuses. Olemist ei tunta muidu kui tehnilise olemisena, sellel rajanevad subjekt ja objekt. Kogemus on subjektiivne ja loodus objektiivne, mõlemad saavad olla vaid tehnilisele sunnile vastavad, väsinud ja nõrgad (Schönherr 1989: 114).

Tehnoloogilise valitsemise naiivne kummutamine ei päästa midagi, sest olemine ise on tehnoloogias. Nõr-

gaks muutunud loodust ja olemist saab tehnoloogia küljest lahti päästa niisama vähe kui lahutada mündi üht poolt teisest. Sellepärast tähendab nihilistlik seisukoht tehnikultuuri kangestunud struktuurides nõrgeneva ja kahjustuva tervenemise protsessi.

TEHNILINE VÕIMUTAHE

Mõtet, et tehnoloogia on vahend ja inimese tahe määrab, kuidas seda vahendit kasutatakse, on lihtne ümber pöörata. Samahästi on inimene ja loodus vahendid tehnoloogilise võimutahte teenistuses. Tehnoloogia vajab teatud omadustega inimest, selle tarvis inimesi koolitatakse. Tehnoloogia vajab teatud omadustega loodust, selle tarvis loodusega manipuleeritakse. Inimene ei ole tehnoloogia isand, aga mitte ka selle ori. Tege mist on tehnikultuuri ringiga, milles tehnoloogia, inimene ja loodus üksteist peegeldades üksteist moodustavad (Schönherr 1989: 227).

Seepärast juhib tehnikultuur oma väljakutsete kaudu inimese taht. Inimene juba asub tehnika maailmas ega saa enam tagantjärele võtta sõltumatut seisukohata tema suhtes. Ka filosoofia astub tehnikultuuri teenistusse, püüdes vastata ta aktuaalsetele väljakutsetele, tehnoloogilistele küsimustele (Kosonen 1990: 44). Filosoofia ei saa teisiti, tal pole võimalik rajada vaba ja puhta mõtlemise sfääri. Isegi filosoofia ei saa kommenteerida tehnikultuuri väljastpoolt selle eksituse maastikku.

Kuidagimoodi ei ole võimalik tehnoloogiat ja puha loodust teineteisest lahutada. Ei ole olemas niisugust kindlat kohta, millele toetudes saaksime mõelda alguses eraldi tehnoloogiast ja seejärel eraldi loodusest. Ökoloogiline mõtlemine, mõistes seda oma nõrkust, ei püüdle looduse kui niisuguse poole. Ökoloogia saab püsida vaid

selles ebakindlas olukorras, kus tehnoloogia ja loodus teineteist esile peegeldavad.

Modernsel ajal vajas tehnika loodust. Looduse reostumine on postmodernne pööre, milles tuleb ilmsiks nüüd see, kuidas loodus vajab tehnikat.

ÖKOLOOGIA KUI EBAKINDLUS

Tehnoloogilist "tugevat tahet" nihileerib just mõistuse enese "nõrkus", see olemuslik mõistuses, mis ei opereeri, vaid kobab. Mõtlemise nõrkus ei tulene mitte teadmise iseloomust ega tehnikast, vaid sellest, et mõtlemine on mäletamine — ta mõistab alati nõrgalt seda, mis siin ja praegu toimub.

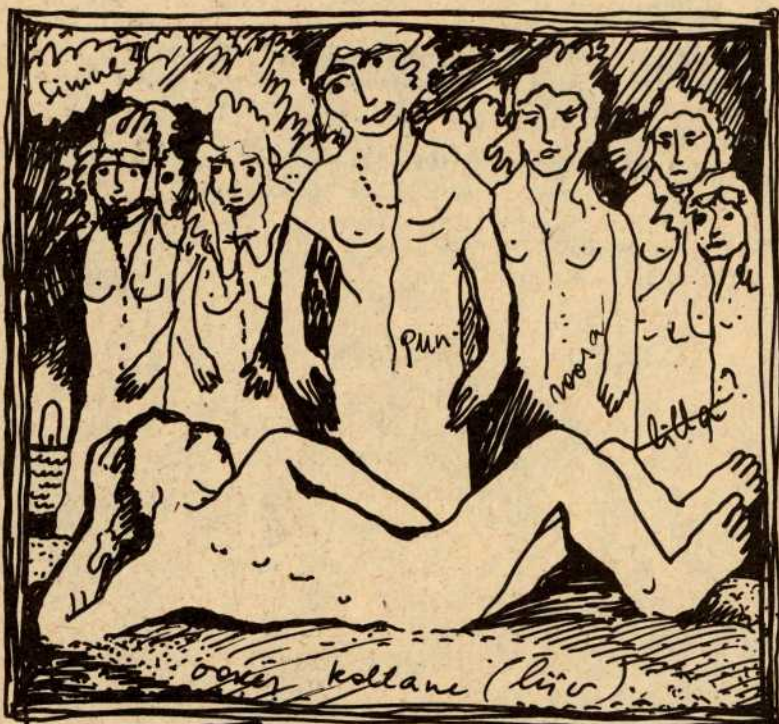
Mõtlemine on tehnokultuuri suhtes ebakindel, ta ei saa seda ületada, tagasi lükata ega omaks võtta. Aga ebakindluse kui teatava kultuurivormisise vastuolu avamine nõrgestab tehniliste meetodite pimedat enesekindlust.

Teatav tehnokultuuri hermeneutika põhineb sellel, et kriis ise sisaldab vastust oma probleemile. See, mis sünnitab looduse kriisi, peidab endas ühtaegu ka selle kriisi põhjust. Tuleb mõelda tehnokultuuri võimutahetele, mis on murdnud inimese ja looduse ühtsuse. Siis ei mõelda sellest murdekohast mitte tehniliselt, vaid hermeneutiliselt. Murdekoht ei ole üksnes liiga tõhusa sead-mestiku poolt põhjustatud kõikumalöömine looduse tehnilises tasakaalus. See on murdekoht tehnika maailmas, miski inimeses ja looduses paljastub kui tehnilise keele poolt hävitatu.

Tehnokultuur sisaldab endas omaenese vastasjõudu, ta varjab seda kui oma nõrkust.

Kirjandus

- Girard, René 1986. *Violence and the Sacred*.
- Godelier, Maurice 1987. *Antropologia ja materialismi*. Vastapaino
- Kosonen, Matti 1990. Tekniikan probleema ja Heidegger. — *Tuokio ja totuus*.
- Schönherr, Hans-Martin 1989. Die Technik und die Schwäche: Ökologie nach Nietzsche und Heidegger und dem 'schwachen' Denken. — *Passagen*.
- Vattimo, Gianni 1990. Postmoderni ja historian loppu. — *Tiede & Edistys*, n:o 4, s. 281-291

→ naiste (modellide?)
 ja kunstniku probleem!

J. Arrak

KUIDAS ENNAST AIDATA

Mõtteid psühholoogilise eneseabikirjanduse taustal

Karin Hango

Niinimetatud arenenud maailmas on viimastel aastakümnetel ilmunud aukartust äratav hulk psühholoogilisi eneseabiraamatuid (*self-help books*). Sedalaadi kirjanduse eesmärk on aidata inimestel hakkama saada, lihtsa äraelamise asemel iseennast ja oma elu teadlikult kujundada ning arendada, olla terve ja õnnelik. Toimuvad muutused võimaldavad ja valitsev ebakindlus tingib nende avaldamist Eestiski. Möödunud aastal ilmusid Dale Carnegie *Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi* taastrükid ja Aleksander Pulveri *Toimetulek iseendaga*. Järgnevalt püüan tutvustada Põhja-Ameerika eneseabikirjandust.

Kaasaegse psühhoteraapia ja järelikult ka eneseabiraamatute juhtmõte on inimese ENESEVÄÄRIKUSE arendamine, enesest lugupidamise toetamine. Inimest aitab elus hakkama saada tunne, et ta on väärtuslik, oluline ja OK (arvan, et ühe võimalusena saab seda käibeväljendit maakeelde tõlkida sõnaga *mõnus*). Juba sajandi algupoolel väitis ameerika psühholoog George Kelly, et inimene saab oma tulevikku oma tahtmise järgi kujundada ning et igaühe tegutsemine oleneb suurel määral sellest, milleks ta end võimeliseks peab. Tänapäeva eneseabiraamatud sisendavad, et iga inimene võib

oma meelt, keha ja elu teadlikult kujundada. Näiteks Brian Roet (1987) alapealkirjastab oma raamatu *Think yourself better* (Mõttele ennast paremaks). Rolland Parker, (1983), Muriel James ja Dorothy Jongeward (1971) väidavad, et elus saavutab võite see, kes end võitjana tunneb. Inimene, kelle enesehinnang on madal ja eneselusaldus väike, esineb tõepoolest sageli viletsalt ning hakkab seejärel enda rolli oma elu suunamisel mõistagi veel enam alahindama. Läänemaailmas propageeritakse isegi enese armastamist, mis meie nõukogustatud isetutes inimestes, nagu olen kogenud, tekitab tugevaid tõrkeid. Lääne psühhoterapeudid väidavad aga, et inimene, kes ennast tõeliselt ja tingimusteta ei armasta, ei ole võimeline ka teisi tingimusteta aktsepteerima ja armastama. Iga inimene on ainulaadne, mis on vägagi kaalukas põhjus igäühe väärtustamiseks. Ei ole mõtet püüda olla kellegi teise sarnane ega oodata teistelt enesetaoliseks muutumist. Samuti nagu armastatud inimeste puhul, tasub ka iseenda juures aktsepteerida nii edu kui äpardusi. See annab võimaluse oma vigadest õppida, neist ülearu masendusse langemata. Olen kogenud, et tänases Ameerikas tunnetatakse ja tunnistatakse vajadust enese eest hoolitseda, selleks aega eraldada. Üks eneseabiraamatute tuntud autoreid Louise Hay on koostanud plakati, kuhu on kirjutatud kümme konkreetset soovitus, kuidas ennast armastada. Mõned näited:

“Ära ennast haava. Lõpeta enda terroriseerimine omaenda mõtete abil. See on väga hirmus eluviis.

Ole enda vastu õrn, lahke ja kannatlik, kohtle ennast samuti nagu oma armastatut.”

Teatavasti tekib meil enese väärtustamise ja armastamisega probleeme enamasti pärast tõsiseid eluraskusi või äpardusi. Louise Hay (1984), Rolland Parker (1983) jt psühhoterapeudid soovivad sellisel puhul mõelda:

ma elasin selle aja edukalt üle ja olen nüüd kogemuse võrra rikkam ning tugevam.

Enese väärtustamine eeldab ENDA IGAKÜLGSET TUNDMIST ja ARVESTAMIST; ka sellele suunab enese-abikirjandus. Palju kirjutatakse oma VAJADUSTE ning OOTUSTE ja EESMÄRKIDE teadvustamisest, rõhutatakse nende jälgimise ning järgimise olulisust, pakutakse harjutusi, kuidas neid kriitika ja valehäbita otsida (Gillies 1975). Oma vajaduste salgamine ei tee neid olematuks ega kõrvalda nende mõju meie käitumisest, mis jääb sel juhul küll suuresti teadvuse poolt kontrollimatuks. Eesmärkide teadlik püstitamine on juba iseenesest abiks nende saavutamisel: jõuda saame ju ikkagi pigem sinna, kuhu liikuma hakkame. Rolland Parker (1983: 73, 74) pakub hulga küsimusi oma eesmärkide analüüsimiseks. Näiteks: "Kas mu eesmärgid on ikka minu püstitatud? On nad mõistlikud, on mul piisavalt jõuvarusid? Kui kaua nende saavutamine võib aega võtta? Kas ma raatsin seda aega kulutada? Kui vana ma siis olen — kui palju aega mul saavutatu nautimiseks jääb? [---] Kas minu tegevus viib mind eesmärgile lähemale? [---] Mida ma peaksin selleks tegema? Kes mind aitavad, kes takistavad? Mida ma praegu õigesti teen? Mis mu aega raiskab?" Pärast eesmärkide püstitamist soovitab ta inimeste reaktsioone jälgides neist teistelegi teatada, et leida neid, kellega on võimalik oma eesmärkide saavutamisel koos tegutseda. Arukas on tunda ka oma ootusi teiste inimeste suhtes, anda endale aru, mida me neist tegelikult tahame.

Väga palju tegeldakse psühhoteraapias TUNNETEGA. Oluliseks peetakse, et inimene oleks võimalikult kõigi oma tunnetega kontaktis, s.t oleks võimeline neid mõistma ja usaldama. Kui ma kellegi peale vihastan, on mul selleks kindlasti mingi põhjus (näiteks on ta mu aega raisanud) ja täielik õigus. Paraku peetakse tavalis-

selt nn negatiivseid emotsioone (näiteks hirm meestel ja viha naistel) lubamatuks ja püütakse neid eitada. Ometi on need inimese jaoks üheks peamiseks märgiks temaga toimuvast. Igaüks võiks ju teha eelkõige seda, mis loob õnnetunde, — vältida häbi ja süütunnet tekitavaid kohtumisi jms.

Loomulikult pole oluline üksnes oma emotsioonide teadvustamine, niisama tähtis on võime neid väljendada, neile vastavalt käituda. Väljendamata jäänud tunded ei kao meie seest jäägitult, nad ilmnevad kunagi millegi kaudu (kasvõi tervise halvenemise või töövõime langusena). Seega ei ole pahade tunnete endasse peitmine kuigi otstarbekas. Varjatud tunnete väljatoomisel peetakse eriti oluliseks varases lapseas tekkinud emotsionaalsete probleemide (tugevad hirmud jms) taasläbielamist ja lahendamist. Sageli nimetatakse seda tööks oma *haavatud lapsega*. Tagantjärele saab spetsiaalsete harjutuste abil oma elulugu üsna tuntaval määral korrigeerida, *minevikutonte* (Rolland Parkeri termin) kahjuks teha.

Kui inimene eitab mingit osa endast (vajadusi, tundeid, minevikku vm), tekivad tal raskused eelkõige lähisuhetes.

Eelöeldust võib jääda ekslik mulje, nagu oleks tänapäeva psühhoteraapia ja eneseabikirjandus väga ratsionaalne, tegeleks kõigi ja kõige mõistusliku analüüsiga. Tegelikult toimub suur osa tööst kujutluse abil: kasutatakse unenägusid, joonistusi, metafoore jne jne. Üksnes California osariigis töötab aastas sadu psühhoteraapia grupe, mille liikmed väljenduvad spetsiaalselt loodud keskkonnas joonistuste, voolimise, liikumise jms kaudu, et end (eriti oma tundeid) seeläbi paremini tundma ja rohkem armastama õppida.

Enese tundmine ja tingimusteta aktsepteerimine eeldab muidugi ka oma KEHA väärtustamist. Üks huma-

nistliku psühholoogia rajajaid Carl Rogers kinnitas, et ainult intellektist ei piisa enese mõistmiseks. Ta soovitas usaldada tagasisidet organismist, kuulata iseennast (mitte teisi). Psühhoterapeudid väidavad, et inimeste kehalistel probleemidel on enamasti psüühiline tagamaa. Iga tervisehäire viitab inimese mingile vajadusele. Ka haigus on millekski kasulik; näiteks võimaldab võita tähelepanu, puhata jne. Eriti kaugele on selles valdkonnas läinud Louise Hay, kes esitab lausa tabeli kujul kõikvõimalike kehahädade tõenäolised hingelised põhjused ning enesesisenduslaused neist üle saamiseks (Hay 1984: 150–188). Mõned näited:

Probleem	Tõenäoline põhjus	Uus mõtteviis
Astma	Allasurutud armastus. Tunne, et sul ei lasta täiel rinnal hingata. Mahasurutud nutt.	Praegu on oma elu muutmine minu jaoks ohutu. Ma valin vabaduse.
Kõhukinnisus	Tahtmatus vanadest ideedest loobuda. Takerdumine minevikku. Vahel ihnsus.	Nüpea, kui ma minevikul minna lasen, tuleb midagi uut, värsket ja elusat. Ma lasen elul endast läbi voolata.
Lühinägelikkus	Hirm tuleviku ees. Eelseisva usaldamatus.	Ma usaldan elu kulgu. Mul on turvaline olla. (<i>I am safe.</i>)

Terve eluviisi kujundamisest ning kehahädade ravimisest vaimu abil on eneseabikirjanduses üldse õige palju juttu (vt näiteks Mutke 1976; Roet 1987).

Nagu juba öeldud, kutsutakse eneseabikirjanduses end väärtustama koos minevikuprobleemide ja tulevikulootustega. Ometi peetakse eriti vajalikuks PÜSIDA OLEVİKUS, reageerida hetkesituatsioonidele. Ken Keyes (1975) kinnitab korduvalt, et olles pidevalt mures selle pärast, mida meil veel või enam pole, jääme ilma

sellestki, mis meil parajasti on. Muriel James ja Dorothy Jongeward (1976) väidavad, et üheks kaotajaks jäämise põhjuseks on tähelepanu liigne suunamine tulevikku ("kui ainult nii oleks...", "kui ma ükskord...", "aga mis siis saab, kui juhtub, et..."). Louise Hay (1984: 205) pakub alljärgneva enesesisenduse: "Praegu ma vaatan oma minevikku armastusega ja olen võimeline minevikukogemustest õppima. Selles pole õiget ega valet, head ega halba. Minevik on möödas. On ainult hetkekogemused. Ma armastan ennast selle eest, et olen läbi niisuguse mineviku enda sellisesse hetke toonud. [---] Minu maailmas on kõik hästi." Olevikus elamine nõuab paindlikkust, sisemist vabadust, loovust. Nendegi omaduste arendamiseks pakub eneseabikirjandus nõuandeid ja soovitusi, oluliselt rohkem võimaldab sel alal aga saavutada spetsiaalselt korraldatud grupitöö, mille käigus osalejatele luuakse turvaline ja individuaalsust toetav keskkond.

Enesest lugupidamine, oma enesehinnangu säilitamine, eeldab ka seda, et inimene tunneks end oma elu peremehena, VASTUTAKS ISEENESE EEST, VABANEKS kõikvõimalikest SÕLTUVUSTEST. Üks ameerika psühhoterapeut väitis, et peaaegu kõik enesest lugupidavad ameeriklased käivad mõnes sõltuvusest vabaneda soovijate grupis. Meie jaoks on enam tuntud anonüümsete alkohoolikute liikumine, samamoodi aga hoiavad kokku narkootikumidest, suitsetamisest, seksist, tööst jms sõltujad. Eriti võõralt kõlab meie kultuuris viimatinimetatu — sõltuvaks muutume ju enda jaoks meeldivast ning nauditavast. Sunnitööst sõltumine pole kuigi tõenäoline, küll aga võib inimene vabas, loovas ja väarikas töös hakata nägema oma elu ainsat ning määravat mõtet. Nimetatud liikumised peavad vabanemisel põhiliseks toetuspunktiks usaldust mingi kõrgema jõu (olgu see siis Jumal, looduseadused või midagi muud) vastu, mis aitab loobuda harjumuspärasesse klammer-

dumisest. Sõltujatele ei korrutata, et viin ja suits on pahad, vaid kirjeldatakse seda, mida nad sõltuvusest vabanemisega võivad. Üks osa eneseabikirjandusest püüab inimesi vabastada ülearu sõltumast teistest inimestest (näiteks Bernhard 1975; Parker 1983). Teistest sõltuvaks nimetatakse inimest, kes peab end vastutavaks teiste (või teise) käitumise ja heaolu eest ning arvestab eelkõige teistega, kahjustades nii oma elu kvaliteeti. Suhtel on peaaegu iga inimese elus oluline koht. Terveks peetakse selliseid suhteid, mis ei pidurda meie arengut ja ei määra seda, kes me oleme. Viimase all mõeldakse seda, et terve inimene ei määratle end üksnes mingite oluliste suhete kaudu (oma mehe naisena, oma laste emana, oma alluvate bossina, mingi organisatsiooni liikmena jne), vaid jääb eneseks ka nendeta. Sõltuv inimene arvab end teadvat, mida teised temalt ootavad, (mis iseenesest on küllaltki absurdne mõte) ja püüab vähemalt oluliste inimeste ootustele vastata, teistele meele järgi olla. Tal on illusioon, et kui tema teistele vastu tuleb, vastavad need samaga ja sel moel õnnestub neilt saada sedagi, mida on väga raske paluda. Tehes põhiliselt selliseid asju, mida teised tunnustavad, jätab ta järk-järgult kõrvale suure osa enesest. Teiste tähenduse (tähtsuse) ülehindamisega kaasneb oma elu ja suhete kujundamisel ülearu või liiga vähesse vastutusse võtmine. Kui inimene ei anna endale aru, mil määral ta ise vastutab endaga toimuva eest, võib ta hakata end pidama ainuotsustajaks ning ka teiste eest vastutavaks või siis (vähemalt näiliselt) loobuda igasugusest enese eest seismisest ning pakkuda seda ülesannet teistele. Suhetes kahe terve täiskasvanud inimese vahel pole kummalgi erilist mõtet võtta üle 50 protsendi vastutust. Mõned eneseabi raamatud kirjeldavad ülearu vastutuse sündroomi (nt Norwood 1985). Näiteks mõned seda nähtust iseloomustavad mõtted:

Kuidas ennast aidata

kui keegi, keda ma armastan, on halvas tujus, läheb ka minul tuju ära;

on asju, mis lihtsalt ei saagi tehtud, kui mina neid ära ei tee;

kui kellelgi on probleeme, pean mina neid lahendama.

Nagu eelöeldust näha, püüab sõltuv inimene oma elu vägagi korraldada ja kontrollida — tal tekib kontrolliv ja keelav hoiak ka teiste suhtes. Vastukaaluks sedalaadi murelikkusele propageeritakse eneseabiraamatutes minnalaskmist (ilmselt veel üks sõna, mis meie kultuuris millegi väga negatiivsega seostub). Minnalaskmine ei ole hoolimatus, vaid nentimine, et on asju, mida teiste inimeste eest ära teha ei saa. See eeldab ka mõistmist, et teisi pole võimalik kuigivõrd kontrollida. Minnalaskmine, toimuva usaldamine kõigi hirmude ja ootuste kiuste võimaldab teistel olla inimlik, õppida oma kogemustest. Minnalaskmine ei ole ärajooksmine. Lastes oma lapsel elu varjukülgi ise kogeda ning seeläbi ennast paremini tundma õppida ning arendada, võiksime ometi julgeda tema juurde jääda, et talle ka oma arvamusi kättesaadavaks teha ning kui vaja, teda toetada. New Jersey's ühel sõltuvusest vabaneda soovijate kokkusaamisel lugesin ka "Isiklike õiguste *bill*'i". Mõned näited sellestki: "Mul on õigus eksida. Mul on õigus kõikidele oma tunnetele. Ma võin olla tervem ja lõbusam kui teised. Mul on õigus muutuda ja areneda. Ma võin enese eest hoolt kanda hoolimata sellest, missuguses olukorras ma olen." Ken Keyes (1975) peab sõltuvuslõksudest pääsemist, eneseks jäämist, inimese põhiliseks elueesmärgiks.

Psühhoteraapias ja eneseabikirjanduses pööratakse palju tähelepanu ka TOETAVA KESKKONNA kujundamisele. Nimetasin juba gruppe, kus käivad koos endised alkohoolikud, lahutatud jne jne. Louise Hay kirjutab mainitud plakatil: "Leia mooduseid enda toetami-

seks. Pöördu abi saamiseks oma sõprade poole. Kui sa vajad abi, palu seda — nii tõestad sa enda tugevust.” Ameeriklaste kodudes nägin kirjutuslaudade kohal, külmkappide ustel jm tegemist ootavate toimetuste loetelude kõrval hulganisti enesekinnitusi, jõudu andvaid lauseid, näiteks: “Ma olen armastust väärt”, “Mulle piisab enesest”, “Minevik on möödas”.

Nagu näidetest selgub, on eneseabiraamatud kirjutatud õige lihtsas ja populaarses stiilis, ometi toetuvad need psühholoogia teooriale (eelkõige humanistlikule psühholoogiale) ja psühhoteraapia praktikale. Enamik autoreid on suure kogemusega psühhoteraapeudid.

Ameerika Ühendriikides viibides üllatas mind pea-aegu kõige rohkem see, et seal oli tõepoolest olemas hästi töötav vaimse tervishoiu ja psühholoogilise abi süsteem (alates eri tüüpi vaimuhaiglatest ning lõpetades abi- või kriisikeskustega naistele, lastele, vägistatutele jt). Väidetavasti algas selle teadlik arendamine pärast Teist maailmasõda. Sagedasemateks probleemideks, millega psühhoteraapeudid kokku puutuvad, nimetas üks Idaranniku *Gestalt*-terapeute soovi leida raskes situatsioonis toetust (sealhulgas sõltuvusest vabanemise perioodil) ja vajadust oma tunnetega paremat kontakti saada, neid välja elada. Üllatav oli seegi, kui palju tähelepanu ameeriklased pühendavad enda vormishoidmisele ja arendamisele.

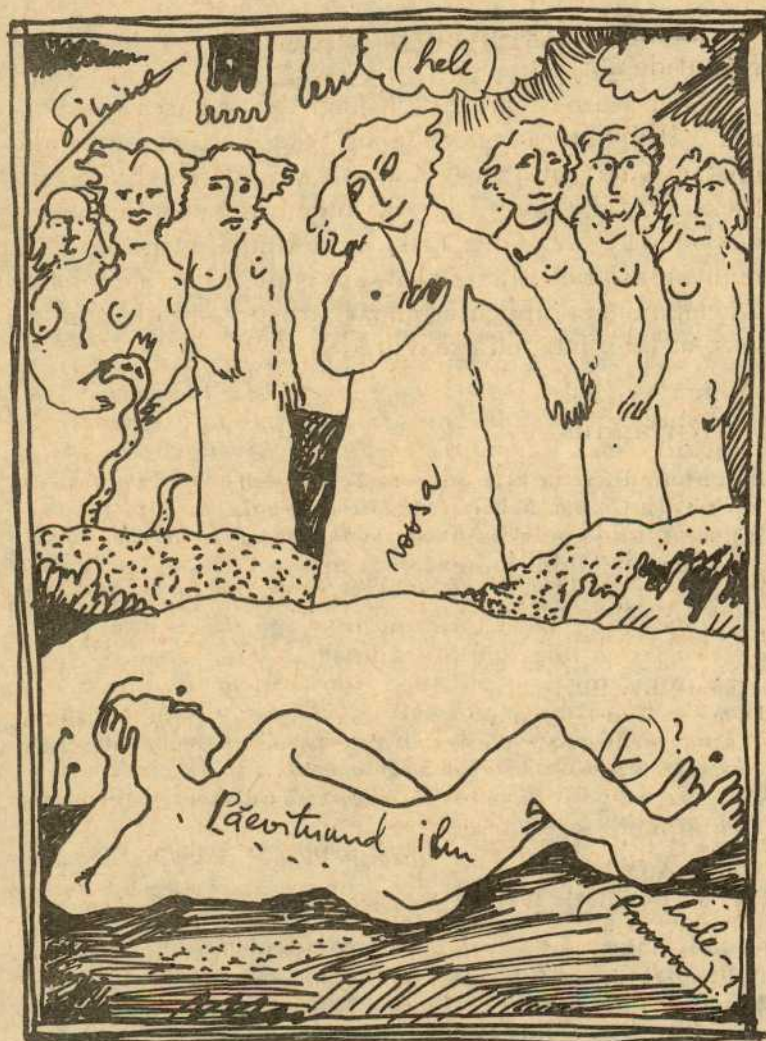
Olen kuulnud väidetavat, et Ameerika hoiab inimesi pidevas liikumises. Ka mina kohtasin seal mitmeid, kes olid korduvalt vahetanud elukohta, ametit ja isegi nime. Mingi ametiasutuse seinalt jäi meelde meilegi aktuaalsena kõlav plakat, millel väga morn ja murelik ahv kurtis: “Niipea kui ma kõik vastused selgeks saan, muudavad nemad küsimusi.” Tööd enese kallal väärtustati oluliselt rohkem kui meil. Inimesed rääkisid ootamatult loomulikult oma probleemidest, võtsid aega nende

lahendamiseks (kasutades nii kirjandust kui psühhoteraapia abi).

Meie elame teatavasti üsnagi teistsuguses keskkonnas. Psühhoteraapia on alles tekkimas, enesearendamist ei väärtustata ega toetata kuigivõrd. Enese eriliseks või tähelepanuväärseks pidamine oli hiljuti lausa hukkamõistetav. Olen siiski üsna kindel, et hoiakud on muutumas ja et siingi hakatakse igale inimesele rohkem tähelepanu pöörama ning ennast arendama — kasvõi selleks, et läbi lüüa, edu saavutada.

Kirjandus

- Bernhard, Yetta 1975. *How to Be Somebody: Open the Doors to Personal Growth*. Millbrae, California: Celestial Arts
- Carnegie, Dale 1990. *Kuidas võita sõpru ja mõjustada inimesi*. Tallinn—Tartu: EPL
- Gillies, Jerry 1975. *My Needs, Your Needs, Our Needs*. New York: New American Library
- Harris, Thomas A. 1973. *I'm OK — You're OK*. New York: Avon
- Hay, Louise L. 1984. *You Can Heal Your Life*. Santa Monica, California: Hay House
- James, Muriel, Dorothy Jongeward 1976. *Born to Win: Transactional Analysis With Gestalt Experiments: Reading*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company
- Keyes, Ken 1975 *Handbook to Higher Consciousness*. Coos Bay, Oregon: Living Love Publications
- Mutke, Peter H. C. 1976. *Selective Awareness*. Millbrae, California: Celestial Arts
- Norwood, Robin 1985. *Women Who Loved Too Much*. New York: Pocket Nonfic
- Parker, Rolland S. 1983. *Self-Image Psycho-Dynamics: Rewriting Your Life Script*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall
- Pulver, Aleksander 1991. *Toimetulek iseendaga: 21 sammu enese-kindluse poole*. Tartu: Fontes
- Roet, Brian 1987. *All In The Mind. Think Yourself Better*. London: Macdonald & Co

120 x 97 cm

J. Anas

vist on vafa lausem!

Jüri Arrak ***

SEITSE ÕDE

Hando Runnel

Tol suvel elasime lastega Läänemaal. Oli kuum, põuane ja päikseline suvi nagu enne sõda aastal 1939. Tollest ajast ei mäletagi õigupoolest midagi muud, kui just toda lõpmata heledat päikesevalgust. Võib-olla ilmastikku ette aimates ei võtnudki me suviseks lugemiseks rohkem raamatuid kaasa kui mulle Höfddingi *Religiooni filosoofia*, naispoolele ühe romaani ning lastele õhtuseks meeleoluks Jüri Arraku *Panga-Rehe jutud*. Jüri Arrak oli oma jutud ka kusagil siinkandis, mereäärses suvekodus kirjutanud, ise raamatule pildid joonistanud ning see oli meile igati sünnis.

Tundsin Jüri Arrakut ammuilma, aga alles see raamat tõi ta kui kunstniku mulle intiimsesse lähedusse. Pidasin varem ta kunsti ja käitumist mulle ülearu jõuliseks ja lärmakakski, kuid see poistest ja üleloomulikest olenditest kirjutatud raamat oli selline, mis liigutas südant ja ma küsisin eneselt, kuidas küll mahub nii palju südamlikkust ja õrnustki äkki nii jõurikast ja robustset elustiili esitlenud mehe sisemusse.

Palanguna mööduv suvi hoidis hinges põletikulist rahunust, ei toonud jäägitut suverahu, ning sellest rahunusest kantuna sõitsin aeg-ajalt kaugele kodulinna, kodu vaatama, nagu võiks seal meie äraolekul midagi tähtsat või ootamatut juhtuda. Tegin neid kojukäike üksi. Hommikune, vist Saaremaalt tulnud buss korjas ootajad peale, ning järgmiseks hommikuks jõudsin jälle tagasi. Peatuses tuli hoolas olla, et valesse sõiduriista ei astuks, sest neid tuli ühel ja samal kellaajal mitu: kes kulges lõunasse, kes läände, kes põhja, sest siin hargnes tee.

Elasime üsna eraklikult omaette ja mitte kunagi ma ei tundnud mitte ühtegi peale- või mahaastuvat reisijat. Ühel hommikul bussile minnes kohtasin ometi tuttavat.

See oli Anu, sõbra tütar minu endisest kodulinnast, kes äkki, ei tea millal vahepeal, oli parajaks neiuks sirgunud. — Anu, sina siin, mis sa siin teed!? — jõudsin ma küsida. — Suvitan! — jõudis ta vastata, ja siis pidin ma astuma bussi. Ta ei olnud enam nii ilus kui väikese lapsena, kuid kena oli ta ometi. Võib-olla ei olnud ta lapsenagi ilus erilisel määral, aga üks elu ilusamatest seikadest, üks ilusam hingepuudutus oli seotud temaga, Anuga. See oli äkiline, ootamatu, lennul sülle tormanud väikese lapse kogu jõust tehtud kallistus, mida ta ei mäletanud ise iialgi enam. Bussijuhilt piletit ostes ütlesin: Lõpuni, lõpuni!, ronisin mööda istmetevahet üsna päramise paigani, istusin maha, ning kui aknast välja vaatasin, sain aru, et see buss ei vii mind kunagi koju, vaid viib — Tallinna.

Pealinn oli sama põuane ja lõõmav kui Läänemaa, seda oli juba hommikusest õhust tunda. Ostsin paar ajalehte, kuigi ma pole tüüpiline hommikulehede lugeja, astusin kohvikusse, et aega viita ja mõelda, mida teha nii valevõitu linnas. Kartsin, et linn on veel tühi, pole veel ühtki tuttavat suvituspaikadest tagasi. Teadsin aga ka, et mõnes õhulises kohvikus, kus tuuled puhuvad kardinaid hõljuma, käib vahel inimesi, kes kutsuvad ennast suvemeesteks, ei käi linnast kuigi pikalt ära, vaid longivad, askeldavad või töösklevad siinsamas: mõned literaadid, ajakirjanikud, raadiomehed, filmimontöörid stuudiost, värvi ja lõuendit ostma tulnud kunstnikud, honorariotsijad, hoiukassa külastajad — mõned neist mu tuttavad. Tõusin kohviku trepist üles ja meenutasin, kuidas ma siinsamas ükskord ammu luuletasin:

Seal kaugel laugel liivarannal
ma armastasin kahte naist,
päev kustus kuskil taevarannal,
nad tulid vetest verevaist...

Heitsin pilgu üle saali ja nägingi tuttavaid. Seal istusid Mango Munk ja Enn Aadli, üks kirjanik, üks kunstnik, ja kolmas, keda kutsuti Krišnaks, aga kellest ma ei teadnud, kes ta on. Nad viipasid mu enda juurde. Selgus, et Krišna on budist või midagi selletaolist, tegeleb esoteerikaga, on noores eas kokku puutunud Ram Tammeaga, paljasjalgse Tõnissoni järel teise sedalaadi kuulsusega Eestis, ja harrastab ise väljavalitute ringis idamai-

seid õpetusi ja elamist. Igatahes oli ta silmades rahu ja kiirgust, mida meil teistel ühelgi polnud.

“Kas tulid ka Jüri Arraku juurde?” päris Mango Munk viimaks minu linnasviibimise kohta.

“Ei. Aga mis Jüri Arrakuga on, avab näitust või on tal sünnipäev? Mina ei tea midagi!” vabandasin.

“Ta on suvel maalinud. Tahab uusi pilte näidata. Kutsub ristsetele, nagu ta ise ütles,” sõnas Enn Aadli. “Teeb konkursi maalile nime saamiseks,” muigas ta.

“Mis ajast Jüri Arrakul sellised kombes on?” küsisin. “Ma tean küll mõnda teist meest, kes joonistab ja joonistab ja siis kutsub mõne sõbra, keda usaldab või austab, ja laseb sellel nimed öelda. Pilt on pilt, nimi on rohkem väline märk, rohkem nagu moe asi. Minu meelest on Jüri Arrak enesekindel küllalt, et oma piltidele ise nimi panna. See on tal mingi vigur. — Isegi luuletusele ei anna pealkiri või nimi midagi erilist juurde. Ikka teatakse esimese rea või sisu järgi. Tähtsam kui nimi on kunstiteosele üks korralik raam. Raam teeb kunsti. Raamid on meil enamasti kehvad. Võib-olla ta kutsubki raame valima? Hea raam on, siis lööd terve näituse kinni, kui pilti ennast ka vähegi on!”

“Ei-ei, nii see ei ole,” võttis Krišna ootamatult kirgliku hoiaku. “Nime panemine on tähtis toiming. Nime panemine annab asjale tema õige väe. Raam lahutab kunstiteose muidugi muudest asjadest. Raamil on kaitsev või tõrjuv või lahutav toime. Aga nime panek on kunstiteose ühendamine sõna väega, tõstmine kõrgemale. Nime panemine on ühendamine koomilise või jumaliku väega. Mis tähendab sõna vägi, teavad isegi kristlased — juba Piibli esimestest salmidest. Jumal lõi seal maailma ja nimetas asju nimepidi. Jumala eeskujul teeb inimene niisama. Kunstnik peab oma töödele nime andma, see ei ole väline märk. See on maailma loomist lõpetav akt.”

“Kas Jüri Arrak kutsub sellepärast?”

“Ma ei tea,” vastas Mango, “aga igatahes on ta viimasel ajal palju muutunud. Ta tegeleb samade asjadega millega Krišna. Natukene. Ja taimetoitlaseks on ta ka hakanud. Ja viina ei joo ta ka enam.”

“Elumees Jüri — ja karsklane?” imestasin. “Kartsin

just, et kui niisugune suurejooneline talitus ees ootab, võib vihaseks joominguks minna.”

“Ei, Jüri ei joo enam piiskagi. Aga pudel veini võib hulga peale kaasas olla. Kuuma ilmaga natuke karastust, kes tahab. See ei häiri ka Jürit ennast,” ütles Enn Aadli.

“Ateljees või kus?”

“Ateljees. Sa ikka tead, kus see on?”

“Ei tea. Läheks koos, kui võtaksite kaasa. Mind ju ekstra kutsutud pole.”

“Koguneme viie-kuue vahel siinsamas,” otsustati.

“Niisugune karske eluviis,” küsisin Krišnalt, “tähen- das nelja keeldu või piirangut: üks oli lihatoitud, üks oli viin ja tubakas, üks oli teine sugupool, aga mis oli neljas, ma ei mäleta?”

Krišna vaatas mulle otsa, kuid ei vastanud. Me tõu- sime üles ja läksime laiali.

Kella kuueks kogunes meid sama arv inimesi. Puudus Krišna, kuid Enn Aadli familiaarse kaaslasena oli meie kaaskondlaseks tulnud kunstiarvustusi kirjutav ajalehe- piiga Sirje.

“Krišna läheb omaette või tõenäoliselt ei lähe üld- se,” ütles Mango, kui märkas mu silmis küsimust. “Ta tunneb ennast Jüri Arraku vaimse isana või guruna nüüd neis asjades ja ta ei taha oma isikuga tahtmatut survet avaldada. Ta on väga peenetundeline inimene, kuigi ta vahel seletab üsna konarlikult oma filosoofiat. Ma arvan, et ta ei tule.”

“Kas meie oleme siis ainsad?”

“Ei, ta teatas ka Jüri Tensonile Pärnus ja otsis Vaino Vahingut. Aga Vahing oli igatahes kadunud.”

“Aga niisugused korüfeed nagu Tõnis Vint või Leo Lapin või Raul Meel näiteks?”

“Ei, teised kunstnikud on talle vist siiski niipalju kon- kurendid, et ta eelistab erapooletumaid vaimuhiiglasti.”

Ostsime kaasa lilleõied ja pudeli punast veini. Atel- jee ei olnud kohvikust kuigi kaugel, ülejärgmises kvarta- lis. Tohtu maja kõik tänavapoolsed ukSED olid lukus, Jüri Arraku ateljeeesse pääsemiseks tuli tungida kvarta- li siseküljele, siseneda majja ühest õuepoolsest avausest, tõusta kitsast treppi mööda peaaegu taevani, siis avanes

ateljeeuks ja siis avanes kaunis vaade üle siinse linnajao.

Jüri Arrak teretas hämara pidulikkusega: "Tervist, härrased!", suudles lillekimpu ulatava daami kätt ning tutvustas veel kaht suveülikondades pidulikku meest: "Professor Kunikungla ja dotsent Ukoleelo". Doktor Vahingut ega Jüri Tensonit kumbagi polnud.

Professor Kunikungla oli tehnikakõrgkooli mees, kuid silmavaate omapärase intensiivsuse ja liigutuste talitsetuse poolest kuulus ta kahtlemata samasse koolkonda, kuhu kuulus Krišna. Dotsent Ukoleele oli kunstistiituudi juurest, kuid mitte loovkunstnikuna tuntud. Nad olid mõlemad üsnagi vaiksed mehed. Jüri ise oli vahepealse ajaga, millal ma teda näinud polnud, saanud uema ilme. Ta lõug oli kerkinud rinnast veelgi kõrgemale kui varem, ta pilgus oli prohveteile omast seesmise hõõgumise helki. Ta keskpäraste mõõtmetega ateljeeruum oli täis raamitud ja raamimata, korralikult paigutatud õlimaal. Nii paljusid pilte korraga nähes oli töepoolest tunda, et kunstniku vaimuilm on teinud läbi sügava muutuse. Avardunud oli eelkõige kunstniku kujutatav maailm. See oli saanud juurde uue ainevalla ja seega uue sügavuse. Kunstniku senine omapütoloogia oli liikunud klassikalisel religioosel rajal. Piltidele olid tulnud stseenid ja episoodid rahvusvahelisest mütoloogiast ja usundiloost. Piltidele olid tulnud vana piiblitöö maastikud sealsete libude ja lõukoertega, lohede ja lohevõitjatega. Mitmed kaunid portreed olid looritatud ikoonilise pühapaistusega. Kaua aega me vaatasime, ja keegi ei öelnud ühtegi sõna. Me ärkasime oma süvenemisest siis, kui Mango Munk võttis kotist punase veini pudeli ning palus Jüri Arrakult klaase. Jüri pani kusagil sumisena veekannu ja keetis korraga kohvi ning seitsmest maarohust tembitud teed.

Läksin pildi juurde, mis mulle kõige rohkem oli meeldima hakanud, ja küsisin kunstnikult: "Kas sa ateljeest pilte müüd, või ainult näituselt? Selle pildi ma ostaksin küll endale, kui sa müüksid!"

"Või sina ka?" pahvatas kunstnik muhedalt naerma. Siis alandas häält. "Sul kõnnil pole nii palju rahagi, mis see pilt maksab. Ma olen rott. Ma olen rotiaastal sündi-

nud. Rott on raha peale maias. Ma ei müü sõpradelegi odavalt.”

“No mis ta hind siis on?” hakkas mind asi tõeliselt huvitama.

“Ausalt öeldes, seda pilti ma praegu ei müügi,” ütles ta äkki naeru alt vabanedes, ning jutustas. “Peaaegu kõik on enne sind ka just seda pilti vaatama jäänud ja endale tahtnud. Alguses ma sain tagedaks, et kas teised pildid siis midagi asjad ei olegi ja pidin selle silma eest täitsa ära panema, aga siis hakkasin mõtlema, et kui ta kõigile niisugust mõju avaldab, siis ta peab hea pilt olema, ja et ongi hea pilt, sellest pildist ju täitsa kiirgab seda, ja sellepärast ma ei saagi teda veel müüa, las ta on, las vaatab, kes tuleb, ja las nurub. Las nurub!”

“Ja ka mina olen kaubelnud!”

“Ja ka sina oled kaubelnud, au sulle! — Aga nüüd, sõbrad, ma näitan teile seda pilti, mille vaatamiseks ma teid olengi siia kutsunud ja palunud. Ma tahan, et te pildile nime paneksite, et me saaksime pildi ära ristida. Palun, Sirje.”

Ta kutsus ainsa kohalviibiva daami appi ja tseremoniaalselt kõrvaldasid nad halli rõivakanga maalilt, mida me silmad seniajani ei olnud tohtinud vaadata. Veel katte all seistes tundusid pildi mõõtmed väikesed, katte langedes paistis pilt sootu suurema ja monumentaalsemana. Mitte raami pärast. Ta mõõtmed tegi monumentaalseks see klomp, mis tõusis kurku teda vaadates. Mis see oli? Pilt oli väliselt ometi nii lihtne: kaheksa inimkuju lagedal, peaaegu väljajoonistamata maastikul. See polnudki maastik. Oli natuke oletatavat taevast, pisut rohtu, valdavalt aga mereäärne või koguni kõrbeliiv. Ja seal need kaheksa inimkuju. Seitse naist selgete nägude, aga ebamääraste heledate kleitide või maanisärkidega üksteise kõrval veerandkaares nagu maarahvamaja naisansambel, kes millegipärast on unustanud hakata laulma ja kellest igaüks viibib oma mõtetega hoopis jumal teab kus mujal; nende ees, kohal kus võinuks seista dirigent, lamas paremale küünarnukile toetuv, justkui unest või uppumisest ärkav rõivastamata, pruunikspõlenud, muskililine noor mees, seljaga siia. Ainult üks, kõige keskmisem, kõige noorem neiu neist naistest vaatab noore mehe

peale ning ta suunurgis ja silmis on rõõmuüllatus ja muie. See on neitsilik kohtumisrõõm. Kuus vaatavad kõrgele, kaugele üle selle lamaja keha. — Jah, see on kõik, aga seda on ka liiga palju, et hakata rääkima, ütlema midagi tühist, targutama. Tekkis pikk vaikus. Hakkasin jälle esimesena rääkima. Rääkima ja oletama:

“Selle pildi sees ka mingisugune ... noh — saladus?! Kui pildile mingisugune nimi panna, ei tohiks see olla väga ühemõtteline või defineerida tahtev; nimi ei tohiks hävitada saladust. Mul on üks sõna, üks nimi, mis mind ammu heas mõttes painab; selle ma paneksin küll sellele pildile, kui see oleks minu enda tehtud või kui ma saaksin selle enda omaks. See on tõenäoliselt väga isiklik tundmus, väga subjektiivne ja teistele ei pruugi see üldse midagi tähendada, absoluutselt mitte midagi. Aga minule on selles nimes imelik võlu ja imelik salapära. Ma paneksin selle pildi nimeks *Kinnika*.”

“Kinnika — mida see tähendab?” küsis kunstnik Jüri Arrak rahulikult. See oli talle ilmselt täiesti ootamatu, täiesti seosetu ja rumal pakkumine. Hakkasin ennast õigustama. “Ma hoiatasin, et see nimi on võib-olla ainult minu enese tarbeks. See on see, mida ma tunnen seda pildi vaadates. Arvesta seda — ma tulin siia Läänemaalt.”

“Tule sa kust tahes, aga kas su nimel mingi mõte ka on?” küsis Jüri uuesti, sõbralikult ja usaldust pakkuvalt nagu koolipoisile, kes on eksinud ja küsib koduteed.

“Mõte on ka! — Vaata, vist kõik väikesed poisid tahavad koolipõlves kangeteks meesteks saada. Üks kangelaskuju on meremees. Kas üksi või koos teiste poiste või pruutidega tahetakse minna merele. Kas sina ei tahtnud meremeheks saada? Või oledki sa meremees olnud? — Kõik poisid loevad Lõunamere jutte ja Robinsoni. Meie teadsime, et meie külast, no peaaegu meie külast, oli kasvanud admiral Pitka! Tema nimi viis meie unistuse mereni. Siis avastasime veel, et on olnud eestlane Andres Saal, kirjanik, kes oli rännanud kaugele Lõunamere saartele, Jaavale, ning sealt kirjutanud kodumaale kirju ja lugusid sealsest maast, inimestest, kommetest ja keelest. Need olid teada nimed. Ja siis tuli veel üks nimi, kummaline, salapärane, muidugi mitte nii tähtis, kellest ma peaaegu midagi ei tea, aga kes on mulle seniajani kui

sümbol ja saladus maailmas rändavast eestlasest — meremehest ja kirjamehest kokku. Vist juba eelmise sajandi lõpupoole, kui ma ei eksi, saatis üks selline merdpidi sõitev ja sadamaid ja linnu pidi rändav eesti mees kirju ja sõnumeid Londonist ja muudest Euroopa sadamatest, seiklustest merel ning oludest mitmel maal meie ajalehetele. Ja saadetiste alla kirjutas ta ikka — Kinnika. Kes ta oli? Ma arvan, võib-olla üks insener. Äkki olete teie tast midagi kuulnud, professor Kunikungla?”

“Jah, tõepoolest on vist üks selline nimi esinenud, aga ma ei mäleta praegu, mis oli ta tegelik nimi ja mis oli ta haridus.”

“No nii on ka sinu pildil siin, Jüri. Minu meelest on see ikka mererand — on ju? —, eesti mees tuleb kusagilt laiaist ilmast, meri kannab ta koduranda, ta on võidelnud, ta jõuab tagasi, aga keegi ei tunnegi teda, ei tea ta nime, ainult lapsesilmad uudistavad, saavad aru, et see on inimene, kes tuleb kaugelt ja kelle sees on mingi suur saladus, ja jääb ootama, ehk see mees ütleb. Niisugune on minu versioon, minu nimi: *Kinnika*. Muide, ma ütlesin ju, et ma tulen Läänemaalt. Sää! ma avastasin hiljuti veel ühe detaili. Sää! Läänemaal, kusagil merega seotud paigas, on kunagi endisel ajal trükitud tarku, filosoofilise sisuga raamatuid, mis kannavad kirjastaja-märksõna “Kinnika”. Neid pole vist palju, aga ma olen neid näinud. Ma ei tea veel, mis tähendus võiks olla niisugusel detailil kultuuriloos või milline inimene võiks olla reaalselt nende vilksatuste taga, aga ma tean, et nad on küllalt tähtsad olekud minu eluloos. Võib-olla on tegemist inimestega mõnest suguvõsast, kes on pärit mõnest talust nimega Kinnika? — Kes teab? Vaat niisugune mõte on minu pakutud nimel.”

Tundsin, et olen rääkinud ülearu palju ja liiga juhuslikke tähelepanekuid ning sellega oma esialgse seletuse usaldusväarsuse hoopiski odavaks teinud. Mõistsin, et minu pakutud nime ei “aktsepteerita”, ei ristita, aga muid mõtteid mul polnud. Siiski võttis Enn Aadli mu jutust soodsalt kinni. Ta ütles:

“Su põhjendus on küll kahtlemata isiklik, aga avastusena täitsa ilus. Täiesti veenev seletus, kui niisugune nimi panna. Aga ma kardan, et mõni võib sellist pealkir-

ja veidi nagu natsionalistlikuks või nostalgiliseks pidada. Võib-olla oleks üldistus suurem ja paljudele kergemini mõistetav, kui maali nimeks panna *Kadunud poeg*. See on rahvusvaheliselt tuntud motiiv ja umbes sama sisuga kui sinugi käsitus. Kadunud poeg on kaua isamaalt ära olnud, õnne ei ole leidnud, tuleb jälle tagasi ja teda võetakse mitmesuguste tunnetega, aga lõpuks ikkagi tervitustega vastu, ja siin pildil on just näha see murdemoment, kus ehmatus või nõutus hakkab arenema naeratuseks ja tervituseks ja sõbralikuks vastuvõtuks.”

“Ei,” ütles äkki Sirje. Ta raputas protestivalt pead, tõsis istmelt ning sõrmi hargitades liikus ta järjest lähemale pildile ja selgitas. “Teie, mehed, ajate ikka omakasupüüdlikku poliitikat. Te ajate ikka ainult oma “eesti asja” või ainult oma meesteasja! Jüri maal on hoopis kõrgemal sellest. See on hoopis ürgsem ja mütoloogilisem maailm. Ja peategelaseks on siin ju naisugu. Miks te keskendate oma tähelepanu ainult sellele ühele meesolevusele, sellele ühele? Seitse naist — kas ei ole need jumalikud olevused! Kas ei ole need Atlantise seitse tütart — Plejaadid! Ning nende ees on nende isa, Atlantis. Nii see vist on vanas Kreeka mütoloogias. Jüri on läinud oma pildiga kaugemale, kui teie, mehed, viitsite mõelda! See on geniaalne maal. Ja selle maali nimi peab olema — *Seitse õde!*”

“Oi sa pagan,” ütles Jüri Arrak, “täitsa kihvt mõte — *Plejaadid*. Plejaadid on ju tähekoogu, Plejaadi-plikad pandi taevasse. Aga mis nad enne tegid? Mispärast nad sinna mõisteti?”

“No ma ei oska öelda üksahaaval, aga nad olid seitse õde. Naisolevused on mütoloogias väga tähtsad. Isegi eesti mütoloogias. Salme laul näiteks. Ja mehetapja Mari. Aga meil tahetakse ikka mehi tähtsamaks teha. Vaadake, mis see Aleksis Kivigi tegi. Ta just nagu kõige maailma kiusuks pani oma soomeugriliku karakteri rõhutamiseks oma raamatu pealkirjaks *Seitse venda*. Aga mütoloogias on alati seitse õde olnud tähtsamad. Seitse õde on ürgmõiste.”

“Ja *Seitse õde* sobib ka teisel juhul,” nihutas ennast tooliservale ja hakkas kõnelema dotsent Ukoleelo. “Kui siin ei peakski tegemist olema Plejaadidega — *Plejaadid*

eeldaksid, et tegevuskoht oleks mererand, aga mulle paistab, et siin pildil kujutatud kollakas taust on pigem kõrbeliiv —, kui siin ei peakski tegemist olema Plejaadidega, siis võiks siin väga hästi tegemist olla vanatestamentliku legendiga, mis toimuski sisemaal, kõrbealal. See oli lugu Mooseseast. Kui Mooses põgenes vaarao eest ja puhkas ühe kaevu juures, tuli kaevule ühe preestri seitse tütart. Mooses aitas neil pudulõjuseid joota, ja üks neist seitsmest õest sai Moosese naiseks. Siin maalil võikski olla seesama lugu: Mooses puhkab ja ta ees seisavad preestri seitse tütart, seitse õde, kellest üks naeratab Moosesele ja selle ta saabki naiseks,” lõpetas Ukoleelo ja noogutas sügavalt ning jaatavalt Sirje poole. “Ja Mooses oli see, kes sai Jumala enda käest juhendid, mis ta rahvale edasi pidi andma ja Moosese pale hiilgas, kui ta mäe otsast alla tuli,” lisas ta veel igaks juhuks Moosese-loo ja seitsme õe selgituseks.

Paistis, et mõtted olid hakanud koonduma enam-vähem ühte tulipunkti. Vaatasime küsivalt kunstniku poole. Jüri Arrak istus sügavalt poolseliti toolis, jalg üle põlve, sõrmed vaheliti süles ja vaatas oma pilti nii nagu seda talle jutustati. Siis ärkas ta nõidusunest ja võttis juhtimise jälle oma kätte.

“Noh sina, Mango, mis sina mõtled? Mis sina pildil näed, mis sina ütled?” küsis ta.

“Kuidas see konkurss on sul mõeldud? Kas tuleb hääletada?”

“Misašja hääletada?! Ma tahan selle pildi nime kuulda. Ma tahan, et igaüks oma arvamuse saaks ära ütelda, kordamööda. Te olete kõik targad inimesed koos. Igaühel on sõnaõigus, muidu ei ole aus mäng. Hääletada ei ole midagi. Tuleb õige nimi panna ja muud midagi. Noh, Mango?”

Mango Munk kehitas õlgu, vedas sõrmega üle lõua, kõhatas, aga justkui ei raatsinud veel oma viimast võimalust ära raisata. Ta mõtles midagi sügavalt ja pingsalt, ta niheles oma kohal. Jüri Arrak tõusis püsti ja jäi ootesse. Ta prohvetipilk tõmbus märgatavalt teravamaks kui seni.

“Ma olen nii palju kuulnud igasuguseid seletamisi kunsti kohta. Jääb mulje, et need kõik on jõe asjatundlikud seletused. Mida kaugemalt kuulata, seda targem

paistab seletus. Ma maalisin selle pildi ja mul oli oma mõte. Ma pidin kontrollima, kas keegi selle mõtteni ka siis jõuab, kui ma seda kellelegi ette ei ütle, miks ma nii olen maalinud ja mis ma olen mõtelnud. Higestage nüüd ja mõtelge! Ja kui keegi ei ütle selle pildi nime, siis ma pean selle pildi oma käega jälle ära hävitama. Siis ei ole tal ju mingit mõtet pilt olla, kui keegi ta mõtet ja nime ei oska ütelda! Ah?!”

“Ära jama,” ütles Mango ja hakkas kergendunult naerma. “Ise alles ütlesid, et oled rott ja et rotid on rahamaiad. Sa ei saa siis ikka oma maali ära ka hävitada. See ei lähe roti iseloomuga kokku.”

“Oi, te ei tea rotti! Rott on jah rahamaias, aga ta on ka auahne. Oma käega ärahävitatud maal võib olla palju suurem kapital — ja ongi! — kui see, mille eest sa mõne krossi saad, aga millest sa ikkagi ilma jääd. Hävitatud pilt jääb alati alles. Aga hävitamiseks peab olema tõeline põhjus. Ilma selleta on piinlik ja naeruväärne. Sirje ütles õigesti, et see pilt on geniaalne. See on nii geniaalne, et pärast seda ma ei saa ehk enam ühtegi pilti maalida.”

“Hää küll,” ütles Mango Munk äkki otsustavalt. “Ma paneksin selle pildi nimeks *Uus Mona Lisa*.”

“Mis sa ütlesid?” küsis Jüri Arrak toolile istudes ja säälsamas jällegi püsti tõustes.

“*Uus Mona Lisa* või lihtsalt *Mona Lisa*. Aga ausam oleks vist ikka *Uus Mona Lisa*,” kordas Mango ja jätkas kõhklevalt ja justkui vabandavalt. “Ma paneks selle nime, kui Mona Lisat ei oleks juba nii palju lõrtsitud. Esimene, kes meil tema üle vaimutsema hakkas, oli kadunud Voldemar Panso. Ta oli üks esimesi, kes siit “raudse eesriide” tagant tookord välismaale ja koguni Pariisi pääses. Ja siis Panso õhkaski: miks naeratab Mona Lisa? Teigi sellest omaarust terve kunstiteaduse ja esteetika haru meil siin Eestis. Ja kui paljud pärast targutasid tema eeskujul! Sa Jüri, oled ju maalinud sellele pildile ka ühe Mona Lisa. See keskmine tüdruk seal, kes naeratab. Ma ei saanud seda hästi öelda, ma kartsin, et see on minu paranoia. — Mul nimelt on üks tüdruk, veel praegugi, keda ma piilun, ta nimi on Inga. Kui sa pildil katte ära võtsid, siis ma lausa jahmatasin. Ma tundsin: see on seesama minu Inga Mona Lisana! — Ma olin kaua aega veendunud

selles seletuses, ma ei mäleta kes seda esimesena kõneles, et Mona Lisa naeratuse mõistatus on selles, et see naine on rase, et kõigil rasedatel naistel raskejalgsuse õrnas järgus on see õrn ja ebamäärane, mõistatuslik muie. Ma uskusin seda versiooni niikaua, kui kohtasin Ingat. Ma jälgisin teda eemalt ega otsinud tutvust; ma jälgisin teadusliku visadusega, kas see seletus on õige. Ma jälgisin nii kaua, kui sain aru, et see ei ole nii, et see on veelgi keerulisem. Ja nüüd sa näitad oma pilti ja mul läheb kõik jälle segi ja ma kardan, et ma lähen hulluks. *Uus Mona Lisa* — muud ei oska ma pakkuda.”

Jüri Arrak seisis püsti ja vaatas kõik aeg Mango pea-le kõrgelt ülevalt alla. Nüüd võttis ta laualt kõige lähema veiniklaasi, tõstis selle üles ja ütles: “Sinu terviseks, Mango!”

Ta tõstis klaasi teatraalse liigutusega kõrgele, Mango tõusis, nad löid klaasid kõlinal kokku, Mango Munk jõi oma klaasipõhja tilgatumaks, ent Jüri pani oma jälle puutumatuult lauale tagasi. Oligi kõik. Ristimispidu oli lõppenud. Jüri ja Sirje katsid pildi uuesti halli rõivaga. Me lahkusime kunstnikku kättpidi jumalaga jättes, aga teadmatuses, mis saab edasi. Oli õhtu. Õnneks jõudsin ma veel bussijaama kapata, jõudsin hilisele bussilegi, südaöösel olin tagasi kodus, Läänemaal.

Lapsed magasid ja naine oli uinumise äärel. Ta oli üllatatud, et jõudsin tagasi juba öösel, mitte hommikul nagu ennemalt. Rääkisin, kuidas mu äpardused olid alanud ja kuidas kõik edasi läks. Madal tuba oli palav. Lääksime õue jahutama, aga õiget jahedust ei olnud õueski. Oli põud. Ei olnud sääski, võisime olla poolpaljalt või päris paljaltki vanal võrkkiige põhjal. Ma rääkisin talle Jüri Arraku vapustavast maalist ja nimepanekust.

“Ja mis siis lõpuks pandi?” küsis ta.

“Ei tea, minu arust küll vist mitte midagi. Aga sina, mis nime sina oleksid pakkunud?”

“Ma ei tea. Kas nood kuus ülejäanud naist olid ka mõne Leonardo maalitud naisenäo moodi, või ainult üks, see Mona Lisa?”

“Seda ma ei tea. Ma ei tunne kunsti nii põhjalikult. Mis siis?”

“Siis oleks lihtsalt veidi kindlam pakkuda. Aga üks-

kõik. Ma oleksin öelnud, et selle pildi nimi on *Leonardo ja Mona Lisa*.”

“Sa arvad siis, et — see lamav mees maalil oli Leonardo?”

“Jah, see peaks ju loomulik olema. Ma olen alati püüdnud oletada, mis tunne võiks olla modellil, kes alasti peab istuma maalija pilgu all ja ma ei oska hästi oletada, aga ma tean, et kui ma istuksin rõivastes nagu Mona Lisa kunstniku ees, kes ise on alasti ja maaliks mind, mui-gaksin ma just nii nagu Mona Lisa.”

“Kas ma võiksin sind süles tuppa viia, öö läheb siiski jahedaks?” küsisin ma, ning ta oli nõus.

Kui ma jälle kahe või kolme kuu pärast Tallinna sat-tusin, küsisin teateid ka Jüri Arraku kohta. Uudised polnud head. Jüri Arrak oli jällegi, ootamatult, lõpe-tanud karskuseajastu. Oletati küll, et see on ajutine elupöörak ja peagi saabub jälle tasakaal. Ja teati kõnelda, et ühel pöörasusehetkel olevat ta hävitanud mingisuguse oma maali. Väga hea maali. Kuulsin seda, ega suutnud uskuda. Siis nägin Jüri Arrakut ennast — kõrtsis, na-gu öeldakse. Ta oli purjus ja hoos nagu ennevanasti. Ta tõusis lauast ja ligines mulle. Me pigistasime mehiselt, vandeseltslaslikult kätt.

“Kuidas elab maal? Mis sa ta nimeks lõpuks panid?” küsisin lootuses, et nüüd kummutuvad kuuldused.

“Seda maali ei ole enam, kulla sõber,” ütles Jüri Ar-rak poolsosinal, ent lisas siis häält. “Te kõnnid ju ei öel-nud nime. Ma ütlesin, et siis pean ma ta ära hävitama. Ma tegin seda mis lubasin. See on olnud, seda ei ole enam, seda ei ole kunagi olnud!”

“Asjata tegid, asjata sa kiirustasid,” otsustasin ma veel proovi teha, “ma ütlen sulle selle nime, ma tean seda.”

“Noh!” tardus Jüri Arrak ooteasendisse. Tal polnud veel sugugi ükskõik!

“Selle nimi on *Leonardo ja Mona Lisa*.”

See oli tulispea, mis minuni tungis, suured käed haa-rasid mu ümber nii tugevalt, et mu kondid ragisesid. Ja mu kolbale langesid saamatud suudlused. Jüri Arraku

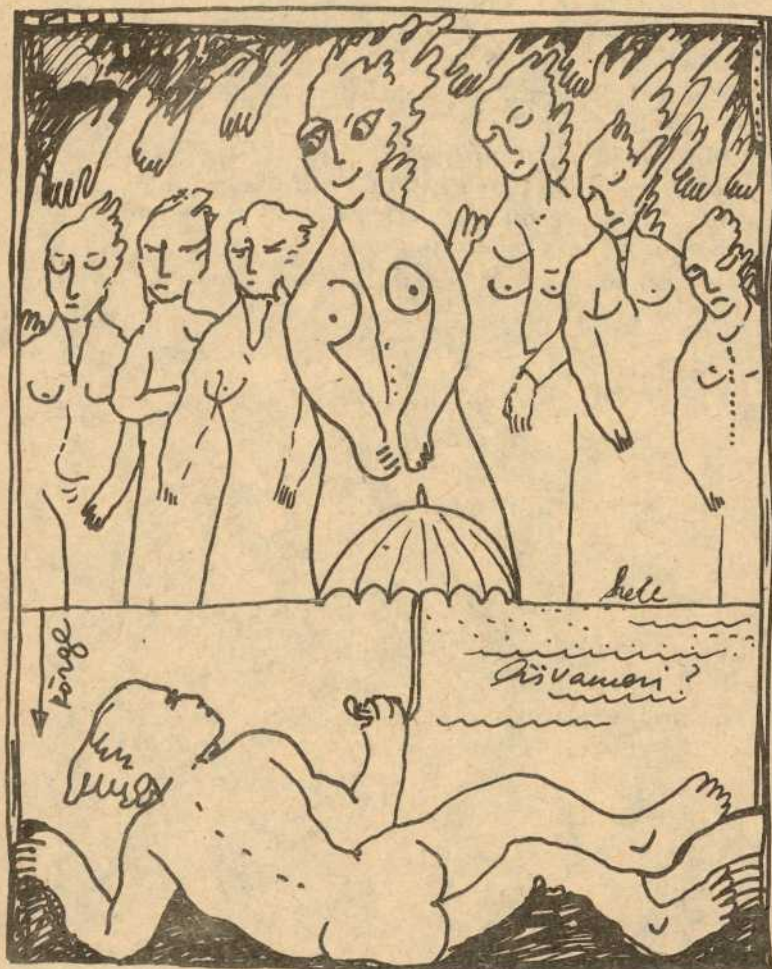
hää! hoiskas pööraselt. Ja siis ta küsis äkki, nagu ärgates, kahtlustavalt:

“Aga kust sa tead, kes sulle ütles? Mina teadsin, aga mina ei ütelnud kellelegi!”

“Minu naine,” tunnistasin talle.

Ta langes ühele põlvele, võttis mu käe, raputas seda ja ütles: “Jah, see on tõsi; ütle talle, et see on tõsi, ta mõistis ära, kallista teda minu eest!”

Üle ta näo voolasid pisarad, aga ma ei tea, kas ta nuttis.

J. Arrak

KAS AJALUGU SAAB OLLA OBJEKTIIVNE?

William Henry Walsh

Tõlkinud Külliki Kalman

1. OBJEKTIIVSUSE MÕISTE TÄHTSUSEST AJALOOS

[---] Eespool põhjendasime (või ehk ainult väitsime?), et tõe mineviku kohta on ajaloolasele põhimõtteliselt kättesaadav. Me pole aga sõnagi rääkinud neist paljudest tegelikest raskustest, mida ta selle tõe taotlemisel kohata võib. Et mõista neid raskusi, peame puudutama teemat, mis siinkirjutaja arvates on kriitilises ajaloo filosoofias üks tähtsamaid ja mõistatuslikumaid, — ajaloolise objektiivsuse probleemi.

Võib-olla peaksin püüdma selgitada, miks ma seda ajaloo filosoofia keskseks küsimuseks pean. Kaldun seega küll veidi kõrvale, [---] aga otsustava küsimuse arutamine peaks mind vabandama.

Selle raamatu eelmistes peatükkides uurisime ajaloolise mõtlemisviisi olemust ja püüdsime määrata ajaloo kohta teiste teadmialade ja inimtegevuse liikide suh-

Can history be objective? — William Henry Walsh. *An Introduction to Philosophy of History*. London: Hutchinson University Library, 1967, pp. 93–113.

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

tes; eriti huvitasid meid ajaloo suhted loodusteadustega. Viimast küsimust surutakse meile peale kahelt poolt korraga. Ühel pool seisavad positivistlikult meelestatud filosoofid, kelle arvates ainus inimteadmiste varaait on loodusteadused — selle väite aktsepteerimine tähendaks, et ajaloo kirjutamine on midagi muud kui kognitiivne tegevus. Teisel pool on mõned idealistlikud filosoofid, kes oma vahetu ajaloolase uurimistöö kogemuse najal (mis positivistidel enamasti puudub) väidavad, et ajaloo uurimise koht on õigusega loodusteaduste kõrval või isegi neist kõrgemal; et ta on iseseisev teadmisaala oma aine ja meetoditega, ning annab teatud liiki teadmise, mida pole taandata ühelegi teisele. Need kaks seisukohta vastanduvad üksteisele teravalt ning vajadus nad põhjalikult läbi uurida on lausa tungiv, kui silmas pidades aeg-ajalt esitatavat väidet (näiteks Collingwood), et käesoleva ajastu intellektuaalse elu olulisemaid tunnuseid on ajaloo kujunemine iseseisvaks distsipliiniks. Kui sel väitel vähegi alust on, siis on selge, et ajaloo uurimist jätkuvalt ignoreerivad filosoofid pole ilmselt oma ülesannete kõrgusel.

Nagu eeltoodud arutlusest ilmneb, kaldub meie sümpaatiat rohkem idealistliku kui positivistliku ajalookäsituse poole. Eelnevates peatükkides väitsime, et ajalugu on pigem vastavuses loodusteadusega kui tavalise tunnetamisega. Tõdesime, et ajaloolist mõtlemist ja tava-mõtlemist võrdsustada ei saa ning et ajaloolisel seletusviisil on mõned ainult temale omased jooned. Lükkasime tagasi ka väite, et ajaloolased võivad saada konkreetseid fakte mingi ainulaadse intuiitivse taju abil — määratleda ajalugu "teadusena individuaalsest", nagu seda mõnikord on tehtud, näis kas ebahuvitav või põhjendamatu. Kuigi me toonitasime, et ajaloolises mõtlemisviisis toimivad teistelt distsipliinidelt laenatud üldistused, millest suuremat jagu ajaloolased ei teadvus-

ta, jääme siiski arvamuse juurde, et ajalugu on iseseisev teadmisaala ning seega iseseisev teaduste liik.

Aga enne kui julgeme ajalugu nimetada täie kindlusega ehtsaks teaduseks, selle mõiste laias tähenduses, peame üle saama varem kirjeldatud raskustest, mida aga siis eirasime. Nimelt, kas ja mis mõttes on ajaloolastel lootust jõuda objektiivse tõeseni.

Viitasime ka tavapärasele arusaamiale, mille kohaselt objektiivsus on igasuguse teaduslikkust taotleva teadmise kohustuslik omadus. Ja mingi väidete kogumi kirjeldamine "objektiivsena" tähendab, et nende omaksvõtt on õigustatud kõigi poolt, kes neid tõsiselt uurivad. Nii käsitame mingi füüsikaalase töö tulemusi panusena objektiivsete teadmiste kogumisse juhul, kui arvame, et iga kompetentne füüsik töö korrares samade tulemusteni jõuaks. Sellega rõhutame teadusliku mõtlemise universaalset iseloomu: et ta on erapooletu ning ebaisikuline ja järelikult on teda võimalik korrata ning teistele edasi anda. On täiesti selge, et loodusteadustes on mõtlemise sedalaadi objektiivsus saavutanud nii kõrge taseme, nii et ühesuguste lähteandmetega alustanud kahelt või enamalt kompetentselt teadlaselt võib üsna suure tõenäosusega oodata ühesuguseid tulemusi. Mis selle võimalikuks teeb, on juba omaette küsimus.

Ilmselt ei saa ma siinkohal üksikasjaliselt arutleda objektiivsuse üle loodusteadustes. Võin vaid dogmaatiliselt väita, et selle objektiivsuse aluseks pole niivõrd asjaolu, et need teadused tegelevad iseseisva objekti – füüsilise maailmaga, kui see, et igaühel neist on oma ainest käsitledes kujunenud kindel mõtlemismuster. Teaduse mis tahes arenguastmel on selle esindajad enam-vähem ühel nõul peamistes lähtekohtades oma ainese üle otsustades ja selle käsitlemiseks kasutatavate meetodite suhtes. Näiteks füüsikalise mõtlemise peamised lähtekohad on kõigil füüsikuil ühised, ning teaduslik mõtle-

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

mine füüsikaprobleemide üle tähendab nende eelduste kohast mõtlemist. Seega on üks füüsikaliste otsustuste üldkehtivuse aluseid asjaolu, et need saadakse protsessis, mis on teadlaste isikupärastest omadustest ja tunnetest täiesti sõltumatu ning mille käigus neist täiesti eemaldutakse.

Neid tähelepanekuid ei tohiks valesti mõista. Väites, et kõik loodusteadused on kujundanud oma standardse mõtlemisviisi ainese üle, ei taha ma sugugi öelda, et igal neist on oma fundamentaalne ja muutumatu eelduste kogum, mida kõik, kes selles valdkonnas töötavad, võiksid selgesti näha. Nõnda öeldes satuksin ju vastuollu ilmse tõsiasjaga, et mingi teaduse põhimõtteid saab üksikuuriija mõista ainult osaliselt ning et nood võivad ise aja jooksul kaduda või muutuda. Nende muutuste asjakohane tõlgendamine on äärmiselt huvitav küsimus, aga praegu pole meil võimalik sellega tegelda. Ja see pole ka vajalik. Ajaloouurimise väidete koha määramiseks piisab, kui märgime, et teatud ajajärgul loodusteadustes kehtivad standardsed mõtlemisviisid on üldtunnustatud, mistõttu ka väited ja otsustused nendes teadustes võivad taotleda üldist omaksvõttu kogu teadusmaailmas. Selles olulises mõttes annavad loodusteadused objektiivseid teadmisi. Meie peame vastama küsimusele, kas sedasama saab öelda ka ajaloo kohta.

Ma arvan (kuigi võib näida, et ma seega tõestamata väitest juba argumendi teen), et kui ajalugu tahetakse pidada teaduseks selle mõiste mingis tähenduses, peab ta sisaldama loodusteaduste objektiivsusele vastavaid jooni. Ajalooline ja teaduslik objektiivsus ei pea täpselt ühesugused olema, kuid oleks äärmiselt paradoksaalne, kui neil midagi ühist ei oleks. Eriti peab ajaloolises mõtlemisviisis, mis tahab olla filosoofiliselt respektieritud, peegelduma loodusteadusliku mõtlemisviisi erapooletus. Kui see nii ei ole, kui ajalootõlgen-

dused on õiged ainult ühe või teise isiku jaoks, isegi ühe või teise isikute klassi suhtes, siis hakkab vähemalt tavamõtlemine kõhklema, et kas ajalugu üldse saab ehtsaks teaduseks pidada. Ja filosoofidel on sel juhul kahtlemata põhjust tavamõtlemist toetada, sest juba tõe mõiste enesega näib kaasnevat sõltumatus isikuist ja kohtadest, kuigi mitte (faktitõdede juhtumil) tõenditest, mille põhjal tõeni jõutakse.

2. PROBLEEMI ESMANE ASETUS

Asugem nüüd nende mõtetega ajaloo enese juurde. Kas ajaloolased ise taotlevad objektiivsust mingis teaduslikule objektiivsusele lähedases tähenduses? Kas nad loodavad saada tulemusi, mis oleksid igale samadest andmetest lähtuvalle uurijale vastuvõetavad?

Neile küsimustele on raske vastata, sest asjaolud pole just lihtsate killast. On muidugi tõsi, et tuntud ajaloolased oma töös üksmeelselt mingit liiki erapooletust ja ebaisikulisust nõuavad: kirjutisi, milles väiteid ja otsustusi on kirjutaja isiklike eelarvamuste või propagandistlike eesmärkidega sobima väänatud, mõistetakse üldiselt hukka. Ajaloolaste arvates on võimalik eristada propagandat ja ehtsat ajalugu, olgu see siis mis tahes, ning seegi juba näitavat ajalookirjutamise objektiivset paikapidavust. Aga see pole veel kõik. Mis kõrvalseisjale kõige rohkem silma hakkab, on erinevate kirjelduste rohkus ühe ja sama asja kohta. Asi pole mitte ainult selles, et iga põlvkond peab vajalikuks oma eelkäijate kirjutatud ajalugu ümber kirjutada; mis tahes ajal ja kohas leidub ühtede ja samade sündmuste kohta lahknemaid ja ilmselt järjekindlusetuid versioone, kusjuures igaüks neist esitab oma arvates kui mitte kogu tõe, siis igal juhul niipalju kui antud hetkel võimalik. Ühe ajaloolase pakutud tõlgendused tõrjutakse teiste poolt vi-

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

haselt tagasi ja nende lepitamine on seotud suurte raskustega, sest vaidlused pole mitte üksnes tehnilist laadi (tõendite õige interpreteerimise üle), vaid tulenevad pigem uurijate eneste põhieeldustest, mis on kõikidel rõhutatult erinevad.

Siit ilmneb ajaloolises mõtlemisviisis sisalduva subjektiivse elemendi erinevus teaduslikus mõtlemises kohatavast, ning see asjaolu piirab või muudab taotletava objektiivsuse iseloomu. Ja on tähelepanuväärne, et see pole mõte, millest ajaloolased peaksid paratamatult loobuma. Mida mõelnuksidki nende eelkäijad viiskümmend aastat tagasi, paljud tänapäeva ajaloolased tunneksid end üpris ebamugavalt, kui neid palutaks vaadelda käsitletavaid fakte täiesti erapooletult, vabana kõigist üksikutest eelarvamustest. Vastuseks väidaksid nad, et kui ajalool puütakse füüsika erapooletust rakendada, poleks tulemus enam üldse mitte ajalugu, ning toetuksid kinnitusele, et igasugune ajalugu on kirjutatud mingist vaatenurgast ja on ka mõistetav ainult sellest vaatenurgast. Kui loobuda kõigist vaatenurkadest, siis ei jääks ajaloost midagi arusaadavat alles, — see on sama hea kui puuda näha mingit füüsikalist objekti, asumata seejuures ühelegi kindlale vaatekohale.

Selle minu meelest olulise väite tõestuseks olgu järgnev arutluskäik. Ajaloolises mõtlemisviisis on äärmiselt tähtsal kohal *seleksiooni* mõiste. Ajalugu on selektiivne vähemalt kahes mõttes: (a) Igasugune ajaloolane kirjutis jääb piiratuks, sest oma huvideringi laiusele vaatamata saab üks ajaloolane keskenduda vaid ühele mineviku aspektile või piiratud hulgale aspektidele. Ajaloo ideaaliks võib küll olla seada kokku konkreetne pilt elust möödunud aegadel, nagu ülalpool kinnitasime, aga üksikajaloolane saab sellesse anda vaid piiratud panuse. Ja (b) ükski ajaloolane ei saa kõike minevikus toimunut ümber jutustada, isegi mitte oma kitsa uurimisvaldkon-

na piires. Ikkagi peab ta valima mõned faktid, mida rõhutada, ning teistest täiesti mööda vaatama. Ehk lihtsalt öeldes: ajalooaamatuisse pääsevad üksnes tähtsamad faktid. Aga tähtsuse mõiste on ajaloos kahekordselt suhteline. See on seotud (*a*) sellega, mis juhtus, sõltumatult tänapäevasest mõtlemisest, ent ka (*b*) inimesega, kes juhtunu tähtsuse üle otsustab. Eriti viimasest ei saa me kuidagi mööda vaadata, nagu nähtub asjaolust, et iga ajaloolane toob oma töösse paratamatult kaasa isiklikud huvid, väärtused ja tõekspidamised, mis selgesti mõjutavad ka seda, mida ta tähtsaks peab.

Siinkohal oleks küllalt mugav järeldada, et ajalugu on äärmiselt ja paheliselt subjektiivne, ja lükata tagasi kõik ta teaduslikkustaotlused. Aga minu meelest oleks selline teguviis siiski liiga kergemeelne. Ilmselt peame kriitiliselt üle vaatama ajaloolise "vaatenurga" mõiste, mida me oma töös oleme kasutanud, — muidu on meil raske rahuldavalt esitada mis tahes vaadet oma aine kohta. Seepärast püüdkem nüüd oma vestlust veidi konkreetsemaks muuta ja uurida, mis siis õieti ajaloolaste hulgas lahkarvamusi tekitab. Niiviisi saame küsimuse "kas ajalugu saab olla objektiivne?" õigesse perspektiivi asetada, tuues nähtavale erinevad tasandid, millelt see küsimus kerkib. Sest kui lõpmatuist üldistest vaidlustest eelarvamuse osa üle ajaloos üldse midagi selgunud on, siis see, et ajaloolises mõtlemisviisis võib esineda mitmesuguseid subjektiivseid tegureid, millest mõni on ajaloo filosoofias palju tõsisemaks probleemiks kui teine. Järgnev ülevaade peaks meil vähemalt aitama hoiduda nn sumadanküsimusest, millele ei saa anda oodatavat ühest vastust.

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

3. AJALOOLASTE HULGAS LAHKARVAMUSI PÕHJUSTAVAD TEGURID¹

Minu meelest võiks peamised tegurid, mis ajaloolaste hulgas lahkarvamusi tekitavad, jagada nelja rühma. Esiteks isiklik poolehoid või vastumeelsus, kas siis üksikisikute või isikute klasside suhtes. Ajaloolane *A* (näiteks sobiks Carlyle) imetleb suurmehi; ajaloolasele *B* (näiteks Wells) on nad täiesti vastumeelsed. Sellest tulenevalt keskendab ajaloolane *A* kogu jutustuse oma kangelase ideede ja tegude ümber, mida ta esitab kui antud ajajärgul otsustavaid; ajaloolane *B* poeks või nahast välja, et kujutada neidsamu tegusid (näiteks) segaste, ebasiiraste, õelate või mõjututena. Teiseks, eelarvamused või kui kasutada vähem värvikat sõna, enesestmõistetavused, mis on seotud ajaloolase kuulumisega mingisse rühma: enesestmõistetavused, mida ta jagab näiteks mingi rahva, rassi või sotsiaalse klassi liikmena või oma usutunnistuse tõttu. Kolmandaks, vastuolulised ajalootõlgendamisteooriad. Ajaloolane *A* on marksist ja näeb kõigi ajalooliste sündmuste lõplikku seletust majanduslike tegurite toimes; ajaloolane *B* (näiteks Bertrand Russell) on pluralist ja keeldub mis tahes tüüpi kausaalset tegurit ajaloos määravaks pidamast. Mõnede marksistlike järeldustega ta nõustub, teistega ei lepi kuidagi. Neljandaks, põhimõtteliselt erinev arusaamine moraalist ja inimese loomusest — teisisõnu maailma-vaade.

Viimase mõju illustreerib ehk kõige paremini tulemuste erinevus, milleni jõuavad need, kes lähenevad aja-

¹ Pean rõhutama, et järgnevalt ei räägita mitte lahkarvamustest selle üle, mida antud (sageli ebapiisavatest) tõenditest järeldada tuleks, vaid pigem selle üle, kuidas tehtud järeldusi tõlgendada. Esimest liiki arusaamatus näib mulle suurelt osalt tehnilise küsimusena, aga lisaksin veel, et põhjustel, millest edaspidi (4. ptk) juttu tuleb, ei pea ma fakti ja tõlgenduse eristust lõppkokkuvõttes paikapidavaks.

loole kristlike vaadete alusel, ja need, kelle lähenemine on ratsionalistlik 18. sajandi mõttes.

Ma ei hakka selle jaotuse asjakohasust ja ammen-davust siinkohal lähemalt uurima, teen vaid iga rühma kohta mõned märkused, otsustamaks, kui võimalik, mil-lisele neist peaks käesolevas arutluses kõigepealt tähele-panu pöörama.

a) *Isiklik erapoolikus*. Ma arvan, et siin on asi võrd-lemisi lihtne. Muidugi on küllalt tõendeid isikliku meel-dimise ja vastumeelsuse mõjust nii ajaloolaste hinnan-gutele kui (mis veel tähtsam) faktide üldisele esitusele nende poolt. Aga sellegipoolest on kahtlane, kas peaks sedalaadi erapoolikust objektiivse ajaloolise tõe saavu-tamisel tõsiseks takistuseks pidama. Kahtlane sel lihtsal põhjusel, et nagu meie kõigi kogemused näitavad, on nii-sugust erapoolikust võimalik korrigeerida või vähemalt arvesse võtta. Olles oma erapoolikuse kord ära tund-nud, oskame selles suhtes juba valvel olla, ning kui meil jätkub piisavalt skepsist, ei tohiks see meid enam ko-hutada. Me ju usume, et ajaloolased peaksid isiklikest eelarvamustest vabad olema, ning mõistame hukka need, kes seda ei ole. Näiteks tavaline etteheide Thukydidesele on, et vastumeelsus Kleoni suhtes muudab ta ülevaate tollasest poliitilisest ajaloost ebatäpseks. Ta ei saanud sinna muidugi midagi parata, et ta niiviisi tundis, aga ta poleks tohtinud seda enda kirjutatud ajalukku üle kan-da. Seesama *mutatis mutandis* kehtib ka neil juhtudel, kui ajaloolase väimustuse või vastumeelsuse objektiks on terve isikute klass — näiteks vaimulikud või teadlased või sakslased. Just Wellsi antipaatia tõttu kõigi väl-japaistvate sõjaväelaste vastu peetakse tema *Ülevaadet ajaloost* (Outline of History) üldiselt halvaks ajalooks.

b) *Rühmaeelarvamus*. Siin kehtib põhimõtteliselt kõik seesama mis eelmiseski punktis, kuid teatavate olu-liste mõõndustega. Mõõndused tulenevad kõigepealt

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

ilmsest tõsiasjast, et eeldusi, mis on meile omased kui mingi rühma liikmetele, on raskem märgata ja korrigeerida kui isiklike meeldimisi ja vastumeelsusi. Nende toime on peenem ja ulatuslikum ning et neid rühmas üldiselt tunnustatakse, ei ole meil nii suurt vajadust neid teadvustada ja nõnda neist üle saada. Pealegi tekitab siin üks raskus, mida eelmises punktis üldse ette ei tulnud. Meie isiklik vastumeelsus ja poolehoid toetub peamiselt tunnetele, aga mingi rühma eelduse kohta võidakse väita, nagu oleks sel hoopis teistsugune loomus: ta on ratsionaalselt õigustatav, mistõttu rangelt võttes ei olegi tegemist eelarvamusega, vaid hoopis põhimõttega. Näiteks me kõik peame õigeks, et inimese usulised veendumused ei tohiks teda teha võimetuks hindama nende tegusid, kes tema veendumusi ei jaga; paljud aga lisaksid veel, et oleks mõttetu nõuda talt oma isiklike veendumuste täielikku kõrvalejätmist ajaloo kirjutamisel. Seda põhjendatakse väitega, et kõigist pealiskaudseist oletusist hoolimata pole religioossed tõekspidamised ilmselt tingitud ainuüksi irratsionaalsest eelarvamusel, vaid neid võib pidada ratsionaalseteks veendumusteks. Ja kui see nii on, siis pole nende mõju ajaloolase mõtlemisele mitte lihtsalt vältimatu, vaid ka täiesti õigustatud.

Ma ei räägi sellest mitte asja enese pärast, vaid üldise selguse huvides. See ei tohiks segada meie peamist arutlust, mida võiks esitada järgmiselt. Oletused, mida ajaloolased teevad (näiteks) patriootiliste inglaste, klassiteadlike proletaarlaste või ustavate protestantidena, peavad olema ratsionaalselt põhjendatud, muidu tuleks need nende kirjutatud ajaloost kõrvaldada. Ning me kõik usume, et see kõrvaldamine on vähemalt põhimõtteliselt võimalik. Seda väita tähendab tunnistada vähemalt ratsionaalse mõtlemise võimalikkust; väita, et meie arvamused saavad olla põhjendatud, mitte ainult

põhjustatud. On tõsi, et tänapäeval heidaksid paljud selle väite dogmaatiliselt kõrvale: marksistid ja freudistid, kumbki omal viisil, on meid õpetanud otsima pealt-naha täiesti ratsionaalsete ideede ja tõekspidamiste mit-teratsionaalseid põhjusi, ning on mõnda meist veennud, et ratsionaalne mõtlemine kui selline pole üldse võimalik. Aga kuigi me ei saa (ega tohigi) selles asjas oma vanaisade naiivse enesekindluse juurde tagasi pöörduda, tuleb siiski märkida, et antiratsionalismi väitlus on vastuoluline. Nimelt ei õnnesta see mitte ainult neid teooriaid, mida ta pooldajad halvaks peavad, vaid ka iseennast. Sest ta tahab meid uskuma panna, meid ratsionaalselt veenda, et ratsionaalne veendumus on võimalu. Aga seda ei ole võimalik teha.²

c) *Üksteisele vasturääkivad ajalootõlgendamise teooriad.* Ajalootõlgendamise teooria all pean silmas teooriat mitmesuguste ajaloo esinevate põhjuslike tegurite suhtelisest tähtsusest. On selge, et ajaloolased selliseid teooriaid kasutavad, isegi kui nad neid otse ei sõnasta, ning puudub ka üksmeelne arvamus, milline neist paljudest võimalikest õige võiks olla. Niisiis on need üksteisele vasturääkivad teooriad oluline lahkkelide allikas. Vähemalt esimesel pilgul tundub see probleem tõsisem kui eelmainitud subjektiivsed tegurid. Me väitsime, et soovi korral on ajaloolased võimelised üle saama nii isiklikest kui oma rühma eelarvamustest. Aga nüüd ei ole see meile enam lahendus: me ei saa ajaloolaselt nõuda, et ta loobuks igasugusest ajaloo tõlgendamisest. Sest selleks, et fakte üldse kuidagi mõtestada, peab tal olema mingi teooria.

Nüüd võidakse meile öelda, et meie raskused on

²Sellele eksijäreldusele meelitajate hulka kuuluvad veel biheivioristlikud psühholoogid ja mõned moodsad sotsioloogid (näiteks Mannheim). Viimaseid on teravalt kritiseerinud dr. Popper (*Open Society and Its Enemies*, II kd, XXIII ptk, lk 200jj).

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

rohkem kujuteldavad kui tegelikud, sest ajalootõlgendamise teooria, nõudlemaks õigustatust, peab olema hästi kinnitatud empiiriline hüpotees, mis tugineb tegelike ajalooliste muutuste põhjalikule uurimisele. Kui ükski teooria pole seni leidnud üldist heakskiitu, on see ikkagi ainult aja küsimus, ning kui selline teooria ilmub, siis see vastuolude allikas kaob. Aga pole sugugi kindel, kas nii optimistlik suhtumine on põhjendatud. Olukorra paradoksaalsus on selles, et väidetavasti faktidel põhinevate ulatuslike teooriate esitajad usaldavad neid tegelikult rohkem, kui tohiks usaldada lihtsaid empiirilisi hüpoteese. Nad on valmis neist kinni hoidma ka ebasoodsa tõendusmaterjali puhul, andes neile pigem ilmutusliku tõe kui hüpoteesi staatuse. Kõige ilmekamaks näiteks on marksistide käitumine ajaloolise materialismi teooria suhtes, aga paralleele võib leida teistestki koolkonnadest.

Millest siis tuleb see kangekaelne veendumus, millega mainitud teooriaid toetatakse või maha tehakse? Enamasti on tegemist kõige labasema eelarvamusega. Mingi teooria tekitab meis poolehoidu või vastumeelsust nii emotsionaalsel kui intellektuaalsel tasandil, järelikult on meie suhtumine sellesse rohkem erakondlase kui erapooletu vaateleja oma. Meie lõplikuks põhjenduseks mingi teooria omaksvõtmisel või kõrvaleheitmisel on, kas me *tahame*, et see oleks õige, või *tahame*, et see oleks väär. Selline seletus ei tarvitse aga sugugi kõigil juhtudel sobida, näiteks tõsiselt võetavad marksistid ei tunnistaks seda ühelgi juhul. Nad väidaksid, et ajalooline materialism, isegi kui ta ei rajane puhtalt faktidel, on siiski ratsionaalselt kaitstav, sest me saame näidata selle seost teatava käsitusega inimese loomusest ja tema sidemetest ümbritsevaga, ning seesugune üldine filosoofia on paljudel aladel kinnitust leidnud. Oma ajalooalases töös toetuvad marksistid enesestmõistetavalt sellele filosoofiale,

mille paikapidavusest sõltub lõppude lõpuks ka nende tõlgenduste väärtus.

Kui nii, siis tuleb välja, et vastuolud ajaloo eri tõlgendusteooriate vahel ei põhjusta erilisi probleeme meie arutluses. Muidugi võivad need vastuolud jätkuvalt ajaloolaste seas lahkarvamusi tekitada, aga selle põhjust — kui see ei tulene lihtsalt eelarvamusest — tuleb otsida erinevate filosoofiliste kontseptsioonide hulgast. Kolmanda subjektiivsete tegurite klassi vaatlemine juhib seega meie tähelepanu neljandale, mille juurde ma kohe asungi.

d) *Filosoofilised aluskonfliktid*. Et see alapealkiri ajalikes lugejates kindlasti kahtlust äratav, siis püüan ma kõigepealt siia kuuluvaid tegureid täpsemalt määratleda. Ma pean nimelt silmas moraalseid ja metafüüsilisi tõekspidamisi. Esimene termin viitab ajaloolaste algsetele väärtushinnangutele, mis mõjutavad nende arusaamist minevikust, teine teoreetilisele käsitlusele inimese loomusest ja kohast maailmas, millega need hinnangud on seotud. Need kaks tõekspidamise liiki on tihedalt seotud, kuigi kõik nende pooldajad sellest otseselt teadlikud ei ole.

Sellega tahan ma öelda, et iga ajaloolane näeb minevikku oma filosoofiliste ideede valguses ja sellel on määrav mõju tema minevikutõlgendusele. Kui ma ei eksi, siis on ajaloolaste lahkarvamused lõppude lõpuks filosoofiliste erinevused ja nende lahendamine sõltub meie suutlikkusest lahendada filosoofilisi konflikte. Kuid pole raske mõista, et need väited panevad lugeja kergeusklikkuse proovile. "Tahad sa tõesti öelda," küsitakse minult, "et *kõik* ajaloolased panevad oma töösse moraalseid ja metafüüsilisi eelarvamusi, seega vaatlevad möödunud läbi prillide, mida ei saa ära võtta? Kas sa nii arvates ei kannu kogu ajaloole üle seda, mis käib üksnes ajaloo toore ja ebateadusliku tasandi kohta? Kahtlemata

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

võib näidata, kuidas eetilised, religioossed või kui soovite, metafüüsilised eelarvamused moonutavad igat liiki populaarseid ajalookäsitlusi, aga kas saab siis tunnustatud ajaloolaste töö kohta sedasama öelda? Kas pole ilmselge, et ajalooline mõtlemisviis on tõhus ainult siis, kui ajaloolane unustab oma aja eetilised, religioossed ja metafüüsilised vaated ning püüab näha tõsiasju nende silmade läbi, kellest ta kirjutab? Kas ei peaks ta mõtestama minevikku nende inimeste arusaamade alusel, kes elasid uuritava ajal, selle asemel et lähtuda sellest, milline on või peaks olema inimloomus tema meelest? Ja kas me ei erista head ajaloo uurimust halvast just selle järgi, kuivõrd on suudetud vabaneda ennatlikest kujutlustest ja toime tuldud enda asetamisega nende kohale, kelle tegudest on jutt?”

Kuigi see ilmselt on täiesti mõttekas kriitika, kahtlen ma selle tulemuslikkuses. Osutatud erinevus hea ja halva töö vahel on muidugi olemas — erinevus, mille esiletoomiseks me nimetame üht tööd “autentseks” ja teist “kujutlusvõimetuks”. Kujutlusvõime kasutamine on ajaloolise mõtlemisviisi oluline osa ja tähendab tõepoolest seda, et me püüame nii hästi kui võimalik seada end nende kohale, kelle tegusid me uurime. Aga nagu me juba nägime, ei ole enda asetamine teise inimese kohale sugugi lihtne intuiitiivne protsess, pigem näib selle edukus sõltuvat kogemuste hulgast. Ja rääkides siinkohal “kogemusest”, peame minu meelest arvesse võtma, et see ei ole just ühene mõiste. Minu arusaamine muistsest maailmast sõltub sellest, mida ma ise olen kogunud või teiste kogemustest omandanud; aga nagu märkisime 3. peatükis, näib selline kogemus sisaldavat minu isikliku panusena subjektiivset või *a priori*-elementi. Kui ma püüan end mõttes panna muistse kreeklase või keskaegse vaimuliku või Victoria-aegse lapsevanema asemele, et kirjutada muistse maailma või keskaegse kiriku

või Victoria-aegse perekonna ajalugu, pean ma muidugi oma aja moraalsed ja metafüüsilised tõekspidamised paremat äratundmist mööda kõrvale heitma. Aga ükskõik kuidas oma materjali mõtestades ei pääse ma mõningaist üldistest otsustustest inimloomuse kohta, ja nendest tulevad paratamatult ikka jälle esile mu isiklikud vaated. Tahes-tahtmata olen ühest sündmusest šokeeritud, teisest vaimustatud, pidades ebateadlikult üht tegu mõistlikuks, teist arutuks. Ükskõik kui palju ma end ka käsiksin eelarvamustest hoiduda ja keskenduda selle mõistmisele, mis tegelikult juhtus, ikkagi ei suuda ma seda käsku täht-tähelt täita, sest mõistmine iseenesest ei ole passiivne protsess, selle juurde kuulub tõendusmaterjali hindamine vastavalt põhimõtetele, mille tõesust peetakse väljaspool kahtlust olevaks.

Võib-olla saab mu mõte lugejale selgemaks, kui ma püüan seda siduda klassikaliste arutlustega ajaloolisest tõendusest Hume'i "Essees imedest" (tema töös *Uurimus inim mõistusest* (Enquiry Concerning Human Understanding)) ja Bradley "Kriitilise ajaloo alused" (*Presuppositions of Critical History*)³. Ei Hume ega Bradley tegele ajaloolise objektiivsuse küsimusega tervikuna: kumbagi huvitab üksnes kitsam probleem: kas uskuda imelugusid või mitte. Sellest hoolimata puudutavad nende järeldused ka käesolevat arutlust. Hume ütleb tegelikult, et me ei saa uskuda kirjeldusi mineviku sündmustest, mis eiravad füüsikalisi loodusseadusi. Samalaadset järeldust toetades arvab Bradley, et me võime minevikust uskuda ainult seda, mille kohta meil endal on analoogilisi kogemusi. Käesolev ülevaade püüab kahes punktis Bradleyest ja Hume'ist kaugemale minna. Esi- teks tuleks märkida, et kui me võtame omaks Bradley ajaloovormeli, siis peame "kogemuse" all mõistma peale

³ *Collected Essays*, I kd.

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

füüsikalise looduse oma ka inimloomuse kogemust. Ja teiseks, jäädes arvamuse juurde, et kogu antu ei taandu niisugusele kogemusele, vaid sisaldab lisaks ka *a priori*-elementi.

I) Esimene neist kahest punktist pidanuks saama piisavalt selgeks 3. peatükis, kus me püüdsime näidata, et ajaloolise seletusviisi aluseks on inimloomuse üldistus, mis lõppkokkuvõttes on väljaspool ajaloolist seletusviisi. Selles toetusime väitele, et ajaloo aineks on õigupoolest inimeste minevikuteod. Sel juhul peab meil muidugi olema mõningaid teadmisi inimloomusest, et ajalugu üldse kuidagi mõtestada.

II) Otsustav küsimus on aga just see, milliseid teadmisi me vajame. Sest ehkki suure osa meie inimloomusekäsitusest annavad kogemused ning see muutub sedamööda, kuidas kogemus täieneb, on selle keskel siiski jääv tuum, mis ei ole saadud samal viisil. Seda tuuma seostan ma moraalsete ja metafüüsiliste uskumustega. Missugune arusaam meil minevikust kujuneb, sõltub esmalt sellest, mil määral õnnestub uupitavatega samastuda, mõelda ja tunda nii nagu nemad. Kuid me ei saa isegi hakata aru saama, kuni me pole eelnevalt püstitanud mõningaid väiteid inimloomuse kohta ega rakendanud kujutlusi sellest, mis on inimese käitumises arukas või normaalne. Siin ilmnevadki meie isiklikud vaated, mis annavad pakutavale tõlgendusele oma värvingu.

On kahtlemata väga tark ja praktiline ajaloolastele soovitada, et nad omaenese eelnevatest moraalsetest ja metafüüsilistest arusaamadest teadlikud oleksid ning jälgiksid, et nad neid oma ajalukku naiivselt sisse ei kirjutaks. Aga järeldada sellest, et ajaloolastel tarvitseb ainult veidi pingutada, arutlemaks mineviku üle ilma eelnevate arvamusteta, lastes oma meelt mõjutada ainult sellest, mis nad minevikust leiavad, on kindlasti üleliia lootusrikas. Muidugi oleks praegu ka vara järeld-

dada, et minevikku on võimatu objektiivselt mõista, sest me kõik näeme seda läbi oma moraalsete ja metafüüsiliste prillide: meil on veel kaalumata erisuguste vaatenurkade sünteesi ja üksteises sisaldumise võimalus. Sellegipoolest on kahtlemata olemas mingi *prima facie* täieliku ajaloolise skeptitsismi võimalus, mida veelgi võimendab ajaloolaste lahkarvamuste vaatamäng. Selle võimaluse täielik ignoreerimine tähendaks pea liiva sisse peitmist.

4. KOKKUVÕTTEKS

Võib-olla tasub korraks peatuda, et näha, kuhu me jõudnud oleme. Selle peatüki alguses väitsime, et iga ajaloolane näeb minevikku oma vaatenurgast — niisugune väide sunnib meid omaks võtma subjektivistlikku ajalooteooriat. Kuid märkasime ka, et väljend “vaatenurk” iseenesest vajab samuti analüüsi, ja seda silmas pidades võtsimegi ette anda ülevaade peamistest teguritest, mis ajaloolaste hulgas lahkarvamusi tekitavad. Selle tulemusena näeme nüüd, et “vaatenurgaks” nimetatud koostisosad pole sugugi homogeenised. Meie vaatenurkades on mõningaid asju (näiteks isiklik poolehoid ja vastumeelsus), millest arvame, et me neid ajaloo kirjutamisel mitte üksnes ei või, vaid lausa peame vältima. Aga on ka asju, mida on palju raskem vältida — millest täielikult vabaneda oleks tegelikult võimatu — ja see tõstab teravalt esile küsimuse, kas ajaloost on üldse võimalik saada objektiivseid teadmisi.

Leidnud, et vaatenurk sisaldab elemente, millest pole võimalik vabaneda, seisame silmitsi mitme alternatiivse ajalooteooriaga. Esimene, millega on võib-olla kõige lihtsam nõustuda, väidab, et vaatenurgad, nagu me neid siin oleme analüüsinud, väljendavad subjektiivseid suhtumisi, mille üle on asjatu vaielda ja mis seetõttu moodustavad ületamatu tõkke möödaniku tunne-

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

tamisel. Sellist lahendust pakub ajalooline skeptitsism. Teine, mida ma nimetaksin perspektiiviteooriaks, tunnistab taandamatute erisustega vaatenurkade olemasolu ajaloolaste seas, ent vaidleb vastu järeldusele, nagu välistaks see igasuguse objektiivse teadmise minevikust. Objektiivsust ajaloos tulevat mõista lahjendatud kujul: ajalugu saab nimetada objektiivseks siis, kui see kirjeldab fakte korrektselt oma vaatenurgast, aga mitte teiste seisukohtade järgi. Sel juhul ei eitaks erinevad ajalood üksteist, vaid hoopis täiendaksid. Lõpuks on veel teooria, et ajaloolased võivad siiski saavutada objektiivsuse selle ranges tähenduses, sest ei saa päriselt välistada võimalust, et mingi vaatepunkt võidab üleüldise tunnustuse.

Selle peatüki ülejäänud osas üritan anda lühikese ja kardetavasti üsna puuduliku ülevaate neist kolmest teooriast. Alustan mõne märkusega ajaloolise skeptitsismi kohta.

5. AJALOOLINE SKEPTITSISM

Ma ei ole kindel, kas leidub mõni tunnustatud filosoof, kes oleks ajaloolise teadmise suhtes läbini skeptiline. Aga Collingwood jõudis sellele päris lähedale, nii vastandlik kui see tema ülejäänud teooriale oligi,⁴ ning sinnamaale jõuaks üsna loomulikul viisil igaüks, kes nõustuks ülaltoodud analüüsiga ajaloolase vaatenurga eri koostisosadest. Väide, et inimese ajaloost pole võimalik objektiivseid teadmisi saada, on kahtlemata suurel määral paradoksaalne, kuid nagu me peagi näeme, aitab alternatiivne seletus ajaloo funktsioonist seda paradoksaalsust mõningal määral vähendada.

⁴Vaata eriti professor T. M. Knoxi tsiteeritud lõiku lk zii R. G. Collingwoodi *The Idea of History* sissejuhatusest.

Ma kirjeldan ajaloolist skeptitsismi kui seisukohta, mis on väga loomulik ülaltoodud analüüsi pooldajatele järgmiste põhjenduste alusel. Esiteks tänu vaatekohale, mis nüüd on juba nii üldlevinud, et temast on pea-aegu saanud üks filosoofilise õigeusklikkuse põhisätteid, — et metafüüsilised otsustused ei ole tõsiasjade tegelike omaduste kirjeldused, nagu seda on teaduslikud otsustused, vaid parimal juhul ehk hoiaku väljendused, mille üle pole võimalik ratsionaalselt arutleda. Ja teiseks niisuguse analüüsi kohaldamise tõttu moraaliotsustustele. Viimast juhtumit on selgitanud hr. C. L. Stevenson,⁵ eristades arvamuste lahknevust hoiakute lahknevusest. Ta märgib, et moraaliküsimustes võivad lahknevused tekkida kas tõsiasjade kirjeldamisel (s.t arvamustes) või suhtumises neisse (või mõlemas), ning leiab, et kui meile kõigile jääb mulje, nagu oleks seal millegi üle vaielda, siis tuleks jõud suunata üksnes esimest liiki vastuolude lahendamisele. Kaks inimest, kes esialgu näevad mingi moraaliseiga faktikülge erinevalt, võivad küllaldase kannatlikkuse ja meeleteravuse korral kokkuleppele jõuda. Aga vaidlus ei tarvitse sellega veel lõppeda. Sest kuigi meie hinnang tõsiasjadele *võib* meie hoiakut selle olukorra suhtes muuta, ei ole siiski mingit tagatist, et ta seda tõesti teeb. Ja kui ei, siis pidavat me (väidetavasti) tunnistama, et moraaliseid hoiakuid ei tohiks üldse vaidluse alla võtta.

Mul pole mingit tahtmist neid keerulisi küsimusi siin edasi arutada. Eelmise lõiguga tahtsin üksnes filosoofia-võõrale lugejale näidata selle arusaama tagamaad, mille kohaselt niinimetatud moraalised ja metafüüsilised arvamused on kõik rangelt võttes mitteratsionaalsed: me ei pea neist kinni mitte tõsiasja struktuuri selgema mõistmise pärast, vaid lihtsalt sellepärast, et miski meis en-

⁵ Tema raamatus *Ethic and Language*, I ptk. Seda eristust aimsas osaliselt ette juba Hume oma moraaliteoorias.

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

dis või meie ümbruskonnas, mille üle meil kontrolli ei ole, suunab meid nõnda toimima. Mitmed tänapäeva filosoofid leiaksid selle arvamuse endale vähemasti lähedase olevat. Aga kui see nii on (ja minu arvates on see nii), siis ähvardab neid tõsine oht sattuda äärmisse skeptitsismi ajaloolise teadmise vallas. Kui meie eelmised väited on õiged, siis peavad nad tõdema, et eri ajalootõlgenduste taga on erisugused moraalsed ja metafüüsilised tõekspidamised, mida nad ise ei tunnista tõekspidamiseks teaduslikus mõttes, vaid peavad üksnes mitteratsionaalseiks hoiakuiks. Sellest tulenevalt sisaldab ajalooline mõtlemisviis nende jaoks midagi taandamatult subjektiivset, mis igale mineviku mõistmise katsele vältimatult oma värvingu annab.

Mõned lugejad ilmselt peavad neid arutlusi liiga veidraks, et neile tõsist tähelepanu pöörata. Nende omaksvõtmine tähendaks tõepoolest tunnistada äärmisel juhul sedagi, et ajalugu pole üldse iseseisev teadmisaala. Aga seda paradoksaalsust saab leevendada, kui püüda ajaloo funktsiooni teisiti tõlgendada. Selle asemel et pidada ajaloolase peamiseks ülesandeks möödajärgi kohta tõe leidmist tõe enese pärast, nagu me selles raamatus seni oleme teinud, asetagem rõhk ajaloo praktilisele rakendamisele. Väitkem, et ajalugu pole niivõrd teadusharu kui praktiline tegevus. Ning põhjendagem oma väidet psühholoogilise tähelepanekuga, et tsivilisatsioonitingimustes tunnevad inimolendid vajadust luua endale pilt minevikust oma olevikutegemiste pärast: nad on uudishimulikud ja tahavad möödunud rekonstrueerida, sest loodavad sealt leida omaenese püüdluste ja huvide peegeldust. Et nende ajaloonägemise määrab nende vaatenurk, siis rahuldatakse seda nõudmist mingil määral alati. Aga sellest järeldub, et ajalugu ei heida valgust mitte "objektiivsetele" sündmustele, vaid isikutele, kes ajalugu kirjutavad; ta ei valgusta mit-

te minevikku, vaid olevikku. See ongi põhjus, miks iga põlvkonna arvates tuleb ajalugu uuesti kirjutada.

Siinkohal võib märkida, et selline arusaam ajaloo funktsioonist ei tarvitse olla sugugi ühtesobimatu suure tähtsuse omistamisega ajaloouringuile, nagu näitab Collingwoodi juhtum, kes vähemasti mängis selle ideega. Selles osas igatahes on skeptiline teooria kriitika vastu kaitstav. Aga on veel üks võimalik vastuväide, mida pole nii kerge ümber lükata. Nimelt kipuvad see teooria ähmastama piiri, mida iga lugupeetav ajaloolane ajaloo ja propaganda vahele tõmbab, ning (prof. Oakeshotti keeles) ajavat segamini "praktilise" ja "ajaloolise" mineviku. Me ju nägime, et ajaloolased nõuavad mingit liiki objektiivsust ja erapooletust igalt uurimusest, mis uurimuse nime tahab väärida, ja heidavad kõrvale minevikukonstruksioonid, mis peegeldavad soovunelmate tulemusena üksnes meie tundeid või huvisid. Sellistel konstruksioonidel võib muidugi olla oma ülesanne (me kõik hellitame mingil määral sedasorti kujutelmi), aga need ei ole kindlasti mitte ajalugu. Siiski võib öelda, et skeptilise teooria pooldaja ei saaks teha sellistki järeldust: tema jaoks on kõik ajaloo taastamise katsed propagandistlikud, kuivõrd nende eesmärk on aidata meid meie olevikutegemistes.

Ka skeptiline teooria peab muidugi möönma, et ei ole olemas sellist asja nagu subjektiivseist eelarvamustest vaba ajalugu, ning sinnamaani on selle pooldajad sunnitud esitatud kriitika õigeks tunnistama. Aga nad võivad ikkagi püüda sellest takistusest mööda minna, jagades propaganda mitmeks kihiks või tasandiks, millest ühed olevat ajaloolasele ohtlikumad kui teised.

Niisugune seisukoht taandub arvamusele, et ajalugu on kummalist sorti mäng, mida tuleb mängida kindlate reeglite järgi, kui tahame seda korralikult teha. Nende ajalugudega, milles igaüks propaganda ära tunneb,

Kas ajalugu saab olla objektivne?

on see häda, et nende kirjutajad rikuvad või ise teevad reegleid sobitamaks neid oma lõppeesmärkidega, saavutamaks teatavat efekti, samal ajal kui tunnustatud ajaloolased peavad selliseid altkäe saadud tulemusi väärtusetuks. Selgituseks võiks olla näide kunstiloomingust. Kunstnik, kes taotleb ainult teatavat efekti ega hooli selle saavutamise vahendeist, mõistetakse kolleegide poolt hukka kui šarlatan ja ekshibitsionist. Tõeline kunstnik jäänuks rahule vaid oma kunsti reeglitele vastava lahendusega. Nii ka ajalooal: erinevalt petturist tunnistab "tõeline" ajaloolane teatavaid objektiivseid reegleid, millega tema väited peavad kooskõlas olema (näiteks tõendite respektimine), ning mille järgimisest võib teda ära tunda. Aga kõike seda võib väita, eitamata ajalugu kui peamiselt praktilist tegevust ja otsimata uusi argumente ajaloo objektiivsuse kaitseks.

Kui seda erinevust mõõnda, siis muutub uuritav teooria muidugi palju usutavamaks ja ligitõmbavamaks. Kuid võib ka väita, et see mõõndus tähendab tegelikult üleminekut täiesti uuele ajaloonägemisele — juba mainitud perspektiiviteooriale, millest järgnevalt juttu tuleb.

6. PERSPEKTIIVITEOORIA

Perspektiiviteooria eestkostjad on nõus, et iga ajaloolane näeb minevikku oma seisukohalt, aga nad ruttavad lisama, et see ei takista mõningal määral mõistmast ka tegelikult toimunut. Selle tõenduseks väidavad nad lihtsalt, et iga valmis ajalugu on kahe teguri koosmõju tulemus: subjektiivsed elemendid, mis on ajaloolase poolt (tema vaatenurk) ja tõendusmaterjal, millest ta lähtub ning mida ta peab (või pigem peaks) tahehtamata arvestama. Kahtlemata on nii, et esimese teguri olemasolu ei lase parimalgi ajaloolasel minevikku

taas elustada sellisena, nagu see tegelikult oli; ent ka kinnitus, nagu oleks tema rekonstruktsioon seetõttu täiesti vale, näib absurdne. Ehk oleme tõele lähemal, kui ütleme, et iga ajaloolane tabab midagi sellest, mis tegelikult juhtus, sest minevik ilmneb igapäevastele vastavalt tema vaatenurgale. Siingi tuleb kasuks analoogia kunstiga. Nii nagu portreemaalija, kes näeb modelli oma erilisest vaatenurgast, ent väidetavasti ometi tabab mingil määral ka modelli "tõelist" loomust, näeb ka ajaloolane minevikku läbi oma eelnevate arusaamade prisma, aga ei ole sellegipoolest ajaloo mõistmisest täiesti ära lõigatud.

Tähtis on täpselt selgitada, mida nimelt selle teooriaga väita tahetakse. Tasub ehk küsida, mis mõttes võiks selle toetaja kõnelda ajaloolisest tõest. Seejuures on oluline meeles pidada, et kirjeldatav teooria ei luba kahelda eri vaatenurkade õigsuses. Kui meilt küsitakse: "Kumb on tõsem, kas katoliiklaste või protestantide versioon reformatsioonisündmustest?", peame vastama, et me ei oska seda öelda. Pole lihtsalt võimalik võrrelda kaht kirjeldust, millest kumbki on omaette tervik. Katoliiklane näeb reformatsiooni ühest vaatenurgast ja tõlgendab seda ühtmoodi, protestant aga teisest ja tema tõlgendus on teistsugune. Et vaatenurgad ei ole lõpuks asjad, mille üle saaks vaielda (selles on perspektivistid ja skeptikud ühel nõul), siis ei saa ka öelda, et üks neist on "objektiivselt" parem kui teine, ja peame niisiis tunnistama, et katoliiklik ja protestantlik versioon ei ole tegelikult rohkem vastuolus kui eri kunstnike maalitud portreed ühest ja samast mehest. Sedasama võib öelda ka eri sajanditel, fundamentaalselt erisugusest maailma-vaatest lähtudes kirjutatud ajalugude kohta. Niisiis on meil selle teooria juurde jäädes teatavas mõttes võimatu küsida, kas Mommsen taipas Rooma ajalugu õigemini kui Gibbon. Peame tõdema, et kirjutamisel on kumbki

lähtunud omaenese eelnevatest arusaamadest, ning vastavalt sellele tuleb neid ka hinnata.

Siiski säilitavad tõe ja objektiivsuse mõisted selles teoorias ajaloolase jaoks oma tähenduse. Seda sellepärast, et ükskõik millise eelduste kogumi piires on võimalik teha paremat või halvemat ajalugu. Parteipropagandistide serveeritav ajalugu, mis peab ustavaid julgustama ja kõhklejaid pöörama, ei ole halb mitte oma erapoolikuse pärast (igasugune ajalugu on erapoolik), vaid sellepärast, et ta on valel viisil erapoolik. Selle järel dused rajanevad teatud lähtereeglite eiramisel, millest kõik mainekad ajaloolased kinni peavad: uuri põhjalikult tõendusmaterjali; aktsepteeri järel dusi üksnes siis, kui nad on piisavalt tõestatud; jää oma väidetes intellektuaalselt ausaks jne. Ajaloolased, kes neid käske eiravad, on subjektiivsed selle sõna halvimas tähenduses; kes neist kinni peavad, on võimelised saavutama tõe ja objektiivsust niivõrd, kui need on ajaloos saavutatavad.

Perspektiiviteooria järgi on objektiivsus ajaloos niiis võimalik üksnes teisejärgulises või lahjendatud mõttes. Selgituseks veel kord võrdlus teadusliku objektiivsusega. Nagu nägime, peetakse teaduslikke tulemusi objektiivseks selles mõttes, et iga uurija, kes lähtub samast materjalist, peaks jõudma nendesamade tulemusteni. Selle väite aluseks on põhimõte, et teadusliku mõtlemise lähtepõhimõtted on kõigi uurijate jaoks ühesugused, vähemalt teaduse arengu mingil antud astmel.⁶ Aga kui perspektiiviteooria paika peab, siis ei saa ajalookäsituse tulemusi sel viisil kehtivaks pidada. 19. sajandi poliitilise ajaloo marksistlik tõlgendus oleks selle teooria kohaselt maksev üksnes marksistidele, liberaalne tõlgendus üksnes liberaalidele jne. See ei takista marksiste ja liberaale kirjutamast ajalugu viisil, mida võib ni

⁶Ma eeldan, et ei ole olemas selliseid asju nagu "nõukogude bioloogia" või "kodanlik füüsika".

metada objektiivseks: nad püüavad oma eelduste piires konstrueerida kirjeldust, mis tõesti oleks õiglane tõendusmaterjali suhtes, mida nad tunnistavad. Seega võib olla suhteliselt objektiivseid ja suhteliselt subjektiivseid marksistlikke ülevaateid ning liberaalsest vaatenurgast kirjutatud suhteliselt objektiivseid ja suhteliselt subjektiivseid ajalugusid. Aga ei saa olla absoluutselt objektiivset ajalugu selles mõttes, nagu teaduslikud teooriad väidetavasti on.

Mida võiks öelda selle teooria kohta tervikuna? Kahtlemata on tal mõned ilmsed eelised. Nii on ta võimeline tunnistama teatavaid seoseid teaduse ja ajaloo vahel (näiteks seda, et mõlemad on kognitiivsed tegevused), unustamata nende olulisi erinevusi; eriti toetab ta laialt levinud veendumust, et mõnes mõttes tuleb ajalugu pidada samavõrd kunstiks kui teaduseks. Ajaloolise objektiivsuse tõlgendamisel on siin see tähtis eelis, et ebamäärasele mõistele antakse kindel tähendus, selle asemel et määratleda teda üksnes viidetega teistele uurimustele. Üldiselt võib seda teooriat pidada palju loomulikumaks kui skeptilist, mille paradoksid inimliku kergeusklikkusegi proovile panevad.

Kas see teooria annab ajaloolastele kogu soovitud selgituse ajaloolise tõe kohta, jääb siiski lahtiseks. Sest kui kõik on öeldud, ei saa selle pooldajad samu sündmuse kirjeldavate eri versioonide vahel õigeaks tunnistada muud võrdlust peale puhttehnilise. Iga antud ajalugu saab küll seesmiselt kritiseerida, et seal seda või teist tõendust küllaldaselt arvesse pole võetud, aga kaugemale käesolev teooria meil minna ei lase. Ometi lähevad ajaloolased kogu aeg kaugemale ning peavad seda igati sündsaks: nad kritiseerivad üksteise eeldusi ja püüavad määrata eri vaatenurkade väärtust. Nad ei piirdu neist vaatenurkadest kirjutatud ajalugude rohkuse nentimisega, vaid jäävad kangekaelselt veendumusele, et mõ-

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

ni vaatenurk on mõistlikum, valgustavam, tõe lähemal kui teine. Ning nad arvavad, et võivad õppida oma kolleegide tõlgendustest, õppides nende vigadest ja võttes oma töösse üle nende väärtusi.

Muidugi on täiesti võimalik, et ajaloolased, kes on sellised eeldused omaks võtnud, osutuvad lihtsalt petetuks; et nad ajavad sassi õigustatud ja õigustamata kriitika, tulusa ja tulutu vaidlusainese. Ent see võimalus ei vabasta meid vajadusest kindlaks teha, kas poleks võimalik luua ajaloolise objektiivsuse käsitlust, mis lubaks rahuldada ülalesitatud nõudeid ajalookirjutamise nimel. Kuni seda alternatiivi pole järele proovitud ja kõrvale heidetud, ei saa perspektiiviteooriat usaldada.

7. OBJEKTIIVSE AJALOOTEADVUSE TEOORIA

Alustuseks sobiks ehk lihtsalt perspektiiviteooria edasiarendusest saadud argument, mida paljud tegevajaloolased toetaksid. Selle argumenti järgi peab ajaloolasel olema võimalik nii enda kui teiste eeldusi kritiseerida, sest et nende adekvaatsus on ajaloo uurimise üksikasjades selgesti nähtav. Eelduste hulki võib pida adekvaatseks või ebaadekvaatseks, tõseks või vääraks olenevalt sellest, kui hästi nad võimaldavad tegelda tõendusmaterjaliga, millel neid rakendatakse. Kui me juhindume kehvadest põhimõtetest, siis oleme paratamatult sunnitud oma kavandatud teooria huvides andmeid moonutama või neid maha vaikima, rikkudes seega üht ajaloolise meetodi põhireeglit. Ning ümberpöörduvalt, hea eelduste kogum võimaldab meil hõlmata kogu olemasolevat materjali ja selle eri osi seostada.

Sellises abstraktses esituses näib see argument küllaltki veenev, kuid me peame küsima, kas ta oma tugevuse eest pole võlgu ebateadlikule oletusele, milles meil on juba olnud põhjust kahelda. Millisest tõendusma-

terjalist me õieti räägime, öeldes, et ajalooliste eelduste proovikiviks on võime "tõendusmaterjali" õigesti hinnata? Liigagi lihtne on arvata, et iga ajaloosündmuste hulga kohta on olemas kindel hulk tõendeid, mida kõik ajaloolased tunnistavad, üksainus tõik, millest lähtuvad kõik, vaatenurgast hoolimata. Aga pole kuigi kerge seda arvamust õigustada. 4 peatükis me nägime, kui keeruline on ajaloolise tõendi mõiste: ühest küljest on ajalooline andmestik üksikuist ajaloolastest sõltumatu, teisest küljest peavad ajaloolased ise otsustama, mida tõendiks pidada ja milliseid järeldusi sellest teha. Aga kui nii, siis ei vasta perspektiiviteooria meie ootustele. On muidugi õige, et üksikajaloolane ei saa keelduda kohustusest tõlgendada tõendeid, mille olemasolu ta tunnistab, ning kas ta seda teeb või mitte, on näitaja, mille alusel saame hinnata ajaloolase tööd. Aga kui keegi otsustab millegi kohta, et see pole tema jaoks tõend (näiteks, et teatav dokument on võltsitud), siis ei saa keegi teine sinna lõpuks midagi parata. Seepärast ongi raske valida vastandlike ajalootõlgenduste vahel. Me ei saa vaidlust lahendada viitega ümberlukkamatutele faktidele, nagu meilt tegelikult oodatakse, sest mis on fakt ühes tõlgenduses, ei tarvitse seda olla teises. Seda pole raske märgata kellelgi, kes on veidi mõelnud marksistlike ja antimarksistlike arutluste üle uuemas poliitilises ajaloos.

Niisiis pole iseseisvaile faktidele toetudes võimalik eeltoodud perspektiiviteooria versioonist kaugemale minna. Milliseid võimalusi on veel? Ainus, mis siin-kirjutajale pähe tuleb, on lootus, et lõpuks siiski leitakse üksainus vaatenurk, üks eelduste kogum, mida kõik ajaloolased oleksid valmis tunnistama. Kui see võimalikuks osutub, siis laheneb objektiivsuse probleem aja-

Kas ajalugu saab olla objektiivne?

loos kantilikult — “üldse-ajalooteadvuse” kaudu kujuneb ühtne mõtlemisviis ajaloo ainese üle.

See lahendus ei ole uudne. Seda soovitasid juba 19. sajandi positivistid, kui nad tegid ettepaneku teha ajalugu teaduslikuks, seades selle aluseks teadusliku psühholoogia ja sotsioloogia. Teisel kujul esitas selle Dilthey oma varase ja keskmise perioodi töödes, kui ta väitis, et ajaloo ja kõigi teiste humanitaarteaduste aluseks on fundamentaalne teadus inimloomusest, mille esitamine oli kõigi neist teadustest huvitatute tähtis ülesanne.⁷ See oleks loomulik järg ka 3. peatükis esitatud ajaloolise seletusviisi käsitlesele.

Kui me nüüd selle lahenduse vastuvõetavaks tunnistame, siis peame seda tegema lahtisi silmi: me peame olema teadlikud nii selle raskustest kui külgetõmbest. Eriti peame tähele panema, et positivistliku programmi rakendamine selliste autorite poolt nagu Comte on meid vähe või õieti pole üldse aidanud ajalooküsimuste lahendusele läheneda. Kuigi on veel liiga vara rääkida inimloomuse teaduslikust tundmisest, võime siiski väita, et algteadmised on olemas. Kuid “ajalooteadvusest üldse”, mis põhineks inimvõimete õiglasel hindamisel, oleme veel kaugel.

Miks nii? Vastus peaks olema selgunud käesolevast arutlusest. Üldjoontes on asi selles, et vaadeldud laadi objektiivse käsitlemise tarvis vajab ajaloolane peale üldomaksuvõetud teadmiste sellest, kuidas inimesed erinevates olukordades tegelikult *käituvad*, veel ka ühtset kontseptsiooni selle kohta, kuidas nad *peaksid* käituma. Ta ei peaks saama ausalt üksnes oma faktiteadmisi, vaid tal peaksid olema ka õiged moraalsed ja metafüüsilised põhimõtted. Positivistlik koolkond sellele olulisele tõigale tähelepanu ei pööranud.

⁷Vt Wilhelm Dilthey, “Hermeneutika tekkimine”. — *Akadeemia*, nr 5, 1991, lk 1036–1069. *Toim.*

Paljude tänapäeva filosoofide meelest ei ole üksnes raske, vaid isegi võimatu esitada üldkehtestatav moraalsete ja metafüüsiliste ideede programmi. Meie moraalsed ja metafüüsilised ideed (väidavad nad) tulenevad mitteratsionaalseist hoiakuist ning seega pole võimalik vastata küsimusele, millest oleks "ratsionaalne" kinni pidada. Seesuguse skeptitsismiga moraalse ja metafüüsilise tõe suhtes ma end parem ei seoks. Olen mujal väitnud,⁸ et metafüüsilised vaidlused peaksid vähemalt põhimõtteliselt lahendatavad olema, ning minu meelest ei ole üldise kokkuleppe võimalus välistatud ka moraaliküsimustes; selle kohta pole aga ilmselt viimast sõna öeldud. Aga kui ka nende raskete probleemide lahendamine pole päris võimatu, siis lähemas tulevikus selleni nähtavasti veel ei jõuta. Seni jääb objektiivne ajaloo-teadvus, mis võiks saada ratsionaalse mõtte aluseks ajaloo, üksnes vägaks unistuseks. Ja kui seda lahendust ei leita, siis ei jää meil üle muud kui toetuda ülalkäsitatud perspektiiviteooriale.⁹

⁸ *Reason and Experience*, X ptk.

⁹ Kardetavasti jääb sellest arutlusest üsna segane mulje. Muidugi tuleb ajaloolastel oma töös viidata normaalseks või sobivaks peetavale, nagu ka korduvalt esinevale; siin on tegemist ajalooliste isikute mõttega, millest nad kirjutavad, mitte nende endi omaga. Selleparast ei teki siin ühte ajaloo-teadvuse probleemi, millest äsja rääkisime. Kuidas ajaloolaste väärtushinnangud eri viisil puutuvad ajaloolise objektiivsuse küsimusse vt Additional Essay (A). — W. H. Walsh. *An Introduction to Philosophy of History*. London: Hutchinson University Library, 1967, lk 169jj.

LÄTI RIIGI RAJAMINE

Brūno Kalniņš

Tõlkinud Jaan Isotamm

7. LÄTI RAHVANÕUKOGU ASUTAMINE

Juba kaks päeva hiljem, 18. novembril 1918, järgnes Läti iseseisvuse väljakuulutamine. See oleks toimunud isegi mõned päevad varem, kui poleks tekkinud raskusi ühe seni mainimata läti organisatsiooniga — Läti Aju-tise Rahvusnõukoguga. See nõukogu, mille asukohaks oli kuni 1918. a suveni Petrograd (esialgu legaalselt, siis illegaalselt), koosnes peamiselt läti sõjapõgenike organi-satsioonide esindajaist ja pärast Saksa vägede sissetun-gi Venemaale põgenenud läti poliitikuist (põhjalikumalt vt Rahvusnõukogu tegevuse kohta Ģermanis 1971; vrd ka Seskis 1938). Bresti rahulepingu sõlmimise järel olid mitmed Rahvusnõukogu liikmed naasnud Lätisse ning püüdsid Riias oma tegevust jätkata.

Pärast Saksa revolutsiooni puhkemist algasid De-mokraatliku Bloki ja Rahvusnõukogu vahel läbirääki-mised, mis kestsid umbes nädal aega, kuid jäid tulemus-teta. Rahvusnõukogu esindajad olid seisukohal, et ise-seisvuse kuulutab välja Ajutine Rahvusnõukogu ning et need poliitilised parteid, mis seni polnud astunud Rah-vusnõukogusse, peavad nüüd sellega ühinema. Mõned

Algus eelmises numbris.

konservatiivsed Rahvusnõukogu liikmed olid sotsialistide liialt suure esindatuse vastu. Demokraatlik Blokk ei olnud nõus Rahvusnõukogu käsitusega. Tema seisukoht oli, et Läti iseseisvuse võiksid välja kuulutada ainult poliitilised parteid. Mittepoliitilistel ühingutel poleks selle poliitilise aktiga midagi tegemist, liiatigi olid põgenikeorganisatsioonid Venemaal juba üle aasta lakanud olemast. Kodanlike demokraatide esindajad teatasid läbirääkimistel, et Rahvusnõukogu oma praeguses koosseisus esindavat "ainult veel läti suurvõimust" (P. Kalniņš 1928: 59; Līgotņū 1925: 481-494; Andersons 1967: 352-353).

Demokraatliku Bloki ja Rahvusnõukogu esindajate viimane nõupidamine toimus 17. novembril 1918. Kui kokkuleppele ei jõutud, lahkusid mõlemad Rahvusnõukogu esindajad, advokaadid V. Zāmuēls ja A. Bergs, nõupidamisruumist.⁵ Jäänud üksi otsustasid Demokraatliku Bloki esindajad moodustada ajutise rahvaesindusena kuni Asutava Kogu kokkukutsumiseni Läti Rahvanõukogu (*Latvijas Tautas Padome*), milles sotsialistlikele ja kodanlikele parteidele ning Talurahvaliidule kuulus igaühele kolmandik mandaatidest. Baltisakslased ja teised vähemusrahvused said 20% kohtadest. Rahvanõukogu asutamiskoosolek toimus M. Skujenieksi juhatusel 17. novembril kell 22.00.

Pärast Rahvanõukogu asutamist võeti samal õhtul vastu "Poliitilise platvormi" nime kandev programm-deklaratsioon, milles seati üles järgmised nõudmised: Läti peab olema demokraatlik vabariik esindatusega Rahvasteliidus; võimalikult kiiresti tuleb üleüldise valimisõiguse alusel kokku kutsuda Asutav Kogu; seni teostab suveräänset võimu Rahvanõukogu, mis peab nimetama ametisse Ajutise Valitsuse; vähemusrahvustele tuleb

⁵ Mõlemad ajaloolised istungid toimusid Riia Läti Käsitöölise Ühingu hoiukassa ruumides Suvorovi tänav 3.

garanteerida kultuurilised ja rahvuslikud õigused; tuleb luua rahvamiilits; Saksa väed peavad Lätist lahkuma (*Latvijas Tautas...* 1920: 5–6; Andersons 1967: 354–355).

Rahvanõukogu esimeheks valiti pärastine esimene riigipresident Jānis Čakste (kuulus tollal Talurahvaliidu), esimeseks aseesimeheks M. Skujenieks (tollal sotsiaaldemokraat) ja teiseks aseesimeheks pärastine teine riigipresident Gustavs Zemgals (radikaaldemokraat). Ajutise Valitsuse moodustamine tehti ülesandeks K. Ulmanisele.

Üksmeelt ei saavutatud välispoliitilise orientatsiooni suhtes. Kodanlikud parteid pooldasid oma ühisdeklaratsioonis orienteerumist *Entente*'i riikidele. Seevastu nõudsid mõlemad sotsialistlikud parteid üldisi "sõbralikke sidemeid teiste riikidega" (jättes nimetamata, millistega). Sotsiaaldemokraatide poolt teatas dr. F. Menders mõni päev hiljem debatis Ulmanise valitsuse programmi üle, et nad on *Entente*'ile orienteerumise vastu ja peavad end "uue sotsialistliku ja revolutsioonilise Sakamaa" sõpradeks (*Latvijas Tautas...* 1920: 42; Ozoliņš 1934: 66; B. Kalniņš 1968).

Rahvanõukogu asutamisest võttis osa k a h e k s a sotsialistlikku ja kodanlikku läti parteid ning üks idapoolse Latgale provintsi esindaja. Varem mainitud seitsme parteiga liitus rahvusdemokraatlik partei, mille liikmed kuulusid 800 000 läti põgeniku hulka Venemaal ja eelkõige Moskvast.

Rahvanõukogu asutamise kohta on hiljem tekkinud ajalooline legend. Sellele pani aluse S. Paegle, kes esitas oma 1923. a ilmunud raamatus *Kā Latvijas valsts tapa* ("Kuidas Läti riik tekkis") väite, et Ajutine Rahvusnõukogu olevat 17. novembril 1918 ühinenud Demokraatliku Blokiga ja siis olevat mõlemad organid koos asutanud Rahvanõukogu (Paegle 1923: 203). See alusetu väide on hiljem võetud kontrollimatult üle mõnede läti ja pal-

jude välismaiste autorite poolt (väidetava "ühinemise" ebaõige kirjelduse leiab: Graham 1941: 407; Bīlmanis 1947: 49; Švābe 1949: 37; Spekke 1948; Wittram 1954: 254; õieti on Rahvanõukogu moodustamise üksnes Demokraatliku Bloki poolt esitanud Pick 1945; seda on kirjeldanud Page 1955: 115; Ģermanis 1959: 243; *Latvju...* 1953: 2444; B. Kalniņš 1950: 59; Andersons 1967: 353; Klīve 1969: 377), kuigi Demokraatliku Bloki juht ja hilisem *saeima* esimees dr. P. Kalniņš kohe varsti peale Paegle raamatu ilmumist selle valekirjelduse vastu teravalt sõna võttis (P. Kalniņš 1928: 54). Peale selle kirjeldab ka Ajutise Rahvusnõukogu aktiivne liige Līgotņu Jēkabs oma raamatus riigi rajamisest poolte tulemusteta läbirääkimisi ning teatab, et "loodetud ühinemine läks lõhki" (Līgotņu 1925: 490).⁶ See, et ainult Demokraatlik Blokk oli Rahvanõukogu asutajaks, on ajalooline tõsiasi.

Ühinemise võimatuks teinud Ajutise Rahvusnõukogu juhtide järeleandmatut hoiakut võiks seletada peamiselt sellega, et paljud neist ei kuulunud sel ajal mitte ühessegi poliitilisse parteisse ja pidid seetõttu kartma, et nad ühinemise puhul ei pääse Rahvanõukogu liikmete hulka. Sellepärast olid nad ägedalt parteilisuse printsipi vastu ega tahtnud seda tunnistada Rahvanõukogu moodustamise alusena. Mõned konservatiivsed liikmed olid ka koostöö vastu sotsiaaldemokraatidega Rahvanõukogus. Peale selle etendas oma osa ka isiklik rivaliteet: Rahvusnõukogu juhid tahtsid, et neid peetaks Läti riigi loojaiks, soovimata sellest aust Demokraatliku Bloki kasuks loobuda. Vastakaile käsitlustele aitas kaasa ka see, et Demokraatliku Bloki poliitikud olid kogu aeg

⁶Nende ridade autor, kes võttis LSDSP esindajana osa 17. novembri läbirääkimistest, võib ka isiklike mälestuste põhjal kindlalt väita, et mingit ühinemist Rahvusnõukoguga ei toimunud. Rahvusnõukogu esindajad Zamuēls ja Bergs lahkusid ärritunult koosolekuruumist ja pärast seda asutasid Demokraatliku Bloki esindajad üksi Rahvanõukogu.

ise Lätis tegutsenud, kuid Rahvusnõukogu liikmed alles viimasel ajal Venemaalt tagasi tulnud. Olgu siin märgitud, et Rahvusnõukogu tõrjuva hoiaku tõttu ei kuulunud tema juhid Zāmuēls, Bergs jt Rahvanõukogusse ega Ajutisse Valitsusse. Siis aga võtsid nad rajatud riigi suhtes lojaalse hoiaku ning saatsid Rahvusnõukogu laiali (P. Kalniņš 1928: 59; Gossler 1918: 15). Seevastu mõned Rahvusnõukogu liikmed, kes kuulusid sāmāaegselt poliitilistesse parteidesse nagu Talurahvaliit ja rahvusdemokraatlik partei, olid nende liikmeina ka Rahvanõukogus.

8. LÄTI AJUTINE VALITSUS

Esimese ministrite kabineti moodustas agronoom K. Ulmanis (Talurahvaliit) 19. novembril 1918. See koosnes ainult kodanlike parteide esindajaist: Z. A. Meierovics (Talurahvaliit) sai välisministriks, dr. M. Valters siseministriks. Algselt kuulus valitsuse koosseisu ainult kaheksa ministrit, neli ülejäänut, sealhulgas ka üks liberaalsete baltisakslaste esindaja (parun Rosenberg), tulid juurde mõni nädal hiljem.

Läti sotsiaaldemokraadid ja väike sotsialistide-revolutsionääride rühm polnud esimeses valitsuses esindatud. Nad olid nõudnud, et valitsevat revolutsioonilist situatsiooni, eriti rahvahulkade radikaliseerumist arvesse võttes moodustataks Saksamaa eeskujul valitsuse poliitikat juhtiv "poliitiline kabinet", mis koosneks kolmest sotsiaaldemokraadist ja kolmest kodanlikust poliitikust. Sellele kabinetile oleksid pidanud alluma kõik ministeeriumid. Sotsiaaldemokraadid olid nõus valitsusse astuma ainult sellel tingimusel ning sellega võtma ühtlasi enda kanda kõik taktikalised raskused, mida neile tekitaks diskussioonis bolševikega koalitsioon kodanlike parteidega. Ka praktilist kokkulepet välispoliitilise orientatsiooni osas pidasid nad neil asjaoludel võimalikuks. See sot-

siaaldemokraatide ettepanek lükati kodanlike parteide poolt tagasi. Nii ei tekkinud mingit koalitsiooni sotsialistide ja kodanlaste vahel, ehkki see oli tollases kriitilises olukorras soovitatav ja selle poole püüdesid mitmed kodanlikud poliitikud, eriti K. Ulmanis (Ozoliņš 1934: 67; P. Kalniņš 1928: 198; Treijs 1968: 11–12).

Nüüd jäid sotsiaaldemokraadid heatahtlikku, uut riiki tunnustavasse opositsiooni. Bolševikke silmas pidades taktikalisest tagasihoidlikkusest polnud kasu. Need ründasid kohe sotsiaaldemokraate kui Ulmanise valituse toetajaid. Üheaegselt Läti riigi loomisega toimus Riias 18. ja 19. novembril 1918 bolševike partei salakonverents, mis otsustas valmistada ette relvastatud ülestõusu "kontrrevolutsiooni keskuse Rahvanõukogu vastu" ning häbimärgistada sotsiaaldemokraate kui üht "läti kodanluse" parteid (*LKP kongressu...* 1958: 194–200; *LKP vēstures...* 1961: 398–399; Drīzulis, Krastiņš 1967: 196–197; *Kā tas...* 1968: 209–213).

9. ISESEISVUSE VÄLJAKUULUTAMINE

Sõltumatu ja demokraatliku Läti pidulik avalik väljakuulutamine toimus 18. novembril 1918 Riia Linna-teatris okupatsiooniasutuste ja peavolinik Winnigi loata. Niisiis oli see läti poliitiliste parteide revolutsiooniliseks aktiks.

Istungit juhatas Rahvanõukogu aseesimees Zemgals; Čakste ei olnud kohale tulnud. Ilmunud oli Rahvanõukogu 38 liiget; ülejäänud parteide poolt valitud esindajad ei olnud saanud veel tulla Riiga; ainsaks naiseks oli Klara Kalniņa.⁷

Üks kõneleja igast kaheksast poliitilisest parteist pidas lühikese tervituskõne, milles väljendas toetust asja-

⁷Olgu siin märgitud, et neist 38 riigirajajast oli 1969. a elus veel ainult kaks: dr. F. Menders Riias ja dr. B. Kalniņš Stockholmis.

asutatud vabariigile. Sotsiaaldemokraadid teatasid, et tahavad toetada uut valitsust ainult sel tingimusel, kui see teostab demokraatlikku poliitikat.⁸ Oma lõppeesmärgiks nimetasid nad "sotsialistlikku vabariiki sotsialistlikus Rahvasteliidus", nagu see tol ajal ka Saksa sotsialistlikus terminoloogias kõlas. Ka Latgale esindaja S. Kambala avaldas oma provintsi nimel poolehoidu uuele riigile. Esimene peaminister K. Ulmanis rõhutas, et Ajutine Valitsus "teostab kohe demokraatlikud reformid" (*Latvijas Tautas...* 1920: 10; Andersons 1967: 354-355; Bjodnieks 1964: 148-152). Rahva poole pöörduti üleskutsega, kus anti teada uue riigi loomisest. Sama päeva õhtul otsisid Ulmanis ja Zemgals üles Saksa riigi peavoliniku Winnigi ning informeerisid teda ametlikult sõltumatu Läti riigi asutamisest.

26. novembril avaldas Saksa riik Lätile tunnustust. Juba varem, 11. novembril, oli Inglismaa tunnustanud *de facto* sõltumatu organina Läti Ajutist Rahvusnõukogu.

Esialgul polnud uue riigi alus veel kuigi kindel. Saksa okupatsioonivõimud ei olnud lubanud lätlastele mingit poliitilist tegevust, seetõttu ei orienteerunud rahva suurem osa poliitilises olukorras ning jäi mõneti passiivseks. Algusest saadik oli uuel riigil tugevaid vaenlasi, eelkõige Nõukogude Venemaa poolt toetatav bolševike partei. Läti bolševikel oli novembris 1918 (nad jäid illegaalseks) ümmarguselt 900 liiget, kuid nende poliitiline mõju oli eriti tugev Riias ja Vidzemes, Kurzemes ja Liepājas oli see palju nõrgem. Hinnanguliselt esindasid bolševikud sel ajal umbes 25% rahvast.

⁸Parteide kaheksa kõnemeest olid: toimetaja O. Nonācs (Talu-rahvaliid), dr. P. Kalniņš (sotsiaaldemokraat), kirjastaja D. Golts (demokraat), advokaat, endine Vene Riigiduumaliige J. Zālītis (radikaaldemokraat), insener E. Skubiķis (sotsialist-revolutsionäär), kirjanik A. Kēniņš (rahvusdemokraat), advokaat E. Strautnieks (vabariiklane) ja insener S. Paegle (Iseseisvuspartei). Kõik nad on vahepeal surnud.

Mõnede autorite väide (Page 1955: 115–116; Grimm 1939: 131jj; Sīpols 1959: 56–57; Drīzulis, Krastiņš 1967: 202–203; Miške 1968: 15), et bolševikud oleval olnud palju tugevamad ja saanud 1917. a novembri vabadel valimistel 70% häältest, ei pea paika. Selle arvu saavutasid nad ainult kolmes Vidzeme maakonnas, neid kohalikke valimistulemusi ei tohi aga üldistada. Ka toimusid need valimised vahetult pärast bolševike riigipööret, seega neile eriti soodsal hetkel. Seevastu andsid vabad valimised Lätile palju representatiivsemas pealinnas Riias 13. (26.) augustil 1917 teistsuguse tulemuse: bolševike ja menševike sel ajal veel ühine nimekiri (milles kolmandik kandidaatidest olid menševikud eesotsas dr. P. Kalniņši ja F. Mendersiga) sai kõigest 41% häältest (*Latvijas PSR vēsture* 1958: 63; B. Kalniņš 1956: 187–188; Treijs 1968: 16; *1919. gads...* 1969: 18–19).

Baltisakslasi ja teisi vähemusrahvusi oli 1918. aastal kokku umbes 16–18% elanikest, baltisakslasi üksi oli umbes 6%. Uude riiki suhtusid nad enamasti äraootavalt, tõrjuvalt või koguni vaenulikult.

Riiki pooldavatest parteidest oli tugevaim Talurahvaliit, mis oli saanud 1917. a novembrivalimistel Vidzemes koguni ligi 25% häältest. Selle erakonna tugevus pidi 1918. aastal olema veelgi kasvanud; ta võis oma toetajaiks arvestada umbes 30% rahvast. Ülejäänud viis kodanlikku parteid olid saanud Riias 1917. a valimistel umbes 10% häältest. Et neil oli pooldajaid ainult linnades, siis pidi see protsent vastama nende tegelikule tugevusele.

Ka läti sotsiaaldemokraadid tuleb arvata riiki toetavate parteide hulka. Neil oli novembris 1918 umbes 800 organiseeritud liiget, ent kuu aega hiljem oli nende parteikonverentsil 25. detsembril 1918 esindatud juba 2250 liiget (*Socialdemokrāts* 28. XII 1918). Töölisnõukogude valimistel said sotsiaaldemokraadid absoluutse enamu-

se Liepājas, Jelgavas ning veel mitmes Kurzeme linnas (*LKP vēstures...* 1961: 399–400; Drizulis, Krastiņš 1967; B. Kalniņš 1956: 194). Kui Liepājas toimusid 19. jaanuaril 1919 esimesed vabad linnavolikogu valimised, siis said sotsiaaldemokraadid 54,2% häältest; seetõttu juhtisid nad Läti suuruselt teist linna just poliitiliselt kriitilistel kuudel (*Ozoliņš* 1934: 117–119; B. Kalniņš 1956: 201; *Libausche Zeitung* 21. I 1919).⁹ See peaks olema tollaegse suhtega vastavuses, kui võtta arvesse, et sotsiaaldemokraadid esindasid umbes 20% rahvast.

Need eri parteide ja gruppide poliitilise tugevuse ja mõjukuse arvestused on kooskõlas A. Winnigi hinnanguga, kes polnud küll eriti suur lätlaste sõber, kuid tundis hästi tollaseid poliitilisi suhteid (*Winnig* 1921: 60).

See ülevaade näitab, et Läti Vabariiki tema olemasolu esimestel rasketel kuudel pooldanud parteid esindasid vähemalt 60% rahvast. Seega olid nad tugevamad kui kõik nende vastased kokku.

Edasine areng aastail 1919–1920 näitas, et juba mõne kuu pärast koondusid esialgu veel passiivsed ja kahtlevad laiad rahvahulgad noore vabariigi ümber, tuues tema eest peetavas sõjalises võitluses raskeid ohvreid. Alles neis võitlustes karastus iseseisev ja demokraatlik riik ning sai kindla aluse oma edasisele arengule.

⁹21 444 äraantud häältest said sotsiaaldemokraadid 11 639.

LĀTI POLIITIKUID AASTAIL 1917–1918

BENUSS, Rudolfs (1881–?), oli advokaat Riias, Rahvanõukogu ja Asutava Kogu liige, ajutiselt kohtuminister. 1920. aastate keskel loobus poliitilisest tegevusest.

BITE, Erasts (1880–1944), käsitöölise poeg Vidzemest. Õppis Tartus õigusteadust ja töötas 1913. a-st advokaadina Riias. Oli Rahvanõukogu ja Asutava Kogu juhatuse liige ning kahel korral kohtuminister. Küüditati 1941 Siberisse.

ČAKSTE, Jānis (1859–1927), põlvnes Kurzeme taluperest. Õppis õigusteadust Moskvast ja asus siis advokaadina Jelgavasse. 1906. a valiti ta Venemaa I Riigiduumasse, kus ühines kadettide parteiga. Kuulus 1917–1922 Talurahvaliitu, siis Demokraatliku Tsentrumi liige. 1922–1927 Läti president.

DANIŠEVSKIS, Jūlijs (1884–1939), võttis alates 1900. a osa sotsiaaldemokraatlikust liikumisest Lätis. Osales aktiivselt 1905. a revolutsioonis, oli läti sotsiaaldemokraatide keskkomitee liige 1906–1908. 1916. a liitus bolševikega ning oli 1917. a revolutsiooni ajal nende prominentseim juht Lätis. 1919. a Soveti-Läti valitsuse aseesimees. 1920–1937 kõrgetel kohtadel Venemaal. Vangistati Stalini käsul 1937 ja hukati.

KALNIŅŠ, Pauls, *dr. med.* (1872–1945), taluniku poeg Lielvilcest Jelgava maakonnas. Lõpetas Liepāja saksa gümnaasiumi ning õppis siis loodusteadusi ja meditsiini Moskva ja Tartu ülikoolis. Liitus "Uue Vooluga" 1893, vangistati 1897 ja saadeti Lätist välja. 1901. a asutas ta Jelgavas Kurzeme sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni. 1903. a oli sunnitud põgenema Zürichisse, kus muu hulgas kirjutas ka mitu artiklit Läti tööliikumisest Berliini ajalehele *Neue Zeit*. Sellest ajast peale oli enamiku SPD juhtidega isiklikult tuttav. 1905. a-st alates oli läti sotsiaaldemokraatide menševistliku suuna juht ja tsaariajal mitmel korral partei keskkomitee liige. 1917. a revolutsiooni ajal valiti Riia linnavolikogu esimeheks. Iseseisvusajal oli Rahvanõukogu, Asutava Kogu ja kõigi nelja *saeima* liige, alates 1925. a-st ka *saeima* esimees. Suri Austrias.

MENDERS, Frīcis, *dr. jur.* (1885–1971), sündis Riias, pärines talupojaperekonnast. Võttis 1904. a-st osa sotsiaaldemokraatlikust liikumisest, vangistati 1906 ja saadeti asumisele Turuhhanskisse Siberis, kust tal õnnestus põgeneda. Paguluses Viinis, siis Bernis, kus promoveerus doktoriks. 1908–1914 oli läti sotsiaaldemokraatide välismaakomitee liige. 1917 tuli tagasi Lätisse, oli Riia tööliste nõukogu täidesaatva komitee liige. 1918. a-st LSDSP keskkomitee liige, 1929–1934 partei esimees. Rahvanõukogu, Asutava Kogu ja kõigi *saeima*'de liige. 1948. a vangistati ta Riias ning mõisteti 10 aastaks koonduslaagrisse. Pärast amnestiat pöördus 1955. a Riiga tagasi. 1969. a lõpus areeteeriti

Läti riigi rajamine

ta uuesti ja mõisteti mitmeks aastaks sundasumisele, kuid vabastati juba 1970. aastal.

PAEGLE, Spricis (1876–1958), talurentniku poeg Valmiera maakonnast. Õppis Riia polütehnikumis. Oli Rahvanõukogu ja esimese Läti Ajutise Valitsuse liige. Peale 1920. aastat ei võtnud enam poliitilistest elust osa.

SKUBIKIS, Emīlis (1875–1944), oli üks vene sotsialistidele-revolutsionääridele lähedalseisva Läti Sotsiaaldemokraatide Liidu asutajaid. Õppis Zürichis inseneriks 1900–1903 ning võttis juba 1905. a sõna Läti rahvusliku autonoomia kaitseks. Pärast oma partei likvideerimist 1920. aastal astus LSDSP liikmeks. Kuulus Rahvanõukogusse ja Asutavasse Kogusse.

SKUJENIEKS, Margers (1886–1941), sündis Riias luuletaja pojana. Lõpetas Riia realkooli ja õppis siis Moskva kaubandusinstituudis. 1903. a liitus sotsiaaldemokraatidega ja võttis aktiivselt osa 1905. a revolutsioonist. Avaldas 1913. a raamatu *Nacionālais jautājums Latvijā* ("Rahvusküsimus Lätis") ning 1916. a *Vietējā pašvaldība Baltijā* ("Kohalik omavalitsus Baltikumis"), milles selgitas lätlaste rahvuspoliitilisi eesmärgesid ning nõudis poliitilist autonoomiat. Töötas 1910. a-st statistikuna ning oli kogu iseseisvusaaja jooksul Riigi Statistikalitsuse juhataja, kuuludes ühtlasi Rahvanõukogusse, Asutavasse Kogusse ja kõigisse saeima'desse. Kahel korral oli ta peaminister. 1921. a lahkus LSDSPst ja asutas oma partei, mis 1930. a võttis nimeks Progressiivne Koondis, ent saavutas vähe edu. 1934. a liitus Ulmanise riigipöördega, sai peaministri asetäitjaks, oli aga vähese mõjuga ja lahkus 1938 ametist. Pärast Läti annekteerimist N. Liidu poolt vangistati sügisel 1940 ja hukati Moskvast.

ZEMGALS, Gustavs (1871–1939), pärit käsitöölise perekonnast. Õppis õigusteadust Moskvast ja oli pärast seda advokaat Riias. 1917–1919 Riia linnapea. Oli Rahvanõukogu ja Asutava Kogu liige, hiljem sõjaminister ja 1927–1930 Läti vabariigi president.

ULMANIS, Kārlis (1877–1952), taluniku poeg Jelgava maakonnast. Õppis agronoomiat Zürichis, Leipzīgis ja Nebraskas. Võttis osa 1905. a revolutsioonist ja oli 1906 sunnitud põgenema USAsse, kust tuli tagasi 1913 ja töötas agronoomina Vidzemes. 1917. a nimetas Vene Ajutine Valitsus ta Lõuna-Liivimaa abikomissariks. Asutas 1917 Talurahvaliidu. Oli Rahvanõukogu, Asutava Kogu ja kõigi saeima'de liige, ühtlasi seitsmel korral peaminister. 1934 teostas ta relvastatud riigipöörde ning rajas enda rahvusliku diktatuuri. Pärast Läti okupeerimist küüditati algul Vorošilovskisse, vangistati 1941. aastal ja suri Sverdlovski vanglas.

VALTERS, Miķelis, dr. jur. (1874–1968), töölise poeg Liepājast. Pärast Liepāja saksa realkooli lõpetamist asus Riiga, kus ühines "Uue Vooluga". 1897. a vangistati ja saadeti asumisele, kuid tal õnnestus põgeneda Šveitsi, kus promoveerus doktoriks Zürichis. Astus juba

1905. aastal sotsialistide-revolutsioonäride juhina välja Lāti iseseisvuse eest. Tuli 1917. a-l pagulusest tagasi Lätisse ja ühines Talurahvaliiduga. Oli Rahvanõukogu liige ja Lāti esimene siseminister. 1920. a-st alates oli saadikuks mitmes Euroopa riigis. Suri Nizzas.

VEINBERGS, Fridrichs (1844–1924), tegutses ajakirjanikuna alates 1873. aastast, esindades alati äärmuslikke konservatiivseid vaateid. Eriti tuntud kõigi lāti parteidega sõdinud tsaarimeelse *Rīgas Avīze* toimetajana.

Kirjandus

- Aizsilnieks, Arnolds 1968. *Latvijas saimniecības vēsture 1914–1945*. Stockholm
- Andersons, Edgars 1967. *Latvijas vēsture 1914–1920*. Stockholm
- Baden, Prinz Max von 1927. *Erinnerungen und Dokumente*. Berlin
- Barth, Emil 1920. *Aus der Werkstatt der deutschen Revolution*. Berlin
- Basler, Werner 1962. *Deutschlands Anneziionspolitik in Polen und im Baltikum 1914–1918*. Berlin
- Baumgart, Winfrid 1966. *Deutsche Ostpolitik 1918, von Brest-Litovsk bis zum Ende des Ersten Weltkriegs*. München
- Bilmanis, Alfrēds 1947. *Latvija as an Independent State*. Washington
- Blodnieks, Adolfs 1964. *The Undefeated Nation*. New York
- Browder, Robert Paul, Alexander F. Kerensky 1961. *The Russian Provisional Government: Documents*. Vol. II. Stanford
- Cereteli 1963 = Церетели, Ираклий. *Воспоминания о февральской революции*. Париж
- Die deutsche Revolution 1918–1919*. 1968. Hrsg. G. A. Ritter, G. Miller. Frankfurt a. M.
- Dokumenty...* 1959 = *Документы внешней политики СССР*. Первый том. Москва
- Drīzulis, Aleksandrs, Jānis Krastiņš 1967. *Cīņa par padomju varu Latvijā 1917–1920*. Rīga
- Fischer, Fritz 1967. *Griff nach der Weltmacht: Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschland 1914–1918*. Düsseldorf
- Florinsky, Michael 1953. *Russia: A History and an Interpretation*. New York
- Gossler-Schätz, Alfred von 1918. *Verwaltungsbericht der Zivilverwaltung der Baltischen Länder, 15. August bis 15. Dezember 1918*
- Graham, Malborne Watson 1941. *The Diplomatic Recognition of the Border States*. Part III: Latvija. Los Angeles
- Grimm, Claus 1939. *Jahre deutschen Entscheidung im Baltikum 1918–1919*. Essen
- Ģermānis, Uldis 1959. *Latvijas tautas piedzīvojumi*. Stockholm

Lāti riigi rajamine

- G ē r m a n i s, Uldis 1971. Die Autonomie- und Unabhängigkeitsbestrebungen der Letten. — *Von dem baltischen Provinzen zu dem baltischen Staaten*. Hrsg. J. v. Hehn, H. v. Rimscha, H. Weiss. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut. S. 1-68
- H a a s e, Ernst 1929. *Hugo Haase, sein Leben und Wirken*. Berlin
- H a a s e, Hugo 1919. *Reichstagsreden gegen die deutsche Kriegspolitik*. Berlin
- H e h n, Jürgen von 1956. Die Entstehung der Staaten Estland und Lettland. — *Forschungen zur osteuropäischen Geschichte*. Bd. 4. Berlin
- I g n a t j e v, Joffe 1962 = Игнатъев, А., А. Иоффе. Международная обстановка накануне Октября. — *Вопросы истории*, нр. 11
- J a n s s e n, Karl-Heinz 1971. Die baltische Okkupationspolitik des Deutschen Reichs. — *Von dem baltischen Provinzen zu dem baltischen Staaten*. Hrsg. J. v. Hehn, H. v. Rimscha, H. Weiss. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut. S. 217-254
- K ā t a s b i j a. 1968. Dokumenti un materiāli. Rīga
- K a l n i ņ a, Klara 1964. *Liesmainie gadi, atmiņu vija*. Stockholm
- K a l n i ņ š, Bruno 1950. *De baltiska staternas frihetskamp*. Stockholm
- K a l n i ņ š, Brūno 1956. *Latvijas Sociāldemokratijas 50 gadi*. Stockholm
- K a l n i ņ š, Bruno 1966. Sozialdemokratie Lettlands. — *Sozialdemokratie in Europa*. Hrsg. Herbert Wehner. Hannover
- K a l n i ņ š, Bruno 1967. Demokratische Revolution in Russland. — *Zukunft*, Heft 6, Wien
- K a l n i ņ š, Brūno 1967. 1917. gada demokratiskā revolūcijā. — *Brīvība*, nr. 177
- K a l n i ņ š, Brūno 1968. Kā tapa Latvijas valsts. — *Brīvība*, nr. 10
- K a l n i ņ š, Brūno 1968. Latvijas Sociāldemokratijas šķelšanās 1918. gadā. — *Brīvība*, nr. 190
- K a l n i ņ š, Pauls 1928. Kā izauga Tautas Padome. — *Latvija desmit gados*. Rīga
- K a r p o v i c s, Ernsts 1957. Pilsētu pašvaldību demokratizēšana. — *1917. gads Latvijā*. Rīga
- Klarheit*. (Leitartikel) 1917 — *Leipziger Volkszeitung*, 30. XII
- K l i v e, Ādolfs 1969. *Brīvā Latvija*. New York
- Latvijas PSR Mazā Enciklopēdija*. 1967. I sējums. Rīga
- Latvijas PSR vēsture*. 1958. III daļa. Rīga
- Latvijas Tautas Padome*. 1920. Stenogrammas. Rīga
- Latviju enciklopēdija*. 1953. Stockholm
- L i g o t ņ u, Jēkabs 1925. *Latvijas valsts dibināšana: Latvijas valsts tapšanas pirmais posms (līdz 1918 g. 18. Novembrim)*. Rīga
- LKP kongresu, konferenču un CK plēnumu rezolūcijas un lēmumi*. 1958. I daļa. Rīga
- LKP Oktobra revolūcijā 1917. Dokumenti un materiāli*. 1957. Rīga

- L K P 1918. un 1919. g., dokumenti un materiāli. 1958. Rīga
- L K P vēstures apcerējumi. 1961. I daļa. Rīga
- Mann, Bernhard 1965. *Die baltischen Länder in der deutschen Kriegszielpublizistik 1914-1918*. Tübingen
- Miške, Vladimirs 1968. *Tas jāzina!* Rīga
- Nonācs, Oto 1928. *Ziemeļlatvija*. Rīga
- Ozoliņš, Kārlis 1934. *Divas revolūcijas, karš ar muižniecību, kā Latvija cēlās, 1917-1920*. Rīga
- Otterberg, Kurt 1963. *Das Baltikum und Deutschland: August 1914 — März 1917*. Dissertation
- Paegle, Spricis 1923. *Kā Latvijas valsts tapa*. Rīga
- Page, Stanley W. 1955. *The Formation of the Baltic States*. Cambridge
- Pick, Frederick Walter 1945. *The Baltic Nations*. London
- Reichstag: *Verhandlungen*. 1918. Bd. 311. Berlin
- Ryder, A. J. 1967. *The German Revolution of 1918*. Cambridge
- Seskis, Jānis 1938. *Latvijas valsts izceļšanās pasaules kara notikumu norisē, atmiņas un apcerējumi 1914-21*. Rīga
- Sīpols, Vilnis 1959. *Ārvalstu intervencija Latvijā un tās aizkulises*. Rīga
- Spekke, Arnolds 1948. *Latvijas vēsture*. Stockholm
- Švābe, Arveds 1949. *The Story of Latvia*. Stockholm
- Taube, Arved Freiherr von 1971. Die baltisch-deutsche Führungsschicht und die Loslösung Livlands und Estlands von Russland 1916-1918. — *Von dem baltischen Provinzen zu dem baltischen Staaten*. Hrsg. J. v. Hehn, H. v. Rimscha, H. Weiss. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut. S. 97-216
- Treijs, Rihards 1968. *Latvijas Komunistiskā partija 1919. gadā*. Rīga
1919. gads Latvijā. 1969. Rīga
- Unfug, Douglas 1963. The Baltic Policy of Prince Max of Baden. — *Journal of Central European Affairs*
- Valters, Miķelis 1923. *Lettland, seine Entwicklung zum Staat und die baltische Frage*. Rom
- Veinbergs, Fricis 1918. Ievadraksts. — *Rīgas latviešu Avīze* 21. I
- Watson, H. A. Grant 1958. *An Account of a Mission to the Baltic States in the Year 1919*. London
- Winnig, August 1921. *Am Ausgang der deutschen Ostpolitik. Persönliche Erlebnisse und Erinnerungen*. Berlin
- Wittram, Reinhard 1954. *Baltische Geschichte*. München
- Wittram, Reinhard 1971. Die baltische Frage als Problem der russischer provisorischer Regierung. — *Von dem baltischen Provinzen zu dem baltischen Staaten*. Hrsg. J. v. Hehn, H. v. Rimscha, H. Weiss. Marburg/Lahn: J. G. Herder-Institut. S. 69-96

ÜLEAEDSE SILMAGA

Eero Medijainen

Balti riikidest oli iseseisvuse süünd kõige keerulisem Lätis. Sõltumatus väljakuulutamise võttis seal kõige enam aega, ent just Lätis otsustati aastatel 1918–1919 ka naabrite saatuse. Ka iseseisev Eesti Vabariik poleks suutnud püsida, kui Riias jäanuksid võimule Saksamaale või Venemaale orienteeritud jõud. Hilisemal Läti–Eesti Ühingu esimehel Arturs Alberingsil oli tuline õigus, kui ta formuleeris printsüübi: Lätita pole Eestit ega Eestita Lätit.

Seda üllatavam on tõik, et me oma lõunanaabri ajaloo kohta nii vähe teame. Eestikeelsetes kooliõpikuteski on teistest Balti riikidest kirjutatud minimaalselt. Seda viga märgati juba 1930. aastate lõpul ja asuti parandama. Nüüd tuleb taas jätkata ning täita ühtlasi viimase 50 aasta tühimik. *Dr. phil.* Bruno Kalniņš (1899–1990), Läti prominentseima pagulaspoliitiku, iseseisva Läti Asutava Kogu ja kõigi *saeima*'de liikme, Sotsialistliku Internatsionaali auesimehe artikli eestindus täidab seega olulise lünga. Arusaadavalt ignoreeris B. Kalniņš sovetlikku ajalookäsitust ning Läti NSVs kehtinud ametlikke seisukohti 18. novembri suhtes. Meie aga ei tohiks unustada, et veel kolm aastat tagasi püüti seada kahtluse alla nii 18. novembri kui ka 24. veebruari tähistamise otstarbekust üldse.

Igor Gražini, Aigar Vahemetsa jt vastavad kirjutised ning sõnavõtted 24. veebruari teemal annavad vaid ühepoolse ettekujutuse nõukogude propagandamasinast, mis pandi aastatel 1987–1988 Baltikumis käima, tõestamaks 24. veebruari või 18. novembri tähistamise mõtetust. Tundub, et ka nüüd toimus põhilahing Riias. Läti KP ajaloo instituut võttis ülesannet tõsisemalt kui kolleegid Eestis. Läti Vabariigi aastapäeva tähistamiskavade halvustamiseks pandi tööle terve rida juriste ja ajaloolasi. Seal oligi see lihtsam, sest Lätis on XX sajandi probleemidega tegelevaid ajaloolasi palju rohkem kui Eestis. Võib-olla tundus ka, et 18. novembri pidamist Läti Vabariigi sünnipäevaks on lihtsam kahtluse alla seada ja see andnuks dividende Eestiski. Läti NSVs esitati 18. novembri vastu 3–4 argumenti, mida süs järjest korراتi ja millega arvestati ka Eestis.

Näiteks leidis Visvaris Millers, et uute riikide ja valitsuste teke, "nagu näitab rahvusvaheline, nõukogude riigi praktika, toimub reeglina revolutsiooni tulemusena". Seejärel tõestab ta, et 18. novembril 1918 polnud Lätis ei revolutsiooni ega kontrrevolutsiooni (Miller 1988: 93). Selline "teooria" muidugi ei kannata kriitikat ei riigiõiguse ega revolutsiooniõpetuse seisukohast. Samaväärne oleks väide, et riigid tekivad vaid sõdade tulemusel.

Teine vastuargument oli pisut tõsisem. Nimelt kinnitati, et uued riigid ja nende valitsused luuakse rahva valitud organite — parlamentide, asutavate kogude jms kaudu või kohalike võimuorganite poolt. Tõepoolest polnud Läti Rahvanõukogul otseseid volitusi riigi loomiseks.

Rahvanõukogu oli moodustatud koopteerimise teel, sest valimised polnud okupeeritud Lätis võimalikud. Samal ajal ei olnud peale Lätile iseseisvust taotlevate jõudude teisi, kellel oluks rohkem õigust otsustada Läti saatuse üle. Venemaa oli sellest õigusest loobunud Saksamaa kasuks 3. märtsil 1918 Brest-Litovski rahulepinguga ja selle lisalepinguga 27. augustil Berliinis. Saksamaa loobus Baltikumist 11. novembril 1918 Compiègne'is, sest vaherahu üheks tingimuseks oli Saksa—Vene lepingute tühistamine. Alles 13. novembril teatasid ka bolševikud, et nad ei arvesta enam kehtivuse kaotanud lepingutega. Seega pole raske vaidlustada väidet, et 13. novembril 1918 taastus I maailmasõja eelne *status quo* ning Baltikum kuulus jälle Venemaale.

11. novembril 1918 läks võim Tallinnas üle Eesti Ajutisele Valitsusele ning Riias alustati läbirääkimisi samasuguse valitsuse loomiseks. Samal päeval tunnustaski Inglismaa *de facto* senist Läti Ajutist Rahvusnõukogu läti rahva esinduskoguna. Kahjuks kaotasid Läti poliitikud prioriteedivaidluste tõttu terve nädala, ja tundub, et nad suutsid nii tulla minna, et see mõjutas ka hilisemat sisepoliitikat. V. Uljanov (Lenin) jäi aga hoopis hiljaks oma nõudega luua ajutised nõukogude valitsused ja tunnustada neid (29. november) ning tema kartus, et "elanikkond ei võtaks neid (Punaarmeed) vastu kui vabastajaid" osutus ettenägelikuks (Lenin 1955: 205).

Kolmas väide 18. novembri vastu seab kahtluse alla riigi loomise võimaluse okupatsiooni tingimustes. Tegelik võim kuulus Lätis 11. novembril veel Saksa okupatsioonivägedele. See argument on Balti riikide täisväärtuslikkuses kahtlemise juures olnud peamine. Sellest lähtub näiteks Viktor Kingissepa terminoloogia — kääbus- või päkapikuriigid jne. Süüdistades Balti riike suurriikide ripatsiteks olemises pole nõukogude autorid suutnud süiski olla järjekindlad. Pēteris Stučka arvas 28. novembril 1918, et "aktsiaseltsid "Eesti" ja "Läti" rajati Londonis ning New Yorgis (? — *Autor*) koostatud näidispõhikirja alusel" (Stučka 1964: 54). Pärast teda on sovetlikud autorid süüdistanud kord *Entente*'i, kord Saksamaad, et need tahtsid Lätit N. Venemaa küljest ära rebida.

Suure Nõukogude Entsüklopeedia (SNE) I väljaandes ei mainita üldse Läti Vabariigi väljakuulutamise fakti, kuigi Lätile pühendatud artiklis on juttu nii Rahvanõukogu kui ka Kārlis Ulmanis valitsuse loomisest. Sama allika II väljaandes 1953. aastast kinnitatakse, et "Läti kodanliku kontrrevolutsioonilise valitsuse formeerisid Saksa imperialistid" ja et nemad kuulutasid ka Läti iseseisvaks vabariigiks. *Läti NSV ajaloo* III köites (1958. a) väidetakse, et kohalikke kontrrevolutsioonilisi kodanlikke natsionalistlikke organisatsioone ja parteisid toetasid just *Entente*'i diplomaadid. Meelemuutus toimus ilmselt 1950. aastate keskel, sest 1956. aastal arvas Vladimirs Miške, et 18. novembri organiseerisid "Entente'i ja Saksa imperialistid" koos (Miške 1956: 61). SNE 1973. aasta väljaandes leitakse, et Läti Vabariigi sünni taga seisis *Entente*'i riigid.

Kas August Winnig ja Saksa sõjaväevõimud teadsid eelnevalt sellest, mis toimus 18. novembril? Nõukogude autorid on üksmeelsed, et kui kõik ka just saksa võimude abiga ei toimunud, siis vähemalt nende heakskiidul. B. Kalniņš kinnitab, et Läti iseseisvuse väljakuulutamine toimus A. Winnigi loata ja oli seega Läti poliitiliste parteide revolutsiooniline akt. Samas aga tunnistab ta, et just Winnigilt tuli algatus Läti ajutise valitsuse loomiseks (lk 574). Siin võib märgata teatud paralleele Balti riikide hiljutise taasiseseisvumisega ja "laulva revolutsiooniga". On üpris keeruline selgitada, kes mida ja kui palju juhtis või kontrollis.

B. Kalniņši artikkel tugineb rikkalikule kirjandusele, millest paljusid teoseid pole võimalik Eestis leida. Kuid mõned väited vajaksid ülekontrollimist algallikast. Nii väidab autor, et Läti Rahvapartei käsutuses olnud väljaanne *Rīgas Latviešu Avīze* oli 1918. a ainuke lätikeelne ajaleht Riias (lk 563). Pisut hiljem kinnitab ta aga, et ainus lätikeelne ajaleht Saksa okupatsiooni ajal oli Valkas ilmunud Talurahvaliidu häälekandja *Lidums* (lk 567).

Segaseks jääb ka koht, kus on juttu 18. novembril 1918 toimunud Rahvanõukogu istungist ja iseseisvuse pidulikust väljakuulutamisest. B. Kalniņš mainib, et kohale tulid "Rahvanõukogu 38 liiget; ülejäänud parteide poolt valitud esindajad ei olnud saanud veel tulla Riiaga; ainsaks naiseks oli Klara Kalniņa" (lk 795).

Kõigepealt tekitab kahtlusi Rahvanõukogu 18. novembri istungist osavõtnute arv. Autor kinnitab, et osales 38 liiget, sest J. Čakste ei ilmunud kohale. Kuid on andmeid, et 18. novembri istungil viibinuid üldse ei fikseeritud ning liikmete arv on tuletatud eelmise päeva istungi protokollist. Läti ajaloodoktor Ojars Niedre väidab, et 17. novembril osales Rahvanõukogu asutamisel 8 poliitilise partei 35 esindajat (1988: 5). Tema kolleeg V. Millers ei kahtle, et Rahvanõukogu koosnes 39 liikmest (1967: 214). Ilmselt on asi selles, et 17. novembril jaotati planeeritud 39 kohta parteide vahel ära, kuid oma fraktsiooni 13 esindajat saatis kohale vaid Talurahvaliit. 19. novembri istungist võttis osa vaid 23 Rahvanõukogu liiget (Niedre 1988: 7). Viimane istung toimus 6. detsembril. Taas koguneti 12. mail Liepājas ja siis 13. juulil 1919 Riias.

B. Kalniņš kinnitab, et 17. novembril otsustati baltisakslastele ja teistele vähemusrahvustele anda 20% Rahvanõukogu kohtadest. Tundub siiski, et esialgu liikmeid rahvusliku kuuluvuse järgi ei nimetatud. Ja ka mitte soo järgi ning sellepärast on ühe naise osalemine huvitav, kuid väheütlev fakt.*

Poliitiliste parteide koalitsioonina loodud *Latvijas Tautas Padome* sai Läti ajutiseks rahvaesinduseks — Asutava Kogu ja teatud määral ka *Saeima* eelkäijaks. Tema rivaliteet teise samalaadse parteide ja ühis-

*Teadmine, et Klara Kalniņa oli Brūno Kalniņši ema, annab sellele faktile siiski inimlikult mõistetava seletuse. *Toim.*

kondlike organisatsioonide esindajaist koosneva kogu — Rahvusnõukoguga kestis kuni 1918. a lõpuni. Alles detsembris jõuti kompromissile ning Ajutine Valitsus moodustati võrdselt Demokraatliku Bloki ja Rahvusnõukogu liikmeist.

Kui palju neist Läti Vabariigi sünnivaludest leidis kajastust Eestis? Suhteliselt põhjalikult on Läti riigi tekkest kirjutatud *Eesti Entsüklopeedias*. Sealt leiame, et 17. novembril 1918 loodud Läti Rahvanõukogus osalesid kõik need poliitilised erakonnad, kes olid esindatud Demokraatlikus Blokis ja Rahvusnõukogus. Välja jäeti aga Rahvusnõukogusse kuulunud ühiskondlikud organisatsioonid (*Eesti...* 1935: 679). Võrdluseks olgu mainitud, et ENE I andmeil "moodustati Lätis 18. XI 1918 kodanlik ajutine valitsus" ja et seda tehti interventsiooniks Venemaal valmistuva *Entente*'i toetusel (*Eesti Nõukogude...* 1972: 543).

Bernhard Linde jt toimetusel 1934. a ilmunud koguteoses *Läti kirjutatakse artikli Läti Vabariigi väljakuulutamisest* Ants Piip. Tema pakkus Läti esimesele parlamendile — Rahvanõukogu — eestikeelseks nimeks *Riiginõukogu*. Kuid artiklis kasutas ta järjekindlalt vaid Rahvusnõukogu nimetust ja tema kirjutisest jääbki mulje, et just Rahvusnõukogul oli Läti riigi sünni juures kõige olulisem roll. Võimalik, et Piip ei leidnud sobivat vastet *Tautas Padome*'le. Aga on ka võimalik, et ta tõstis sihilikult esiplaanile Rahvusnõukogu ja sellesse kuulunud poliitikuid Jānis Seskist ja Zigfrids Meierovicsit. Esimene oli pikka aega saadikuss Eestis, teisega puutus A. Piip tihedalt kokku 1918. aastal, kui nad mõlemad kuulusid oma maa välisdelegatsiooni.

Kõige põhjalikum eesti keeles ilmunud ülevaade Läti Vabariigi sünnist pärineb aastast 1938, kui ilmus Oivo Laheti *Läti riigi tekkimine ja tunnustamine*. Tema kinnitab, et Demokraatliku Bloki ja Rahvusnõukogu lähenemine algas juba 1918. a kevadel, kuid et just Demokraatlik Blokk oli ühinemise vastu (1938: 83). B. Kalniņš tõestab just vastupidist. Hiljem toimus Laheti sõnul lõhenemine ning vasakpoolsed parteid astusid Ajutisest Rahvusnõukogust välja ja nõudsid uue esinduse loomist vaid parteilistel alustel. O. Lahet kinnitab, et 17. novembril 1918 ühines Läti suveräänsust kandev Rahvusnõukogu Demokraatliku Blokiga.

B. Kalniņši arvates sai legend ühinemisest, mida ka O. Lahet vahendab, alguse Spricis Paegle 1923. a ilmunud teosest. Eespool tsiteeritud O. Niedre esitab fakti, et esialgu Demokraatlikku Blokki kuulunud S. Paegle liitus oktoobris 1918 ka Rahvusnõukoguga (Niedre 1988: 13). Sellest tõenäoliselt tuleneski S. Paegle suhtumine 18. novembril toimunusse.

Nagu Eestile 24. veebruari asemel, on ka Lätile pakutud teisi sünnipäevi peale 18. novembri. Kuid Eestist erinevalt neid Lätis ei tähistatud. Selline võimalus Lätil ka puudus. Eestis oli võistlevaks tähtpäevaks 28. (vkj 15.) november 1917, kui Ajutine Maanõukogu kuulutas end kõrgeima võimu kandjaks Eestis.

Läti Vabariigi esimesele aastapäevale pühendatud Rahvanõukogu

Läti riigi rajamine

pidulikul istungil 18. novembril 1919 viibis ka esimene Eesti diplomaatiline esindaja Riias Theodor Tallmeister. Kuid naabrite vahekord polnud siis kõige parem ja järgnevale üritusele Linnateatris ning pidusöögile Tallmeister ei läinud. Teda solvas, et lätlased ei meenutanud sõnagagi Eesti abi Läti riigi kaitsmisel ja kindlustamisel. Isegi peaminister Otto Strandmani õnnitlustelegrammi ei loetud ette. Peale selle tervitati ovatsioonidega Inglismaa, USA ja Prantsusmaa diplomaate, Eesti esindaja nimetamise järel valitsenud aga saalis vaikus. Th. Tallmeistril oli andmeid, et Jānis Čakste oli ka ajalehetele soovitanud Läti Vabariigi aastapäevale pühendatud kirjutistes Eesti nimest mööda minna (Eesti Riigiarhiiv, f 957, n 1, s 1078, l 116).

Ka edaspidi jälgisid naabrid teineteise tähtpäevadest kinnipidamist kiivalt, ja reageerisid närviliselt, kui seda ei tehtud piisava aupakkusega. Eestis ei tulnud muidugi selle peale, et Läti Vabariigi aastapäeva võiks tähistada muul ajal peale 18. novembri. Küsimust, kes konkreetselt oli iseseisva Läti loojaks, peeti juba teisejärguliseks probleemiks ja Läti siseasjaks, mille pidid selgeks vaidlema Läti poliitikud ja ajaloolased ise.

Iseseisvate Balti riikide teket on peetud juhuseks (kas ka anomaliaks?) üldise ajaloo taustal (Kimm 1991: 2167). Siiski oleme sellele juhusele nii palju tänu võlgu, et peaksime ka oma saatusekaaslaste ajalugu võimalikult täpselt tundma.

Kirjandus

- Eesti Entsüklopeedia*. 1935. V köide. Tartu: Loodus
- Eesti Nõukogude Entsüklopeedia*. 1972. IV köide. Tallinn: Valgus
- Kimm, Einart 1991. Balti riikide iseseisvuse kaotus Euroopa globaalpoliitika vaatevinklist. — *Akadeemia*, nr 10, lk 2167–2187
- Lahet, Oivo 1938. *Läti riigi tekkimine ja tunnustamine*. Tartu
- Lenin, Vladimir 1955. Telegramm vägede ülemjuhatajale 29. novembril 1918. — *Teosed*. 28. köide. Tallinn
- Miller 1967 = Миллер, В. О. *Создание советской государственности в Латвии*. Рига
- Miller 1988 = Миллер, В. О. *Первое суверенное государство латышского народа*. Рига
- Miske 1956 = Мишке, В. Кто такие латышские буржуазные националисты? Рига
- Niedre 1988 = Ниедре, О. Еще раз о 18. ноября 1918 года. — *Латвия на грани эпох*. III том. Рига
- Stučka 1964 = Стучка, П. *За советскую власть в Латвии 1918–1920: Сборник статей*. Рига

MUŠT-VALGE LIPU ALL

Rein Marandi

Tõlkinud Marju Luts

Must-valge lipu all marssis Eestis sõjaveteranide liidust välja kasvanud paremäärmuslik nn vabadussõjalaste liikumine.

Tema sünd ning suured poliitilised edusammud 1930. aastate alguses said võimalikuks ülemaailmse majanduskriisi tagajärjel Eestis tekkinud halva riikliku olukorra tõttu. Tekkis suuri vastuolusid majanduskriisi all kannatavate eri rahvakihtide ja parlamendis nende huvide esindavate erakondade vahel. Kui niimoodi tugevalt killustunud rahvaesindus viivitas liiga kaua vajaliku vääringureformi teostamisega, halvenes majanduslik olukord kõigil elualadel veelgi ja rahva rahulolematus kasvas. Ent Vabadussõjalaste Liit ja mõned kodanlikud parteid tegelesid pseudoprobleemiga, kui tahtsid muuta riigi põhiseadust. Selle üle toimus kolm rahvahääletust aastail 1932–1933, mis veelgi süvendasid vastuolusid parlamendis ning rahva seas. Väga destabiliseerivalt aga mõjus ka vabadussõjalaste ikka ägedam võit-

Zusammenfassung. Unter der schwarz-weißen Fahne. Die Freiheitskrieger-Bewegung in Estland 1929–1937. I. Die legale Periode (1929–1934). — Rein Marandi. *Must-valge lipu all: Vabadussõjalaste liikumine Eestis 1929–1937. I. Legaalne periood (1929–1934)*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Sockholmiensia 6.) Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1991, lk 519–551. Rootsikeelsest algkäsikirjast saksa keele kaudu eestindatud teksti on autor täiendanud ja parandanud.

lus pääsemaks osaliseks riigivõimu teostamisel Eestis, ja kogu see poliitiline areng viis 1934. a alguses viimaks dramaatilise lõpuni. Kaks kodanlikku poliitikut, Konstantin Päts ja kindral Johan Laidoner teostasid riigipöörde, mis tähendas autoritaarse režiimi sisseseadmist Eestis ja ühtlasi ka vabadussõjalaste legaalse poliitilise tegevuse lõppu. Sellele järgnenud põrandaalust võitlust, mis kulmineerus putsiplaanis 1935. a lõpul, suunati Soomest, kus nüüd viibis poliitilise põgenikuna liikumise juht, advokaat Artur Sirk, kes sai ka teatud toetust Soome paremäärmuslikelt ringkondadelt.

Käesolev uurimus vaatleb lähemalt vabadussõjalaste legaalsel poliitilisel tegevust ja võitlust, mille eesmärke juba nende 1929. a asutatud üleriigilise organisatsiooni esimesel kongressil (1930) proklameeriti ja teisest kongressist (1931) alates järjekindlalt taotleti. Vabadussõjalaste illegaalsel võitlust aastail 1934–1935 ja selle järelmängu kuni Artur Sirgu surmani 1937. a vaatleb uurimuse hiljem ilmuv II osa.

Allikmaterjali kättesaamisega on olnud raskusi. Tähtsamaid allikaid — vabadussõjalaste liikumise ajalehti *VÕITLUS Eesti parema tuleviku eest* (1931–1932) ja *Võitlus* (1932–1934) — hoitakse riiklikus raamatukogus Tallinnas, ning Rootsisis elav autor ei pääsenud neile kuni käsikirja lõpetamiseni ligi seal endiselt kehtiva ENSV režiimi tõttu. Kuid välismaal leidus siiski kaunis olulisel määral teisi allikaid. Vabadussõjalaste liikumise legaalne periood leiab üksikasjalist valgustamist tema juhtide üle 1935. a peetud kohtuprotsessis, mille süüdistusakti, otsust ning pressireportaaže autoril oli võimalik kasutada. Reportaažid ilmusid Eesti suurimas ajalehes, sõltumatus *Päevalehes*, kust üldse leiab palju materjali vabadussõjaluse ja selle taustategurite kohta. Ühes USA eesti eraarhiivis leiduvad mõned *Võitluse* eksemplarid, Vabadussõjalaste Liidu põhikirja koos mõne teise trüki-

sega, samuti suurem kogu tema endiste liikmete kirju ja mälestusi. Ja õnneks leidsid Läänes ka *Riigi Teatajad* ning Riigikogu protokollid.

Legaalsel perioodil (1929–1934) tegutses kaks üleriigilist vabadussõjalaste organisatsiooni. Kui esimene neist, Eesti Vabadussõjalaste Keskliit (edaspidi: E. V. Keskliit) 1933. a suvel riigivõimu poolt ajutiselt laiali saadeti, siis asutati paar kuud hiljem teine, Eesti Vabadussõjalaste Liit (allpool: E. V. Liit). Esimene tegutses poliitilise surverühmana, teine erakonnana. Mõlemad olid lõpuks suured organisatsioonid, Eesti riigielus väljapaistva ja saatuslikugi rolliga.

1. EESTI VABADUSSÕJALASTE KESKLIIT (1929–1933)

See üleriigiline organisatsioon loodi 1929. a suvel (02. 07.) vabadussõjalaste kolme kohaliku koondise poolt. Algatajaks oli Tallinna E. V. Liidu energiline abi-esimees Artur Sirk ja eeskujuks nähtavasti endine Eesti Demobiliseeritud Sõjaväelaste Liit (1920–1925).

Põhikirja järgi oli E. V. Keskliidu tegevuse eesmärgiks: "Organiseerida vabadussõjalasi ja koondada enese ümber kõiki vabadussõjalaste organisatsioone, kes seisavad demokraatlise ja iseseisvuslise riikluse alusel, aidata süvendada ja uuendada kodanikkudes omariikluse mõtet, kohuse- ja rahvustunnet, alal hoida vabadussõjalastes ja levitada seda vaimu, mis valitses vabadussõja päevil, õhutada vääriiselt jäädvustama Eesti rahva vabadusvõitluse ja langenud kangelaste mälestusi ning valvel seista ja kaasa aidata Eesti riigi iseseisvuse kindlustamise töös." Nende üldpatriootiliste eesmärkide kõrval võib märgata ka ettekujutust E. V. Keskliidust kui sõjaveteranide huviorganisatsioonist; mingist poliitilisest tegevusest selles tema asutamiskoosolekul 1929. a suvel

Must-valge lipu all

vastu võetud põhikirjas veel juttu ei tehta. Aga juba liidu I kongressil pool aastat hiljem (26. 01. 1930) lubasid paljud kõnelejad pidada otsustavat poliitilist võitlust Eestis nende meelest valitseva marksismi ja "erakondliku korrupsiooni" vastu.

*

Eesti Vabadussõjalaste Keskliidu II kongress peeti 22. märtsil 1931. a Tallinnas. Sellest võttis osa 113 delegaati, esindades 43 kohalikku E. V. Liitu. E. V. Keskliidu liikmete üldarv oli nüüd arvatavasti umbes 3000 ja valdav enamus, umbes 2000 liiget, kuulus ainsasse ühinguusse, Artur Sirgu Tallinna E. V. Liitu; ka järgnevail aastail oli see suurim ja mõjuvõimsaim kohalik organisatsioon E. V. Keskliidus.

Sellel 1931. a kongressil arutati jälle tarmukalt sõjaveteranide kutsehuvide kaitsmist, eeskätt just riigiparaadis. Paljud veteranid olid nüüd Eestis valitseva majanduskriisi tõttu vallandatud riigiteenistusest ja teravates kõnedes räägiti neid tabanud suurest ebaõiglusest.

Kõige rohkem tähelepanu sellel E. V. Keskliidu II kongressil pöörati siiski juba poliitilistele küsimustele. Neid arutati palju läbirääkimistel ja nad domineerisid ka vastu võetud resolutsioonides; põhjalikumalt vaadeldi neid kahes pikemas ettekandes. Eruadmiral ja (nagu ka A. Sirk) E. V. Keskliidu abiesimees Johan Pitka ründas oma pikas kõnes Eesti Vabariigi juhtkonda läbimõeldud majanduspoliitika puudumise pärast. Tema meelest ei ilmnenu see mitte ainult käesoleva majanduskriisi ajal — suur raiskamine oli riigi majanduselu ja haldusaparaadi tegevust iseloomustanud algusest peale. Ja süüdi selles olid Riigikogu ning Vabariigi Valitsused. "Liig hoolimatult kitsarinnaliselt, suurema vas-

tutustundeta ja liialt isiklike huvide suunas on tegutsenud üksteise järgi meie rahvaesindused ja riigivalitsused," süüdistas kärealt J. Pitka.

Ent teise kõneleja, E. V. Keskliidu juhatusliikme advokaat Theodor Rõugu arvates ei olnud kõigis neis väärnähtusis süüdi mitte poliitikud, vaid "riiklik struktuur", s.t Eestis 1920. aastast kehtinud põhiseadus. Seda põhiseadust tahtis küll muuta juba ka laiem avalik arvamused Eestis, ja kui E. V. Keskliit võttis nüüd selle küsimuse üles oma kongressil, siis olevat see sündinud kahe kodanliku parteijuhil, Konstantin Pätsil ja Jaan Tõnissoni soovitusel. Kuid seda viimast ehk polnudki vaja: juba vabadussõjalastel oli tugevat tahtmist põhiseadust muuta ja järgnevatel aastail nad tegutsesid selle heaks aktiivse surverühmana.

Niisiis seati E. V. Keskliidu 1931. a kongressil üles kaks suurt nõudmist: Eestile parem põhiseadus ning parem riiklik poliitika, eriti majanduse alal. Neid nõudmisi esitasid peale Th. Rõugu *resp.* J. Pitka kõne ka kongressi lõpul vastu võetud neli resolutsiooni ja neid korraldati tihti 1931. a ilmuma hakanud E. V. Keskliidu ajalehes.

Aga juba nüüd võis aimata ka vabadussõjalaste poliitilise võitluse erilist eesmärki: oma erakond ning riigikogurühm, et võiks ise kõiki kritiseeritud ebakohti kõrvaldada ja teostada kompetentset poliitikat Eesti Vabariigis.

*

Vabadussõjalaste võitlus Eesti 1920. a ehk nn Asutava Kogu põhiseaduse radikaalse muutmise eest pidi kestma kaks ja pool aastat: E. V. Keskliidu teisest kongressist 1931. a märtsis kuni oktoobrini 1933, kui rahvahääletusel võeti suure enamusega vastu nende enda vastav eelnõu. Varem oli rahvas tagasi lükanud kaks

Riigikogu esitatud vähem radikaalset põhiseaduse muutmise projekti (augustis 1932 ja juunis 1933).

Avalik arvamus oli selles küsimuses ikkagi tugevasti lõhenenud. Ja Riigikoguski tunti põhiseaduse muutmise vastu võrdlemisi vähe huvi, kuigi seal viimaks (1932. a märtsis ja 1933. a veebruaris), ilmselt küll vaid E. V. Keskliidu tugeva surve tõttu, koostati kaks rahvahääletusele läinud eelnõu. Kindlalt kaitses kehtivat, radikaalselt demokraatlikku Eesti Vabariigi põhiseadust ja oli selle muutmise vastu Eesti Sotsialistlik Töölispartei; tsentrum paistis silma oma ambivalentse hoiakuga; sama aktiivselt kuj Vabadussõjalaste Liit, taotles aga põhiseaduse muutmist parlamendi parem tiib — K. Pätsi Põllumeeste Kogud.

Vabadussõjalaste võitlus selles asjas hõlmas kolme eri aktsiooni. Esimese eesmärgiks oli alandada põhiseaduse muutmise otsuseks rahvahääletusel vajalikku enamuse määra, nn kvoorumi normi. Teine aktsioon püüdis saavutada, et riigikogu erakonnad teeksid valmis ja saadaksid rahvahääletusele põhiseaduse muutmise eelnõu. Ja kolmas tähendas seda, et rahvaalgatuse korras läks käiku E. V. Keskliidu enda projekt.

Kaks esimest aktsiooni ei osutunud edukaks. 24. aprillil 1931 esitasid E. V. Keskliidu kaks juhti, A. Larka ja A. Sirk, kvoorumi alandamise eelnõu rahvaalgatuse korras. Ilmselt selle mõjul ei jäänud päris tulemusteta samasisuline projekt, mille olid 19. novembril 1930 Riigikogus esitanud põllumeeste rühma liidrid. Et vältida aeganõudvat ja kulukat rahvaalgatuse-rahvahääletuse protseduuri, otsustas Riigikogu viimaks (09. 06. 1931) selle küsimuse ise. Kuid see oli pikkades vaidlustes kujunenud kompromiss-otsus, mis tähendas vaid kvoorumi marginaalset alandamist ja mis ei võinud rahuldada vabadussõjalasi (ega põllumeeste erakondagi).

Väga suurt pettumust valmistas vabadussõjalastele

Riigikogu esimene (1932. a märtsis valminud) põhiseaduse muutmise eelnõu. Parlamendiliikmete proportsionaalset valimisviisi ei olnud selles ikkagi muudetud inglise tüüpi enamus- ehk isikuvalimisteks. Seda nad olid väga tahtnud saavutada — ilmselt oluks see Artur Sirkule ja teistelegi E. V. Keskliidu juhtidele ainus võimalus Riigikogusse pääseda. Just vana valimisviisi allesjäämist osutades mõistis *VÕITLUS*... (11. 04. 1932) kõige range-
malt hukka selle Riigikogu eelnõu. Ent ka E. V. Keskliidu enda pool aastat hiljem esitatud projekt ei näinud ette rahvasaadikute enamusalimist. Selle asemel soovitas ta põhiliselt proportsionaalset meetodit koos "üksikute isikute" valimise võimalusega. See oli segasüsteem, nagu selle veel kolm kuud hiljem (veebruaris 1933) pani ette ka Riigikogu teine, E. V. Keskliidu projektiga võistlev eelnõu, kuid mis ilmselt siiski tähendas vabadussõjalaste meelest halba kompromisslahendust.

Miks aga peeti siis üldse vajalikuks muuta kehtivat Eesti Vabariigi põhiseadust?

See põhiseadus oli omapärane ühendus parlamentarismist ning Šveitsi riigikorra teatud põhijoontest. Tema veaks peeti halba "riigivõimude tasakaalu" — kindla ja stabiilse valitsusvõimu puudumist Eestis. Ja selle otsest põhjust nähti presidendiameti puudumises — "riigivanim" oli ühtaegu peaminister ja riigipea. Aga diagnoos oli vale ja ekslik ka ravim — presidendiameti sisseseadmine kõigis esitatud põhiseaduse parandamise projektides. Viga oli siis pigem ikkagi Riigikogu proportsionaalses valimisviisis, mis tõi kaasa tema tugeva erakondliku killunemise ja see omakorda koalitsiooniparlamentarismi koos suhteliselt lühiajaliste valitsustega. Kuid tõeline parlamentarismi allakäik leidis ikka sagedamate ja pikalevenivate valitsuskriiside näol Eestis aset alles 1930. aastate alguses. Et Riigikogus kajastusid ränga majanduskriisi tõttu tekkinud suured vastuolud eri rah-

vakihtide vahel, siis muutus seal järjest raskemaks erakondade valitsuskoalitsioone koos hoida või neid üldse kokku saada.

Lahendust oleks võinud teoreetiliselt leida teises, kas "inglise" enamuspärlamentarismi või "ameerika" võimudelahususe ("dualistlikus") süsteemis; mõlemad oleksid võinud Eesti valitsusvõimu stabiliseerida. Aga kumbki lahendus ei olnud nüüd enam poliitiliselt võimalik. Ainsa enamuserakonna tugev valitsus oleks ju eeldanud parlamendi enamusvalimist (nagu Inglismaal). Ja USA tüüpi presidendivalitsust ei oleks võinud ühendada Vabariigi Valitsuse kui Riigikogu ees poliitiliselt vastutava kabineti alleshoidmisega. Lahendust otsiti seetõttu nende kahe süsteemi ühendamisest. Täidesaatvat võimu pidi teostama nii rahva valitud president kui ka parlamentaristlik valitsus esotsas peaministriga. Kõik ministrid nimetas ametisse ja vabastas ametist presidendi ainuisikuline otsus; vaja ei olnud peaministri kaasallkirja ega parlamendi usaldamatusavaldust. Kuid presidendi muud otsused nõudsid (oli küll veel mõni erand) peaministri või vastava ressoori ministri kontrasignatsiooni. President oli nii parlamentaristlik kui dualistlik riigipea; ministrid olid ühtaegu dualistlikud ja parlamentaristlikud.

Selline konstitutsiooniline segasüsteem ei olnud küll päris ainulaadne; see iseloomustas ka mõlemat Riigikogus koostatud põhiseaduse muutmise projekti, samuti ka mõne teise riigi konstitutsiooni kaasaja Euroopas (üsna lähedalt Austria ja Poola, kaugemalt Saksamaa ja Soome põhiseadust). Kuid E. V. Keskliidu eelnõu oli siiski teatud mõttes erandlik: oma ainuisikulise otsusega võis president (niisamuti oli see küll Poola 1935. a konstitutsiooni järgi) ka parlamenti enne mandaatperioodi lõppu uuteks valimisteks laiali saata. Sellist õigust ei ole kummalgi, ei parlamentaristlikul ega dualistlikul presidendil.

7. novembril 1932 võttis E. V. Keskliidu juhatus vastu põhiseaduse muutmise eelnõu ja andis selle 11. novembril rahvaalgatuse korras üle Riigikogu juhatusesele. Selle eelnõu suureks eeskujuks oli 1932. a jaanuaris rahvaalgatuse korras esitatud nn Sootsi—Kuke kava, tegelikult põllumeeste ja rahvaerakonna projekt, millest siis kujunes Riigikogu esimene eelnõu, mis oli ilmselt koostatud suure kiiruga, sisaldades terve hulga seadustehnilisi vigu. Veel 4. septembril olid üleriigiliselt Tallinna kogunenud vabadussõjalaste juhid nõudnud riigikoguliikmete enamusvalimist, ja kui nüüd viimaks siiski ei sõandatud seda radikaalset uuendust ette panna, siis on võimalik, et huvi üldsegi veel oma eelnõuga välja tulla oli E. V. Keskliidus vähenenud. Kuid loobuda enam ei võinud — rahvale kõrduvalt antud lubadused tuli täita.

E. V. Keskliidu eelnõu väljatöötamise ajal leidis aset kõige raskem valitsuskriis Eestis. Ränga majanduskriisi tõttu tekkinud suurte vastuolude taustal näis see pikk valitsuskriis (03. 10 – 01. 11. 1932) täiesti lahendamatuks; ilmnes küll ka püüdu vältida valitsuse moodustamise rasket ülesannet ja see taktikaliselt mängida teiste erakondade ette. Rahva seas aga tekkis suur ärevus ja levis juba kuuldusi eelseisvast riigipöördestki. Ja ilmselt selektab kogu see erakorraline poliitiline olukord ka vabadussõjalaste eelnõu omapära: presidendile — nime poolest küll endiselt “riigivanemale” — väga suurt võimu parlamendi vastu andes loodeti tulevikus vältida selliseid halb kriise ja riigielu ummikseisundeid.

E. V. Keskliidul endal siiski ei olnud sobivat kandidaati riigivanema kohale. Tema juhid — peamiselt Vabadussõja ohvitserid — olid poliitikas silmanähtavalt andetud ja saamatud. Ainus erand oli noor Artur Sirk (sünd. 1900. a), kuid ta oli veel kaugel riigivanema vanuse alampiirist (40 aastat).

Üheks suureks sammuks E. V. Keskliidu arengus — tema muutumisel patriootilisest ja sõjaveteranide kutsehuvide organisatsioonist aktiivseks poliitiliseks surveühmeks — oli tema järgmine, 20. märtsil 1932 Tallinnas peetud III kongress. Sinna oli saabunud 219 kohalike liitude esindajat — võrreldes eelmise kongressi 113 osavõtjaga peaaegu kahekordne arv, mis arvatavasti peegeldas ka vastavat liikmeskonna kasvu kogu E. V. Keskliidus. Aga jälle domineeris Tallinna E. V. Liit, kelle 75 esindajat moodustas umbes kolmandiku kohalolijaist.

Põhiseaduse küsimuse juures enam peatumata, osutas Th. Rõuk nüüd oma pikas kõnes rea E. V. Keskliidu poliitilise tegevuse eesmärke, mis kajastuvad äratuntavalt ka kongressi lõpul vastuvõetud resolutsioonides. Ägedad vaidlused aga puhkesid sellel kongressil E. V. Keskliidu reformi üle. Selles küsimuses tegi ilmselt küll mitte päris üksmeelne E. V. Keskliidu juhatus — samuti Tallinna E. V. Liidu peakoosolek nädal varem (14. 03. 1932) — ettepaneku laiendada toetajaliikmete põhikirjalisi õigusi. Alles järgmisel (erakorralisel) IV kongressil (27. 11. 1932) tehti selle kohta lõplik otsus, mille järgi toetajaliikmed nüüd jäid ilma üksnes õigusest olla valitavad kõigisse liitude juhatustesse. Et aga toetajaliikmed, nagu juba varemgi, ei tarvitsenud olla Vabadussõja veteranid, siis tähendas see otsus suurt muudatust E. V. Keskliidu iseloomus.

Sellist otsust põhjendades rõhutas E. V. Keskliidu juhatus III kongressil vajadust nooremaid isamaalisi mehi, kes Vabadussõjast polnud osa võtnud, oma organisatsiooni tõmmata ja seega tema püsimist kindlustada; kuluaarides aga vihjati ka lootusele, et jõukamate toetajaliikmete käest võiks tulevikus suurt majanduslikku abi saada. Vastasrind taas hoiatas, et E. V. Kesk-

liit võib sellise liikmeskonna reformi tagajärjel poliitiseeruda, "täiesti tavaliseks poliitiliseks parteiks" muutada. Ja kui neid hoiatusi ei võetud kuulda, siis lahus opositsioonirühm — ainult viis meest, aga eesotsas E. V. Keskliidu ühe abiesimehe J. Pitkaga — demonstراتiivselt kongressisaalist. Nad kõik esindasid J. Pitka asutatud Tallinna Lahing(u)vendade Klubi, mis seejärel astus välja ka Eesti Vabadussõjalaste Keskliidust.

Ei J. Pitka ega tema kaaslased ei olnud küll põhimõtteliselt E. V. Keskliidu poliitilise tegevuse vastu ega seega kongressi enamuse ning E. V. Keskliidu "keskjuhatuse" hoiaku vastu. Teatud põhiseisukoht oli koguni ühine: E. V. Keskliit ei tohi teostada põlatud "partei poliitikat", vaid mingit patriootilis-aatelist, "rahva südametunnistuse häält" kajastavat poliitikat, mis peab silmas kogu eesti rahva heaolu. Ja kõige aluseks pidi jälle saama suur ühtsustunne, mis valitses rahva seas Vabadussõja ajal. See nägemus ja hoiak avaldus mitmes seoses: J. Pitka kõnes ja ühes põhikirja muudatuses E. V. Keskliidu II kongressil, Th. Rõugu kõnes, ühes resolutsioonis ning ühes opositsiooni esitatud resolutsiooniprojektis III kongressil, kõige võimsamalt aga vabadussõjalaste vaimse juhi kindral Ernst Põdderi suures ajaleheartiklis (*VÕITLUS...*, 11. 04. 1932).

Nagu J. Pitka juba aasta varem, nii kritiseeris ka Th. Rõuk nüüd teravalt Eesti parteiliidreid, heites neile ette kitsaid isiklikke huve ja korrupsioonigi. Aga kui ta kutsus neid üles meelt muutma ja tegutsema Vabadussõja vaimus kogu eesti rahva ja selle kõikide kihtide ühiste huvide heaks, siis jäi tema seisukoht ebaselgeks. Millised need ühised huvid olid ja kuidas neid võis rahuldada siis, 1932. aastal Eestis valitsenud olukorras, see jäi ütleмата.

Suuremat selgust ei toonud ka selle III kongressi deklaratiivne resolutsioon nr 1. Täiesti üldsõnaliselt

püstitati selles mingi sise-, välis- ja sotsiaalpoliitiline maksimaalprogramm, millega ilmselt võisid nõustuda kõik kodanikud. Ja kuigi muud resolutsioonid käsitlesid konkreetsemalt tervet hulka päevapoliitilisi küsimusi, ei avaldunud nendeski mingi ühine poliitiline joon.

Ka ei olnud need resolutsioonid ja neis püstitatud nõuded — näiteks seoses sõjavõlgade tagasimaksmisega Ameerika Ühendriikidele või jälle Eesti 1919. a suure agaarreformi teatud konsekventsidega — kuigi originaalsed. Ja vaevalt nad võisidki olla seda tollaegses Eestis — selles üsnagi politiseeritud ühiskonnaga väikses demokraatlikus riigis, kus aktuaalsed reforminõuded olid juba teiste poolt üles tõstetud. Ka mõjutasid vabadussõjalaste seisukohad vaevalt tõsisemalt Riigikogu seadusandlikku tööd, jäädes seal vaid üheks avaliku arvamuse hääleks teiste seas. Erandiks oli siiski põhiseaduse muutmise küsimus, milleks üks erakond, Põllumeeste Kogud, oli ise juba tarmukalt pinda kohendanud ja milles E. V. Keskliidu surveavaldused — tema vastav rahvaalgatus või ainult sellega ähvardaminegi — võisid olla tagajärjekad.

Püüd kasutada oma eesmärkide saavutamiseks rahvaalgatuse instituuti oli taktika, mida vabadussõjalased kasutasid veel hiljemgi: augustis ja detsembris 1933 ning (illegaalse tegevuse ajal) septembris 1935; mitmesugustel põhjustel need algatused siiski ei viinud rahvahääletuseni.

*

E. V. Keskliidu III kongressile järgnes tema võimsa tõusu periood, mil liikmeskond kasvas pidevalt ja tal oli suuri poliitilisi kordaminekuid. Kuid sellel perioodil, mis hõlmas kogu E. V. Keskliidu eksisteerimise viimast kolmandikku — märtsist 1932 kuni tema ajutise sulge-

miseni riigivõimu poolt augustis 1933 tuli ette ka mõni tõsine tagasilöök.

Liikmeskonna uus kahekordistumine leidis nähtavasti aset juba enne E. V. Keskliidu järgmist, IV kongressi kaheksa kuud hiljem (27. 11. 1932), mille 400 delegaati esindasid nüüd (jälle ligikaudsel hinnangul) kuuni 10 000 vabadussõjalast. Kohalike liitude arv oli E. V. Keskliidu laialisaatmise hetkel 108 ja kogu tema liikmeskond oli tõenäoliselt veelgi kasvanud. 1932. a lõpus oli kohalike liitude juurde hakatud moodustama ka noorte ja naiste osakondi, mille arv nähtavasti jäi küll väikeseks. Märkimisväärne oli aga E. V. Keskliidu ajalehe tõusutee: juulis 1932 hakkas ta ilmuma korrapäraselt, esialgu kaks ja 1933. a aprillist alates kolm numbrit nädalas.

Väiksema tähtsusega muudatusi toimus E. V. Keskliidu juhatuses. Admiral J. Pitka lahkumisele sellest ja kogu keskliidust järgnes küll teise väljapaistva juhi kaotus: kolm kuud hiljem (24. 06. 1932) suri kindral Ernst Põdder (viimati Tallinna E. V. Liidu auesimees). Kõrgematest ohvitseridest jäi nüüd E. V. Keskliitu alles ainult üks võrdlemisi kahvatu kuju — selle üsnagi passiivne esimees, erukindral Andres Larka. Kuid alles jäi ka liidu aktiivne abiõhimees ja tegelik juht, noor Artur Sirk. Ja mõlema lahkunud vanema mehe poolt oli tee juba sisse aetud. E. Põdder kaitses jõuliselt III kongressil otsustatud suunda: liikmeskonna laiendamine ja aktiivne poliitiline tegevus. Ja J. Pitka äärmiselt eitav hoiak kõigi Eesti riigijuhtide suhtes iseloomustas E. V. Keskliidu poliitilist võitlust ka edaspidi.

Selle võitluse vahetuks eesmärgiks oli endiselt põhiseaduse muutmise, kaugemalt aga vabadussõjalaste endi aktiivne osavõtt Eesti riigielust — E. V. Keskliidu kui poliitilise erakonnana. Selleks tuli kõigepealt läbi kukutada Riigikogu esimene, põhiseaduse muutmise projekt

Must-valge lipu all

(24. 03. 1932), mis ei näinud ette parlamendi enamusvalimist. Ja et arvamused selle eelnõu poolt ja vastu jagunesid kaunis tasavägiselt, siis nähtavasti just tänu vabadussõjalaste tarmukale vastuagitatsioonile lükatigi see rahvahääletusel tagasi (13.–15. 08. 1932).

Juba 1932. a alguses oli E. V. Keskliidus märgata püüet mõnd üldpatriootilistel tähistel toimuvat aktust oma poliitilise propaganda ja uute liikmete värbamise jaoks ära kasutada. Põhimõtteliselt sama taktikat kasutati ka 1932. a suvest peale korraldatud nn vabadussõjalaste päevadel: hardale pärjapanekule Vabadussõjas längenud meeste kalmistul järgnes käre vabaõhumiiting. Ilmselt see taktika oli ka edukas: Vabadussõja veteranid nautisid rahva suurt austust ja nende poliitilised kõned pärast ülevat isamaalist tseremooniat olid väga mõjukad.

Tõenäoliselt olid siin ka eeskujuks nn rindemeeste päevad, mida E. V. Keskliidu soome sõsarorganisatsioon "Vapaussodan Rintamamiesten Liitto" oli korraldanud 1931. a suvel. Ka E. V. Keskliidus 1931. a kevadest peale kantav must-valge käeside matkis arvatavasti neid soome sõjaveterane, kes kandsid varrukal sellega sarnanevat kahevärvilist (sini-valget) tunnust.

Rohkem kasutatud väliseks tunnusmärgiks oli E. V. Keskliidul ja hiljem Vabadussõjalaste Liidul siiski must barett, mida hakati kandma 1932. a suvest peale. Käesidet kanti vaid pidulikel puhkudel, aga mütsi ka argipäeval — osalt isegi organiseerimata vabadussõjalaste, mõtteosaliste poolt, kes ühessegi liitu ei kuulunudki. Täielik univorm — roheline pluus, ratsapüksid ja säärsaapad — on dokumenteeritav vaid mõne foto järgi Tallinnas 1933. a kevadel (25. 05.) peetud vabaõhumiitingust, kus seda kannavad A. Sirk, A. Larka ja eriline "korrapidajate rühm", mingid vähesed eliitüksused E. V. Keskliidus (ja pärast E. V. Liidus). Vabadus-

sõjalaste organisatsiooni ja selle tegevuse teatud "militariseerumist" ilmnes veel mõnes muuski seoses. "Vabadussõjalaste päevadel" toimus liikmeskonna paraade, suuremates linnades leiduvate või *ad hoc* moodustatud "kompaniide" tänavamarsse aga muudelgi puhkudel. Ja juba E. V. Keskliidu II kongressil (22. 03. 1931) sai alguse oma võitluslaulu traditsioon — XIX sajandist pärineva ja Vabadussõja populaarse marsilaulu kolmas salm "Eestimaa, su mehemeel pole mitte surnud veel..."

*

Augustis 1932 toimunud rahvahääletuse tulemus tähendas esimest suurt poliitilist võitu vabadussõjalastele — seda suuremat, et see saavutati põhiseaduse küsimuses ja Riigikogu eelnõu üle. Kuid halva mõjuga oli siiski nende taltsutamatu kihutustöö sellel rahvahääletusel. Väga poleemiline toon ja vastaste äge ründamine oli, võib-olla tsaariaja pärandina, algusest peale iseloomustanud poliitilisi vaidlusi Eestis. Kuid E. V. Keskliidu ajaleht läks nüüd veel kaugemale: tema valimatu sõim ja lausa koomilised korrupsioonisüüdistused Riigikogu poliitikute aadressil tähendasid seninägemata madalseisu. Selle põhjus oli ilmselt pettumus ja kibestus Riigikogu eelnõu üle, mis ähvardas võib-olla alatiseks blokeerida vabadussõjalaste juhtide šansse ise rahvasaadikuks pääseda. Kuid selline kihutustöö pidi halvasti mõjuma nende ja kogu vabadussõjaluse prestiižile.

Samasugune mõju oli E. V. Keskliidu ajalehe kirjutistel pool aastat hiljem — nende rõõmuavaldustel Saksamaa sündmuste üle, nüüd kus Hitleri erakond oli (30. 01. 1933), pärast suurt edu Riigipäeva kordusvalimistel 1932. a, ühe koalitsiooniparteina pääsenud ka valitusse. Rahvussotsialistid, kelle valijad moodustavad "elujõulisema ja aktiivsema" kolmandiku saksa rahvast,

võivad suurte patriootide ja idealistidena ka eesti rahvale eeskujuks olla; nende võit on rahva tervise märgiks ja ennustab tõelise rahvavõimu triumfi kogu Euroopas, seletas nüüd *Võitlus*. Veel 1932. a aprillis võis samast lehest lugeda artiklit, mis väga põlglikus toonis Hitlerit ja tema parteid mainis. Kuid nüüd olid nad Saksamaal võimule tulnud ja see ilmselt seletab ka E. V. Keskliidu ajalehe muutunud hoiakut. *Võitlus* käsitles nüüd rahvussotsialismi kui liikumist, mille suureks eesmärgiks on välja juurida haige "parteikorrupsioon" Saksamaal. Eesmärk oli niisiis sama mis vabadussõjalastel Eestis ja seetõttu võis nüüd NSDAP suurt edu pidada lootustandvaks ka E. V. Keskliidu poliitilise tuleviku suhtes.

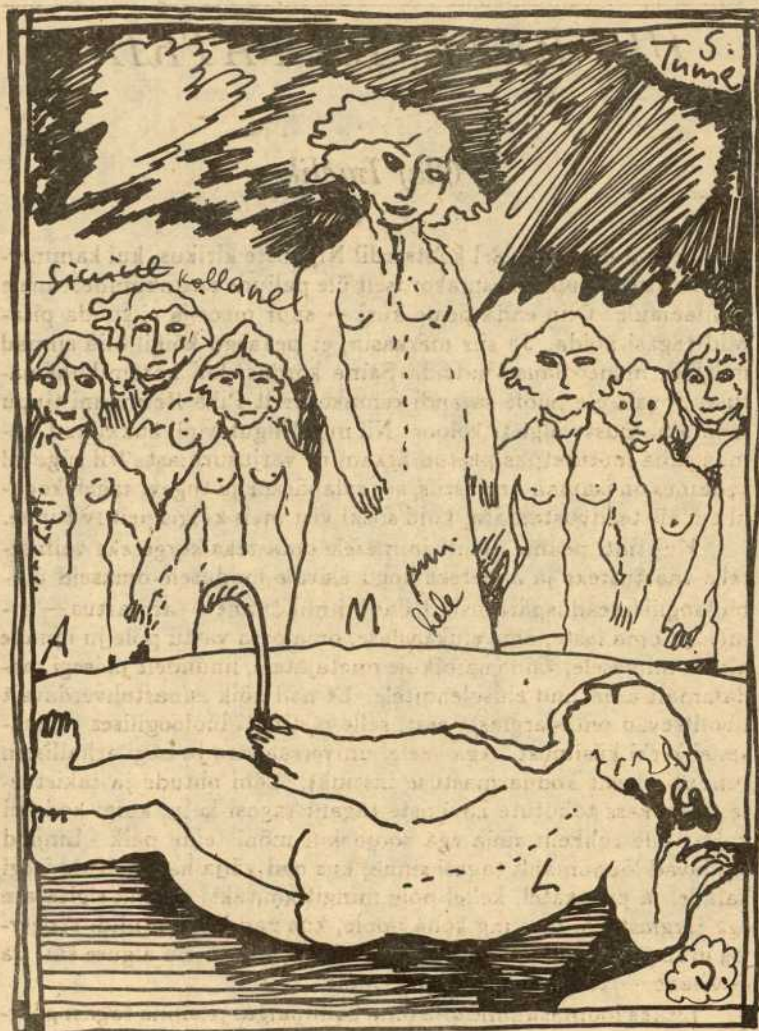
Nendele *Võitluse* artiklitele reageeris ägedalt muu eesti ajakirjandus. Eriti vihjati sealjuures Hitleri *Mein Kampf*'is ilmnenuid Balti riikide vallutamiskavadele ja sümpaatiatele, mida need plaanid äratasid Saksamaale emigreerunud endiste Eesti suurmaapidajate — vihatud "balti parunite" seas. Ja ka üha julmemaks muutunud natside terrorit Saksamaal tuletati meelde poleemikas *Võitluse* vastu, kes ilmselt sai viimaks aru oma eksitusest Hitleri ning tema partei ülistamisel ja lõpetas selle. Nähtavasti toimus see 1933. a märtsi lõpus ja pärast seda vabadussõjalaste häälkandja ilmselt ei naasnud enam mingite sümpaatiavalduste juurde saksa rahvussotsialistidele — *Võitluse* uusi nendetaolisi seisukohti ei saanud vaenulikult poolelt enam osundada, ainult uuesti tsiteerida neid vanu, 1933. a alguses avaldatuid. Kuid kahju vabadussõjalastele oli juba tekitatud — mingi "natsismi" tempel oli neile külge jäänud.

Vähem kompromiteerivad olid seevastu sümpaatiavaldused Itaalia fašismile mõnes 1932. a lõpul ilmunud *Võitluse* artiklis. Nende vahetuks põhjuseks oli ilmselt Mussolini võimuletuleku 10. aastapäev (oktoobris 1932) ja neil ei puudunud ka vaste Eesti, nagu teistegi maa-

de laiemates kodanlikes ringkondades, kus nüüd ilmnes teatud positiivset suhtumist Itaalia diktaatori juba stabiliseerunud režiimi ja selle saavutustesse. Ühes *Võitluse* artiklis (24. 12. 1932) nimetati küll ka eesti vabadussõjalust selgesõnaliselt "fašistlikuks" liikumiseks ja osutati selle sugulusele Mussolini omaga. Kuid ka seda oli ekslikult peetud korrupsioonivastaseks liikumiseks — vabadussõjaluse kõrvutamise sellega oli sama vääri ja põhjus ilmselt sama mis Saksa natsionaalsotsialismi ülistamisel 1933. aasta alguses. E. V. Keskliit oli nüüd siiski veel kaugel nende mõlema välismaise paremäärmusliku voolu suurest edust oma riigis, millest aga taheti ergutust saada ja lootust leida endagi selletaoliseks võidukäiguks Eestis.

Ehk küll vähem kompromiteerivana kui "natsismi" tempel, tähendas ka see ise endale muretsetud "fašismi" silt siiski prestiižikaotust vabadussõjalastele ja ballasti nende jätkuvas poliitilises võitluses.

(Järgneb)

J. Anas

Jüri Arrak ***

UBI BENE, IBI PATRIA?

Olaf Imelik

See oli ühel kinnisel kontserdil Niguliste kirikus, kui kammerkoori esituses kuulsin esmakordselt üle paljude aastakümnete meie isamaalaule. Olin enda peale kuri — suur mees ja ei suuda pisaraid tagasi hoida. Ja siis märkasin, et peaaegu kõigil olid silmad märjad, mõned lausa nutsid. Sama kordus, kui hommikuhämaruses tõusis üle poole sajandi esmakordselt Pika Hermannii tippu meie sini-must-valge trikoloor. Nii meeltliigutav oli hukkunud isamaa juba lootusetuks peetud ärkamine varjusurmast. Nii sügaval südames on isamaa-armastus, see salapärane ja tugev, sageli koguni endale teadvustamata, kuid siiski vist meis kõigis peituv tunne.

Kui tihti peame ainult inimesele omasteks kõrgeteks väimseteks väärtusteks ja aadeteks kogu elavale loodusele omaseid üldbioloogilisi seaduspärasusi! Üllas inimlik tunne — armastus — armastus oma laste, oma elukaaslase, oma pesa vastu pole ju omane ainult inimesele, vaid enamikule imetajatele, lindudele ja isegi madalamalt arenenud elusolenditele. Et nad kõik ennastohverdavalt hoolitsevad oma järglaste eest, selle instinkti bioloogilises tähtsuses ei kerki küsimust. Aga veelgi universaalsem ja isegi arhailisem tundub olevat koduarmastuse instinkt. Läbi ohtude ja takistuste tuleb kass tohutute kauguste tagant tagasi koju, kuigi kodu ei paku talle rohkem süüa ega sooja kui mõni teine paik. Linnud lendavad lõunamaalt tagasi sinna, kus nad välja hauti. Kuid isegi kaladel ja putukatel, kellel pole mingit kontakti ei oma sigitajate ega järglastega, on tung koha poole, kus nad ilmale tulid. Angerjas ujub läbi poole maailma tagasi sinna, kus ta elu alguse sai. Ja mesilane — ta lendab mesipuu poole.

Lisaks loomusunnile olla oma kodupaigas ja sinna tagasi pöörduda on olemas veel tung seda kohta võõraste liigikaaslaste eest kaitsta. Eri loomaliikide vahel vaenu pole. Kui üks on teisele toidupooliseks, pole see veel vaen. Küll tekib aga vaen sama liigi isendite vahel kohe, kui mõni neist tikub teise koju ja ihkab endale seda, mis kuulub teisele. Nii nagu inimenegi, märgistavad paljud metsloomad oma territooriumi, et liigikaaslane teaks

Ubi bene, ibi patria?

— ära tiku siia, see on minu maa, ja kui tuled, läheb lõomaks. Kui rott satub võõraste pessa, söövad pesa omanikud ta ära, niisamuti nagu maoorid söid ära oma saarele tulnud võõrad. Kui Danielssoni *Õnneliku saare* elanikud, vastupidiselt loodusseadustele, võtsid kaugelt tulnud võõrad külalislahkelt vastu, siis koos võõraste kommete ja haigustega kadus õnnelik saar. Aga mitte ainult võõra, vaid ka oma pesakonna kärnaläinud roti, kes ohustab pesa heaolu, panevad ta kaaslased nahka. Ja ega ideeliselt kärna läinud omiadele anna armu inimesedki: *...it is the primary right of men to die and kill for the land they live in, and to punish with exceptional severity all members of their own race who have warmed their hands at the invaders hearth.* (Winston S. Churchill. *The Birth of Britain. — The History of the English Speaking Peoples.* Part I. New York, 1963.)*

Kui paavianide suguvõsad oma elukoha pärast üksteisega võitlevad, tapab võitja kõik vaenlase isased ja võtab emased endale. Tuletab nagu meelde, mida tegi Vana Testamendi Jehoova poolt valitud rahvas, kui ta võitles oma töötatud maa pärast. Või meile lähemalt — mida räägib Läti Henriku kroonika leedulaste, lätlaste ja eestlaste omavahelistest sõjaretkedest. Seega on lisaks kodukoha kaitsmisele veel üheks üldbioloogiliseks printsüübiks tung laiendada oma külvipinda, hävitada võõrast ja külvata oma seemet, hoolitseda, et säiliks ja leviks just need omadused, mis on oma suguvõsal. Ilmselt põhineb sellisel instinktil ka tõekspidamine: meie pere on parem, ilusam ja targem kui teie pere, meie kombad on õigemad kui teie omad. Kui üks neegrisinguharu kannab rõngast ninas, peab ta tingimata põlastusväärseks, et teine kannab seda kõrvas. Kui ühed õigeusklikud löövad risti ette paremalt vasemale, on see vastuvaieldamatult õigem kui lüüa risti vasemalt paremale. "Eestlane olla on uhke ja häa." Ei teki küsimustki, miks just eestlane ja mitte lätlane või leedulane. Juba lõbusa laulu sõnades: "Ei teede mehed mede meeste vastu ei soa ja teitel pole siantseid laule koa" peegeldub eneseväertustamise instinkt, mis on aga aluseks oma alaliigi säilitamisele.

Vaatamata oma mõistusele ja haridusele kanname endas ikka oma eellastelt päritud instinkte. Ja nii nagu need olid eluvõitluses määravad kauges minevikus, on nad seda ka nüüd.

*Inimeste esmane õigus on surra ja tappa selle maa nimel, kus nad elavad, ja karistada erakordse karmusega kõiki omaenda tõukaaslasi, kes on oma käsi soendanud kallaletungija koldel.

*

Pater — patria — patriotism. Isa — isamaa — isamaalisus. Sõna tüveks on *pater*, isa. Isa sümboliseerib perekonda, kodu, heaolu ja turvalisust. Konkreetsest kohast — isa talust, isa maast, pärineb üldistus *isade maa, isamaa*. Isamaa-armastuse aluseks on oma kodu, oma pere armastus. Kui laguneb vundament, variseb kokku ka sellele toetuv ehitus.

Ei ole koduski kõik päevad ühtemoodi päikesepaistelised. Kui on koos mitu inimest, on ka mitu arusaamist ja mitu tahtmist ning paratamatult tekib lahkavamus. Vahel nägelevad ema ja isa. Kui poeg hakkab kaela kandma, tekib võimuvõitlus isa ja poja vahel. Ja ega vennadki alati sõbrad ole: Kain lõi maha Aabeli, Jaakob vedas alt Eesavit ja vennad müüsid maha Joosepi. Vendi, kes oma perest ei hooli, kes alt veavad ja maha müüvad, on leidunud alati ja jätkub neid ka tänapäeval.

Oma pere nägelemised jäävad aga varju, kui on vaja naabrile tema koht kätte näidata või ennast tema tempude eest kaitsta. Kuigi need üleaedsed on tavaliselt oma pere lähemad või kaugemad harud, on naaber alati väiksem või suurem sul. Kui ta just muud kurja ei tee, siis vähemalt laulab, kui ta peaks vait oleva, või tallab raja sisse sinna, kuhu ei peaks. Aga nii pisemad kui suuremad sekeldused vajuvad unustusehõlma ja naaber tuleb appi, kui on vaja arveid klaarida kaugemate hõimuvendadega. Mis sellest, et kõik pärinevad samadest esivanematest ja räägivad sama keelt, omavahelist õiendamist jätkub küllaga.

Nüüd küll juba veidi vaibuma hakkava lipulehvitamise tuhinas kujutlevad paljud neist, kes on näinud ainult nõukogude aega, et kahekümne vabadasaasta kestel pulbitsesid meie meeles ainult patriootilised tunded. Tol ajal polnud patriotism mingi klantspaberist silt. Patriotism oli meie jaoks iseenesestmõistetav. Olime uhked, et oleme eestlased. Vahel võib-olla koguni ülepaistatult. Üks emigreerunud kooliõde jutustas: "Vaatasin enda ümber ja mõtlesin — kes te kõik olete, aga mina olen eestlane. Võttis päris tükk aega, enne kui taipasin, et välismaal elades ei tähenda eestlane olla mitte midagi." Aga ennast alahinnata polnud meil mingit põhjust. Mida me väärt olime, seda näitasid saavutused. Meie riigi sümboolid olid pühad ja neid ei kasutatud iga päev. Lippudel ja isamaalistel lauludel oli oma kindel koht. Armastasime oma isamaad ja olime valmis seda kaitsma rohkem, kui meile selleks võimalust anti.

Igapäevane elu oli aga midagi hoopis muud. Ei olnud meil

Ubi bene, ibi patria?

olelusvõitlust teiste rahvastega. Meie maal olid kindlad piirid ja oma heaolu eest pidi igaüks võitlema nende piiride sees. Põllumees tegi rasket tööd, et võimalikult palju vilja kasvatada ja seda soodsalt turustada, vürtspoodnik nägi vaeva, et ennast heeringate müügist elatada, arst ja advokaat, et oma oskustega peret toita. Nii nagu igas peres, tekkis omade vahel konflikte. Laisem, hädisem ja rumalam on alati kade edukamate peale. Vaevalt keegi kunagi endas viga leiab, ikka on süüdi ebaõiglus ja riigikord. Aga vastuolud polnud kaugeltki sellised, nagu meie vallutaja neid hiljem püüdis valgustada. Muidugi olid olemas peremehed ja olid sulased, olid vabrikandid ja olid töölised. Mitte üheski ühiskonnas ei saa kõik olla peremehed. Aga kas kõik seda tahavadki, kuigi arvavad tahtvat? On neid, kes tunnevad rõõmu rohutirtsu kombel ühepäevaelu nautimisest, ja neid, kes saavad rahuldust sipelga kombel ehitamisest ja varude kogumisest. Mis saab siis, kui nad kohad vahetavad ja rohutirts hakkab sipelgat õpetama, seda teame omast käest. Peremeheks olemine eeldab organisatoorseid võimeid ja loomingulist suhtumist töösse, mis pole omane kõigile inimestele. Suurim tasu peremehele on rõõm näha oma ideede teokssaamist, oma ettevõtte õitsengut. Sugugi kõik pole aga selisest tasust huvitatud.

Inimeste erinevate huvide, tahtmiste ja võimete seletamiseks lisaksin lugematutele inimeste tüüpidesse jaotustele veel ühe. Jaotuse, mis sarnaneb ekstravertseteks ja introvertseteks jaotamisele, kuid baseerub kahel kogu evolutsiooniprotsessi kestel inimese äraelamist võimaldanud tegevusel — jahimehe ja põllumehe omal.

Jahimehetüübile, mis kahtlematult on fülogeneetiliselt vanem, on iseloomulik kiire reageerimine, tegevuse planeerimine vastavalt antud olukorrale kaugemaid tagajärgi arvestamata, julgus ja koos sellega hoolimatus enese ja teiste vastu, teiste hulgast esiletükkimine selleks, et enne teisi saaki kätte saada või selle jagamisel suuremat tükki haarata, tahtmine näidata oma üleolekut ja saada tunnustust kaaslastelt, mis annaks õigustuse suurema tüki võtmisele, ning rahulduse saamine võidust, tunnustusest ja enese eksponeerimisest.

Evolutsiooniliselt hilisemale, põllumehetüübile on iseloomulik tegevuse planeerimine pikemale ajale, endale ja oma perele äraelamist ja turvalisust tagava kodu rajamine, arenenud omanditunne, pidev hoolitsus pere ja omandi eest ja kiindumine neisse ning rahulduse saamine oma töö viljast, mitte niivõrd teiste kui enese hinnangust oma saavutustele.

Üldkokkuvõttes iseloomustab esimest tüüpi võitlus ja soov silma paista, teist — looming.

Jättes kõrvale tüüpide kombineerumise, elutingimustest ja kasvatusel tingitud nihked siia- või sinnapoole, võiksid need miljonite aastate kestel olelusvõitluses kujunenud omadused olla aluseks meie tegevuse erinevuste, samuti võimu ja vaimu vaheliste suhete mõistmisele ka tänapäeval. Seda eriti ekstreemsetes olukordades, kus hiljem kujunenud ja kasvatusel tingitud komponentide osatähtsus on vähenenud.

Kõiki neid erinevate karakterite, võimete ja eesmärkidega inimesi seob ühine maa, ühine keel ning aja jooksul kujunenud ühised kombed ja arusaamad. Kõik individuaalsed erinevused ununevad siis, kui kallale kipub võõras, kes tahab seda maad saada endale ning suruda peale oma keelt ja kombeid. Siis tuntakse, et ollakse üks tervik, ühe rahva lapsed. Siis ärkab patriotism ja vaenlasele hakatakse vastu kui üks mees.

Aga eks tunne need, keda on küllalt palju ja kes on küllalt tugevad, ennast ühe mehena selgi puhul, kui nad peavad vajalikuks võõrale kallale kippuda ja tema arvel oma elu paremaks muuta. Igivana *yoga*-tarkus ütleb, et sõjad pole tingitud majanduslikest põhjustest, vaid et rahvusvahelised suhted on üksikindiviidi psüühika globaalne projektsioon.

*

Kogu inimkonna progressi aluseks on iga inimese soov elada hästi ja püüda veel parema poole. Lisaks evolutsiooni käigus kujunenud instinktidele abistab inimest sealjuures ainult temale omane mõttetgevus. Ühiseks kaitseks võõraste vastu, ent ka enesekaitseks omade eest, selleks et igaüks ei saaks vahendeid valimata hoolitseda ainult iseenda eest, et ta oma elu paremaks muutmisel teisi ei kahjustaks, on inimene välja mõelnud ühiskondliku struktuuri — riigi. Et aga riigi poolt rakendatavad abistavad ja piiravad abinõud oleksid kodanike enamikule maksimaalselt kasulikud, selle eelduseks on, et ühte riiki ühendatud inimgrupp oleks võimalikult homogeenne: elaks samalaadsetes tingimustes, oleks võimalikult sarnase ellusuhtumisega ja kultuuriga ning omavahel hästi kontakteeruv. Järelikult: oma isade maal elavate, ühte keelt rääkivate inimeste rahvusriik.

Selline riik meil oli. Kas meil õnnestub seda riiki taastada? On meil ikka veel olemas selline kokkukuuluvustunne? Lisaks sellele, et meie maale on valgunud tohutu mass teist keelt rääkivaid, teise kultuuri ja ellusuhtumisega inimesi, on kaks inimpõlve kest-

Ubi bene, ibi patria?

nud moraalilage, mõistusepäratu struktuuriga ühiskond ka meie endi ühtsust lagundanud.

Kas saavad normaalse ühiskonnakorraldusega rahul olla meie vallutajate poolt juhtideks pandud suguvennad? Loomulikult ei sobinud oma rahva huvidele vastukäivate ülalt tulnud käskude edasiandjateks kõrge moraali ja vaimsete võimetega inimesed. Kuid on ju mõistetav ja üldinimlik, et oma kõrgel ametikohal teenides omandasid nad aja jooksul veendumuse, et olla juht on nende õigus ja kutsumus. Kaotanud senise positsiooni ja privileegid, ei saa nad muidugi olla rahul sellega, et peaksid nüüd vastavalt oma võimetele ja oskustele ausat tööd tegema hakama. Samuti ka väiksemad juhikesead, kelle töö polnud küll nii kõrgelt tasustatud, kellel aga siiski oli võim otsustada teiste inimeste saatuse üle, mis andis neile eneseväärtuse tunde. Kui see võim kaob, tekib muidugi igatsus oma kadunud positsiooni järele ja rahulolematuse valitseva korraga. Iseenesest mõistetavalt muutuvad rahulolematuks ka need, kes töötasid võõra võimu kindlustamise organisatsioonides: oma senise tegevuse moraalituse või kuritegelikkuse tõttu on aga kõlbmatud jätkama samalaadset teenistust õigusriigis, mingit muud tööd aga ei oska ega pea enda vääriliseks hakata elatist teenima mõne oma võimetele vastava lihtsa tööga.

Kuid nendele kolmele, vallutajaga otseselt seotud inimeste rühmale lisandub veel rida teisi. Ega nendeltki ole uue ühiskonna korraga rahulolu loota, kel oli võimalus leiba teenida tööl käimise, mitte aga töö tegemise abil. Nende hulka kuulub lõputu armee igasuguste tarbetute kontorite tarbetuid ametnikke, kes oma tarbetust mõistmata veetsid enamiku tööajast kohvi juues ja juttu puhudes, kohvikutes ja poodides käies. Kui samal ametikohal tuleb tõsiselt tööle hakata või kui selline ametikoht likvideeritakse, kui tuleb töökohta vahetada ja uut tööd õppida, tekib muidugi igatsus endise loodrieli järele. Samuti paljudel neist, kes tegid küll hoolega tööd, kellele töötasu aga ei olenenud tehtud töö tulemustest. Ja ka neil, kes vähem võimekatena langevad konkurentsi tingimustes oma senisest positsioonist madalamale. Rääkimata neist, keda ähvardab tööpuudus. Väga rahulolematuks muutuvad kindlasti ka need, kes nüüd või varem on mingil moel saanud võõra vara peremeesteks ja peavad selle nüüd tagastama.

Hoopis omalaadse rahulolematute kontingendi moodustab praegu hoolega kultiveeritav seltskond, kes majandusliku anarhia tingimustes oskab endale haarata varandusi ja kombineerida sisetulekuid, millest ta normaalse õiguskorra tingimustes ilma jääb

või siis sissetulekud vähenevad või lakkavad. Lisaks neile veel puhtkriminaalne element, kelle tegevusväli normaalses ühiskonnas aheneb.

Ja lõpuks võõrrahvusest elanikkond, kellest küllalt suur osa elas privilegeeritud tingimustes ja kes peavad normaalses ühiskonnas võimel põhinevat konkurentsi rahvuslikuks diskrimineerimiseks.

Kas kõik need loetletud kontingendid on väärtusetu inim-mass, keda peame endast eemale lükkama? Kas me võime olla päris kindlad, et meie, kes me olime sattunud töökohtadele, mis tingis ainult mõningase nõukoguliku varjundiga ausa töö tegemise, oleksime nende olukorda sattunult käitunud paremini? On ju väga olulisteks inimese käitumist määravateks komponentideks elamistingimused ja kasvatus. Mõlema osas tegi nõukogude kord oma parima, nii et efekt iga inimese osas ei olenenud ainult tema tüübist ega moraalist, vaid ka sellest, kui tugevalt ta pihku sattus.

Sel määral deformeeritud ühiskonda pole võimalik ühel hoobil normaliseerida ja panna kõiki tema liikmeid ühiskonna igikestvaid printsiipe mõistma. Kuid rahulolematuse, eriti kui see haarab nii laiu elanikkonna kihte, destabiliseerib riiki. Paratamatult tuleb valele teele sattunudid juhtida ja toetada nagu haigeid, kes veel ei suuda iseseisvalt jalgu alla võtta. Ühe riigi ülesandeks on anda võimalused majandusliku ja vaimse heaolu saavutamiseks kõigile oma kodanikele. Meie taastatavas vabariigis peavad kõik leidma koha, kus nende töö toob kasu neile endile, aga tingimata ka ühiskonnale.

Aga rahulolematuks ja möödunud idealiseerivaks võivad muutuda veel paljud. Inimene on juba kord selline, et kõik halb langeb tasapisi unustusehõlma ja mälu pealispinnale kerkib hea. Sellega arvestab ka meie vaenlane. Ja kui me ei suuda luua korda, õiglust ja mingilgi määral möödunud aegade taset ületavat majandust, hakkavad mälus virguma orjaaja positiivsed küljed, mis seni olid mattunud ülekohtu ja ebaõigluse tohtu lasu alla. Vabaduse eest kartulikoori sööma olid inimesed valmis ainult seni, kui vallutaja neil kõrist kinni hoidis. Kui aga vabadus käes, on igaühe eesmärk ise hästi elada. Oma pere elujärje kindlustamiseks ollakse nõus suguvendadel nahka üle kõrvade tõmbama, ja kuigi naaber on näljas, oma varusid kasudega võõrale müüma, parema elu lootuses elama ükskõik kelle valitsuse all, olgu selleks kasvõi neeger või hiinlane, või minema ükskõik kuhu, mõtlemata sellele, mida see kaugemas perspektiivis oma perele või rahvale kaasa toob. Ei mõelnud seda

Ubi bene, ibi patria?

Laksi Tõnis ega need, kes Vabariigi päevil läksid Läände õnne otsima, ega needki, kes nüüd lähevad või minna kavatsevad. Meie rahvas püsis kindlalt seni, kui oli olemas põline eesti talumees, kelle pere, loomad ja põllud olid tema kuningriik, kes nii väga rippus oma isade kodu küljes, et oli nõus taluma igasuguseid raskusi. Sealt viidi või aeti ta vägisi ära ja sellist talumeest meil enam pole. Linnaelanik on mobiilsem — täna on töökoht Tartus, homme Tapal või Tallinnas. Ja miks siis mitte ka Tambovis, Tampere või Timbuktu — *ubi bene, ibi patria*. Suurele rahvale on see ükskõik, kui palju omasid ära läheb ja võõraid juurde tuleb. See nende olemasolu ei ohusta. Meie oma aga küll. Kuid on täiesti lootusetu ettevõtmine koputada eestlase isamaa-armastusele, et ta eesti rahva säilitamise eesmärgil jääks siia viirelema, kui tal on võimalus oma perele hoopis inimväärsemat elu pakkuda mujal. Kommunistide tuntud loosung "ohverdame oma elu, et luua paremat tulevikku oma lastele" on mõttetu sõnakõlksutamise, ja selle teoksviimist oleks parem vaadata kaugemalt. Igal inimesel on üks elu ja seda on tal õigus elada nii hästi kui vähegi võimalik. Kuid keegi ei läheks siit ära võõra rahva hulka võõrast keelt rääkima ja võõraid kombeid omaks võtma, kui ta siin saaks korralikult ära elada. Meie rahvuse säilitamise esmaseks tingimuseks on inimväärsete elamistingimuste loomine, kui mitte otsekohe, siis vähemalt käegakatsutavas kauguses. Muidu jooksevad laiali kõik, kellel selleks vähegi võimalust on.

Tühja rahakotiga oma tööstust, põllumajandust ja kaubandust jalule upitada on keerulisevõitu. Paratamatult on vaja abimehi väljastpoolt. Oskuslikult kasutatud välisabiga on püsti loodud nii mõnigi kümnetesse miljonitesse ulatuva elanikkonnaga riigi majandus. Ebaotstarbeka abi ja selle tobeda kasutamisega on aga nii mõnigi riik põhja lastud.

Agas kas on üldse mõtet püüda meie noateral balansseerivat rahvust säilitada? Ükskõik kui hea võib elujärg olla kaugel kodumaast, võõras maa ei suuda kunagi asendada kodumaad. Olla aga oma kodus — see on õnn. Kuid õnn saab see olla ainult siis, kui see maa suudab meid ära toita ja riidesse panna, kui meie oma riik suudab meid kaitsta nälja, külma ja vägivalla eest. Siis pole enam maksev bursilaulus humoorikalt-bravuursetl ümberpööratud tõde, vaid muistsesse rooma vanasõnasse kätketud igivana tõde:

IBI BENE, UBI PATRIA.

November 1991.

DOKUMENTE METSAVEND- LUSEST JA VASTUPANU- LIIKUMISEST EESTIS

67.

ENSV SARKi HÄVITUSPATALJONIDE KESKSTAABI KÄSKKIRI NR. 1

14. jaanuar 1946. a.

§ 1

Vastavalt EK(b)P Keskkomitee büroo 29. detsembri 1945. a. ot-
susele nr. KB/140-46:

ENSV SARKi Hävituspataljonide Keskstaabi ülema kohused on
pandud minu peale.

§ 2

Hävituspataljonide Keskstaabi operatiivosakonna ülema kohused
panen seltsimees Resevile.

Hävituspataljonide materiaalse ja majandusliku varustamise küsi-
mused panen sm. A. Veimerile.

Politiiline kasvatustöö hävituspataljonides on pandud sm. Merile
minu juhtimise all.

§ 3

Maakondlike staapide ülemateks nimetan:

Virumaa	-	EK(b)P maakonnakomitee sekretär	sm. Jaanson;
Tartumaa	-	"	sm. Eiche;
Võrumaa	-	"	sm. Tamm;
Valgamaa	-	"	sm. Ovsjannikov;
Viljandimaa	-	"	sm. Ivanov-Jaanus;
Järvamaa	-	"	sm. Zucker;
Harjumaa	-	"	sm. Ristmägi;
Läänemaa	-	"	sm. Minne;
Saaremaa	-	"	sm. Bersin;
Pärnumaa	-	"	sm. Jakobson.

Algus 1991. aasta 10. numbris.

§ 4

Hävituspataljonide Keskstaabi istungeid korraldada igal esmaspäeval, maakondade staapide istungeid igal reedel.

§ 5

Hävituspataljonide juhtivkoosseisu kümnepäevased kogunemised seoses NSV Liidu Ülemnõukogu valimistega kuni 15. veebruarini 1946. a. ära jätta.

§ 6

Hävituspataljonide tegevusega tutvumiseks ja nende töös olevate puuduste väljaselgitamiseks teen Harjumaa hävituspataljoni ülemale ülesandeks koostada 21. jaanuariks 1946. a. ettekanne selle ärakuulamiseks Hävituspataljonide Keskstaabi istungil.

Eesti NSV Hävituspataljonide Keskstaabi ülem N. Karotamm.

Hävituspataljonide Keskstaabi operatiivosakonna ülem A. Resev. Partearhiiv, f 1, n 5, s 131, l 1-2. Tõestatud ärakiri. Tõlge vene keelest.

68.

EK(b)P VIRUMAA KOMITEE INFORMATSIOON
EK(b)P KESKKOMITEELE

17. jaanuar 1946. a.

Detsembri teisel poolel ja käesoleva aasta jaanuaris täheldati nõukogudevastase pörandaaluse tegevuse aktiviseerumist ja banditismijuhude suurenemist maakonnas.

[---]

Õöl vastu 13. jaanuari k.a. rööviti Undla vallas paljaks Jõepe-re viinavabrik. SARKi operatiivtöötajate grupp koos hävituspataljoni võitlejatega sattus kurjategijate otsimisel Jõepe-re külas bandiitide pesale, kus käis pidu ja pummeldamine. SARKi operatiivtöötajate il-mumise uksele võtsid bandiidid vastu tulega. Lühikeses tulevahetuses said surma SARKi töötajad kapten sm. Siiri, vanemseersant sm. Ivanov ja hävituspataljoni võitleja, Rakvere valla komsorg sm. Aksel Laanes. Bandiidid kaotasid tapetuna 3 ja haavatuna 1 inimese. Kaks SARKi operatiivgrupi võitlejat, nähes bandiitide jõudude tunduvat ülekaalu, taganesid ja teatasid, et hoones oli umbes 15 mees- ja 8 naisbandiiti. Käib varjunud bandiidigrupi jälitamine.²⁷

Maidla vallas tehakse nõukogude aktivistide aadressil anonüümseid ähvardusi üleskutsetega lõpetada valimiselne agitatsioonitöö. Vastasel juhul ähvardatakse julma arveleõendamisega. Samas vallas löid Aidu külas bandiidid ja nende käsilased aktivisti sm. Raisaare aknad sisse.

²⁷Vt pikemalt ERA, f R-1, n 5, s 127, l 55-57. Siiri asemel on selles dokumendis Šiširõi.

Nõukogudevastaste elementide aktiveerumine viimasel ajal on tingitud massilise agitatsioonitöö tugevnemisest seoses NSV Liidu Ülemnõukogu valimistega ja sellesse kampaaniasse suure hulga nõukogude aktivistide tõmbamisega maal. Bandiitide kontrrevolutsioonilise aktiivsuse teravik on antud momendil suunatud meie valimiseelsete ürituste nurjaajamisele.

Et kindlustada julgeolekut ja valimiste normaalset ettevalmistamist, on maakonnakomitee büroo otsusega tõmmatud valimiskampaania ajal valimisjaoskondade valvesse ja korra kaitsmisse piirivalverühma ja kohalike garnisonide väed, SARKi maakonnaosakond ja hävituspataljon. Valvepiirkonnad on loetletud organisatsioonide vahel ära jaotatud.

Antud ajavahemikul [1. detsember 1945–15. jaanuar 1946. a] oli SARKi operatiivtöötajate ja hävituspataljoni jõududega sooritatud 36 operatsiooni bandiidirühmade ja üksikbandiitide likvideerimiseks. Operatsioonide tulemusena on kätte saadud 9, tapetud 3 ja haavatud 3 bandiiti, kinni on võetud 6 bandiitide käsilast. Peale selle on kinni võetud 8 Punaarmee deserteerunut, 11 sõjaväkke kutsumisest kõrvalehoidjat, 9 laagritest põgenenud Saksa sõjavangi ja 5 kurjategijate erilaagritest põgenenud.

Samal ajavahemikul oli hävituspataljoni kaotuseks 3 surma- ja 2 haavatasaanut. Lisaks hävituspataljoni võitlejatele on surma saanud kaks SARKi töötajat.

Valdade partorgid on hävitusalkade võitlejatega tunda õppinud Stalinlikku Konstitutsiooni ja NSV Liidu Ülemnõukogu valimismäärustikku. Käesoleval ajal tutvustavad nad võitlejatele NSV Liidu Ülemnõukogu saadikukandidaatide elulugusid ning loevad ajalehtedest ette artikleid valimiseelsetel teemadel. Samuti toimuvad salkades vestlused välispoliitilistel teemadel.

Osa hävituspataljoni võitlejaid teeb elanike hulgas valimiseelset agitatsioonitööd.

Riviõppuste osas tutvuvad hävituspataljoni võitlejad automaatrelva materiaalosaga ja käivad õppelaskmistel.

Vaatamata kaotustele hävituspataljonide isikkoosseisus ja bandiitide ähvardustele võitlejate aadressil, on salkade poliitilis-moraalne seisund hea ning hävitajate isikkoosseis on täis otsustavust võidelda kuni vaenulike elementide jäänuste täieliku väljajuurimiseni maakonnast.

EK(b)P Virumaa komitee sekretär Jaanson.

Parteiarhiiv, f 1, n 4, s 12, l 21–22. Originaal. Tõlge vene keelest.

69.*

ENSV SARKi BANDITISMIVASTASE VÕITLUSE OSAKONNA
OPERATIIVTEADE

17. jaanuar 1946. a.

[---]

10. jaanuaril k.a. võttis SARKi banditismivastase võitluse osakonna operatiivgrupp Pärnumaal Tori vallas operatsiooni käigus kinni Soome—Saksa luuraja Peeter Toome.

[---]

ENSV Siseasjade rahvakomissar kindralmajor A. Resev.

ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna ülem major Živaga.

ERA, f R-1, n 5, s 127, l 45. Koopia. Tõlge vene keelest.

70.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

18. jaanuar 1946. a.

[---]

II. Virumaa

Mõnedes maakonna valdades levitavad nõukogudevastased elemendid elanikkonna hulgas valekuuldusi ja ähvardavad kasutada relvi. Näiteks levitatakse kuuldusi, nagu puhkeks peagi sõda liitlaste ja Nõukogude Liidu vahel. Maidla vallas ähvardavad bandiidid valimisjaoskonnad segi lüüa ning teatavad, et nad hakkavad valimiste päeval tulistama neid, kes lähevad hääletama.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Olin.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiariiv, f 1, n 4, s 268, l 1. Originaal. Tõlge vene keelest.

71.

EK(b)P KESKKOMITEE ORGANISEERIMIS-INSTRUEERIMIS-
OSAKONNA INFORMATSIOON

21. jaanuar 1946. a.

I. Tartumaa

a) bandiitlik tegevus

1. 4. jaanuaril 46. a. tapsid bandiidid Kuidjärve vallas maakorralduskomisjoni esimehe asetäitja August Jaani p. Tõlgu, Samuel Piheli ja tema naise Rosalie Piheli.

Asjaolud: sm. Tõlgu juurde ilmusid kolm võõrast meest ja nõudsid tema poeg Augustit, kes sel ajal magas teises toas. Bandiidid soovitasid ta üles ajada ja nende jaoks hobuse ette rakendada. Kui August Tõlgu pani end riidesse, lasksid bandiidid ta vintpüssist maha. Pärast mõrva sooritamist sõitsid nad uusmaasaaja Kuke juurde ja nõudsid talt viina. Kui sm. Kukk ütles, et tal viina ei ole, hakkasid bandiidid kontrollima maamõõtja Kralli dokumente, kes õõbis Kuke talus. Pärast kontrollimist hakkasid bandiidid jooma oma viina. Seda kasutas ära maamõõtja Krall ja põgenes, teatades juhtunust täitevkomitee esimehele sm. Pallole, kes koos kolme hävituspataljoni liikmega sõitis kohale. Selleks ajaks olid bandiidid aga jõudnud metsa varjule minna. Teel käisid nad kod. Piheli talus ja nõudsid hoburakendit. Kui Pihel keeldus nende nõudmisi täitmast, lasksid bandiidid ta kohapeal koos naisega maha ja kadusid.

Kohale sõitnud SARKi operatiivgrupp hakkas bandiite jälitama. Jõudnud Ridala talu juurde, nägid nad talust kolme meest välja tulevat. SARKi töötajad arvasid, et need on bandiidid, ja tegid hoiatuslasu õhku. Selle asemel et seisma jääda, hakkasid mehed jooksuma metsa poole. Operatiivgrupp avas nende pihta tule, mille tagajärjel sai üks põgenejatest surma, teine haavata, kolmas aga võeti kinni. Selgus, et need olid teetöölised, kes olid tulnud talu teada saama, kas talumehed tulevad teetöödele. Surma sai tööline Aksel Karli p. Võngri, haavata Arnold Voldemari p. Läänemets. Kinnivõetud Elmar Kuhi ütles: "Me pidasime operatiivgruppi bandiitideks ja tahtsime metsa pageda". Käib juurdlus.²⁸

[---]

4. 12. jaanuaril 46. aastal sai Otepää valla partorg sm. Põim postiga kirja, milles seisab: "Tartu-, Võru- ja Valgamaa Rohevalge Leegioni salaseltsilt. Teadaanne. Surmaotsus. Teile kolmele Otepää kommunistile-tõprale — Põim, Augustile, suurele kommunistile, Lenini-Stalini sõpradele Urm, Jarinile ja Stepanov, Kustale. Hoiatus. Ärge hakake relvaga segama suuri isamaalisi valimisi 12. veebruaril. Kui jätate tähelepanuta leegioni salaseltsi hoiatuse, siis teil, lurjustel, on raske oma surmaotsust kanda enne seda, kuni lähete oma sõbra Lenini juurde põrgusse. Pidage seda meeles. Olge eestlased, aga mitte eestlaste reetjad ja tapjad. Oleksite võinud surma vältida, kuid te olete saatnud palju süütuid eestlasi kommunistidele piinata, vanglates surema. Praegu tegutsete hävituspataljoniis nagu verejanused koerad. Teiegi võiksite rahvaga ümber käia nii, nagu seda teevad paljud teised, kes on teist palju kõrgemal, aga ometi elavad ise ja lasevad ka teistel elada. Need mehed on teadlikud eestlased ja on vastutusrikkamatel ametikohtadel kui teie, tõprad.

²⁸ Selle sündmuse teistsugust versiooni vt ERA, f R-1, n 5, s 127, l 27.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Leegioni salaselts ei tee nalja. Kui olukord ei parane, lähete teie, kolm kommunistlikku koera, Lenini juurde põrgusse. Kohtumiseni, kolm lurjust. Salaseltsi kohtuotsuse täideviijad”.

b) kuulujutud

1. Nõo valla partorg sm. Kivisto teatab, et elanikkonna hulgas on selliseid mõtteid: “Tuleb ikkagi valima minna. Äkki valimised kukuvad läbi ja tuleb uuesti hääletada. Siis on valla lood halvad, võidakse isegi välja saata”. Rahvas toetab ainult eestlasi, kes on saadikukandidaatideks seatud, ja lubab hääletada ainult nende poolt. Rahvuste Nõukogusse on ülesseatud sm. Sazonovi kandidatuur. Seoses sellega käivad jutud: “Ta on venelane, tema asemele oleks võinud leida vastava eestlase kandidatuuri”.

2. Kuremaa vallas liiguvad kuuldused, et “valimiste päeval panakse valimiskastide juurde Inglise sõjavägi kontrollima. Selleks ajaks on kõik venelased koos kommunistidega NSV Liitu ära sõitnud”.

(EK(b)P Tartumaa komitee 19. jaanuari 46. a. informatsioon.)

II. Harjumaa

[---]

b) [Ardus asuva] valimisjaoskonna nr. 98/35 kontrollimisel avastas SARKi Harjumaa osakonna vaneminspektor sm. Tark [20. jaanuaril 1946. a] kell 14, et seinalehte pandud sm. Stalini portree oli maha rebitud ja silmad välja torgatud; põrandal vedelesid katkirebitud tükid, mille sm. Tark üles korjas.

[---]

2. Haiba vallas ähvardavad vaenulikud elemendid kõiki valimisjaoskondade komisjonide liikmeid, öeldes, et kõik jaoskonnakomisjonide liikmed loetakse kommunistideks ja neid ootab “rahvuslaste” karistus.

(EK(b)P Harjumaa komitee 10. ja 22. jaanuari 46. a. informatsioon.)

III. Järvamaa

Väätsa valla valimisjaoskonna ruumides olev seinalehe alus värvi ti salaja kodanliku Eesti lipu värvi. Seinalehte pandi artikkel, mis on vastuolus Stalinliku konstitutsiooniga. Seinaleht on maha võetud. Seinalehe vastutav toimetaja on kohaliku raamatukogu juhataja Laamper.

(EK(b)P Järvamaa komitee 19. jaanuari 46. a. informatsioon.)

IV. Tartu linn

[---]

2. [22. jaanuaril 1946. a] kell 9 öhtul tulistati kahelt poolt valimisjaoskonda nr. 126, mis asub tehase nr. 89 klubis.

3. Kalakombinaadi ruumides asuvas valimisjaoskonnas nr. 130 on maha võetud lipud, loosungid ja kogu väliskujundus.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Olin.

EK(b)P KK organiseerimis-instrueerimisosakonna informatsiooni-sektori juhataja Senkevits.

Parteiarhiiv, f 1, n 4, s 268, l 6–9. Originaal. Tõlge vene keelest.

72.*

ENSV SARKi BANDITISMIVASTASE VÕITLUSE OSAKONNA ERITEADE

24. jaanuar 1946. a.

14. jaanuaril k.a. võttis SARKi Valgamaa osakond agentuur- ja uurimisandmete alusel Helme vallas Udumäe talus kinni kaks relvastatud bandiiti: Leopold Voldemari p. Roovere ja Uno Jüri p. Rüütli, endised Saksa armee SS-üksuste vabatahtlikud. Bandiitidelt võeti ära 2 automaati, püstol ja käsigranaadid.

1944. aasta novembris oli bandiit Rüütel katsel teda Valga linnas arreterida haavanud üht 138. sisevägede vahipolgu sõdurit.

Kinnivõetud bandiitide ülekuulamise käigus tehti kindlaks, et 2 km kaugusel Tõrva linnast Öviste talus varjab end punkris rühm relvastatud bandiite, sealhulgas [arreteeritute] tuttavad bandiidid Voldemar Karli p. Pehme ja teine Leo-nimeline.

Bandiidid Rüütel ja Roovere tunnistasid, et selle bande liikmed on toime pannud järgmised tapmised:

5. septembril 1945. a. tapeti Vaoküla vallas metsnik Järv ja ta naine;

22. augustil 1945. a. tapeti Pärnu—Tõrva maanteel autojuht Davõdov. Äravõetud autol sõitsid bandiidid Võrumaale, kus samuti tapsid ühe tundmatu, jättes pärast seda auto maha Tartumaale Aakre valda.

1945. aasta suvel tapeti Jõgeveste külas hävituspataljoni lüge ja uusmaasaaja Undla ning tema naine. Bandiidid olid kiidelnud, et Öviste talus on neil hästi maskeeritud punker.

18. jaanuaril 46. a. kell 6 piiras SARKi maakonnaosakonna sõjaväeline operatiivgrupp osakonnaülema kapten sm. Soonda juhtimisel nimetatud talu ümber, et bande likvideerida. Pärast kogu talu hoolikat läbiotsimist leiti talli põranda alt sissepääs maskeeritud punkrisse, millest bandiidid kohe avasid automaaditule ja heitsid granaadi tallis olnud punaarmeelaste sekka. Tulistamise käigus sai surmavalt haavata SARKi sisevägede 138. vahipolgu sõdur Kuhharevits.

Sõjaväeline operatiivgrupp piiras talli sisse. Punkrist talli välja hüpanud 2–3 bandiidile tehti ettepanek alla anda, viimased vastasid aga süütekuulidega automaaditulega.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Tekkinud tulevahetuse käigus põlesid hommikul kell 8.30 maha tall, laut ja ait. Bandiidid hukkusid tules, kuulda oli laskemoonaplahvatusi. Talu teised hooned jäid tulest puutumata.

Pärast tulekahju avastati talli põranda alt säilinud 9 m² suurune punker, kust leiti voodid kahe inimese jaoks, 8 käsigranaati, 600 vintpüssi- ja püstolipadrunit. Tallist leiti ärapõlenuna kaks poolautomaati ja vintpüss.

Lisaks relvadele leiti punkrist pass, komandeerimistunnistus ja ametiühingupilet, mis kuuluvad Järvamaalt Säreveere vallast pärit Türi jaama üksiku sidepataljoni 3. divisjoni varustajale Ernst Jaani p. Kipperile, vana rahvuspass lätlase Otto Lessingi nimele ja väike raamat maatüki nr. 061525 kinnistamisest Tartumaalt Rõngu vallast pärit Juhan Nurmeki nimele.

Praegu tehakse kindlaks tapetud bandiitide ning dokumentides esinevaid isikuid.

ENSV Siseasjade rahvakomissar kindralmajor A. Resev.

ERA, f R-1, n 5, s 127, l 61-62. Koopia. Tõlge vene keelest.

73.

EK(b)P VILJANDIMAA KOMITEE ETTEKANNE EK(b)P KESKKOMITEELE

26. jaanuar 1946. a.

1945. aasta viimase kvartali ja 1946. aasta jaanuarikuu jooksul on olukord maakonnas banditisminähtuste mõttes tunduvalt paranenud.

Seoses endise politseiniku, terrorist Musta juhitud bandiitlik-terroristliku jõugu likvideerimisega on terroristliku iseloomuga banditisminähtused lõppenud, välja arvatud üks juhtum, mis leidis aset Võisiku vallas, kus bandiidid Aadu Riiman, Ülo Leevit, Orumets ja Ott tungisid 12. jaanuaril k.a. kallale hävituspataljoni võitleja Johannes Sündi talule, kes ise sel ajal ei olnud kodus. Bandiidid haavasid tema ema Maria Sünti.

SARKi liinis 22. jaanuaril 1946. aastal korraldatud operatsiooni tulemusena on kõik 4 bandiiti kinni peetud ja võetud vahi alla.²⁹

[---]

Kõige rohkem on bandiidikampade ilmumine tõenäone Rimmu, Karksi, Võisiku, Pajusi ja Kõpu vallas.

Nimetatud valdades töötab bandiidirühmade ja üksikbandiitide likvideerimisel SARKi maakonnaosakonna banditismivastase võitluse osakonna kogu operatiivkoosseis. Selle tulemusena on Võisiku vallas

²⁹Vt sellest pikemalt ERA, f R-1, n 5, s 127, l 78-79.

kinni võetud 4 bandiiti Aadu Riimani juhtimisel. See bande oli terve aasta tabamatu.

10.-25. jaanuarini 1946. a. on SARKi operatiivgrupile operatsioonide läbiviimisel osaks saanud järgmised kaotused:

Õöl vastu 22. jaanuari 1946. a. sõitis maakonna SARKi osakonna operatiivgrupp Võisiku valda Aadu Riimani bandet likvideerima. Tundmata hästi ühe talu paiknemist, kuhu pidi tulema bandiit Ott, saatis banditismivastase võitluse osakonna ülem kapten Kostjukov osakonna operatiivvoliniku leitnat Moppeli ja militsionäär Rae lähimasse talusse teed küsima, jäädes ise põhigrupiga maanteele. Moppel ja Rae sattusid hävituspataljoni võitleja Martin Antsu p. Villa talusse ning hakkasid uksele koputama. Arvates, et tema talu ründavad bandiidid, tegi Vill ukse lahti ja tulistas jahipüssist, tappes otselasuga militsionäär Rae ning haavates jalast leitnant Moppelit.

[---]

EK(b)P Viljandimaa komitee sekretär Jaanus.

Parteiarhiiv, f 1, n 5, s 129, l 1-2. Originaal. Tõlge vene keelest.

74.*

ENSV SARKi BANDITISMIVASTASE VÕITLUSE OSAKONNA
OPERATIIVTEADE

28. jaanuar 1946. a.

[---]

6. 20. jaanuaril k.a. võttis SARKi Harjumaa osakonna operatiivgrupp operatsiooni käigus Varbola vallas kinni endise 35. politseipataljoni komandöri asetäitja major Julius Toomase p. Renteli, 76 aastat vana, kes oli pikemat aega olnud illegaalses seisundis.

[---]

ENSV Siseasjade rahvakomissar kindralmajor A. Resev.

ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna ülema asetäitja alampolkovnik Aavik.

ERA, f R-1, n 5, s 127, l 67. Koopia. Tõlge vene keelest.

75.

EK(b)P HARJUMAA KOMITEE ETTEKANNE
EK(b)P KESKKOMITEELE

31. jaanuar 1946. a.³⁰

Teen Teile teatavaks, et kell 12 ööl vastu 30. jaanuari haavas hävituspataljoni võitleja Vessalu Kõue vallas Saksa sõjaväe major Imperki (end metsas varjav bandiit), kes laskis enda maha.

³⁰ Saabumise kuupäev EK(b)P Keskkomiteesse.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Nimetatud Imperk oli Saksa okupatsiooni ajal Rebase pataljoniga analoogilise pataljoni komandör.

EK(b)P Harjumaa komitee sõjaosakonna juhataja Zavarin.
Parteiariiv, f 1, n 4, s 8, l 28. Originaal. Tõlge vene keelest.

76.

EESTI NSV SARKi HÄVITUSPATALJONIDE KESKSTAABI
KÄSKKIRI NR. 3

31. jaanuar 1946. a.

§ 1

Tänasest päevast nimetada kõik ENSV SARKi hävituspataljonid ümber rahvakaitsepataljonideks.

Hävituspataljonide võitlejatele ja komandöridele jätta seniks endised isikutunnistused, kuni Tallinnast saadetakse uue nimetusega isikutunnistuste ühtsed plangid.

§ 2

Märgin, et enamik maakonnastaape ei tegutse seniajani. Paljud staabid ei täida minu 14. jaanuari 1946. a. käskkirja nr. 1 paragrahvi 4 staapide istungitel tehtud otsuste kohta, ei informeerii mind.

Käsin: 24 tunni jooksul pärast staabi istungil vastuvõetud otsust saata üks eksemplar otsuste ära kirjast minule ja teine eksemplar ENSV SARKi banditismivastase võitluse osakonna 4. jaoskonnale.

§ 3

8. veebruariks 1946. a. töötada koos rahvakaitsepataljonide isikkoosseisuga läbi ENSV siseasjade rahvakomissari kindralmajor sm. Resevi 31. jaanuari 1946. a. käskkiri nr. 8TS, sidudes selle läbitöötamise kohapealsete materjalide ja juhtumitega.

§ 4

Kõigi rahvakaitsepataljonide maakonna- ja operatiivstaapide ülematele. Edaspidi kanda ette kõigist Teie maakonna territooriumil aset leidnud banditisminähtustest viivitamatult mulle ja ENSV SARKile Tallinnas.

Kõiki viivitamisi selles küsimuses käsitan kui lohakat ja kuritegelikku suhtumist oma töösse ning võtan süüdlased rangelt vastutusele.

§ 5

Selgitan, et rahvakaitse operatiivstaapideks nimetatakse neid staape, mis olid olemas enne EK(b)P KK ja ENSV RKNi 26. detsembri 1945. a. määrust nr. 140 ning mille eesotsas on ENSV SARKi palgaliised töötajad.

§ 6

Vande andmist rahvakaitsepataljonide isikkoosseisu poolt alustada pärast spetsiaalselt uue nimetusega trükitud vandetekstide kättesaamist Tallinnast.

Dokumente vastupanuliikumisest Eestis

Vande andmine viia läbi rühmade viisi, Punaarmeele ettenähtud korras ja tseremooniaga.

ENSV Rahvakaitsepataljonide Keskstaabi ülem Karotamm.

ENSV Rahvakaitsepataljonide Keskstaabi operatiivala ülema eest [allkiri loetamatu].

Parteiarhiiv, f 1, n 4, s 49, l 1-2. Originaal. Tõlge vene keelest.

(Järgneb)

ARVUSTUS

VÄLISMINISTRI ABI IROONILINE JUTUSTUS

Eero Medijainen. Eesti välispoliitika Balti suund 1926–1934. Tartu: TÜ ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor, 1991. 111 lk.

Eesti Vabariigi välispoliitika põhieesmärgiks oli iseseisvuse säilitamine. Balti-suund Eesti välispoliitikas tähendas küsimust Balti riikide liidust.

Politiikateaduse väitel määravad väikeriigi julgeoleku peamiselt kolm tegurit: jõu või jõudude ähvardus, jõu või jõudude toetus ning väikeriigi (-riikide) omad ressursid ja jõupingutused. Kõige paremini on julgeolek tagatud multilateraalses süsteemis, mis seob nii väike- kui suurriike. Kui seesugune segasüsteem ei ole võimalik, peaks nõrk maa eelistama väikeriikide allianssi. Liidu mõne suurriigiga võiks valida siis, kui kõik teised variandid on osutunud võimatuks. Oma sõjalist potentsiaali peavad väikeriigid tugevdama selleks, et teha suurriigil rünnaku alustamisega seotud psühholoogilise barjääri murdmist ja rünnakut enast nii raskeks kui võimalik.

Pooleldi soovimata lastena maailma sündinud Eesti, Läti ja Leedu moodustasid puhvri kahe ettearvamatu käitumisega suurriigi — Saksa- maa ja Venemaa vahel. Seetõttu on nad kas nendevahelise võimaliku kokkuleppe objektiks või nende lahinguväljaks, ning arvesse tulevate liitlaste silmis nägid nad välja peaaegu paariatena. Inglismaa ja Prantsusmaa huvi selle regiooni vastu oli liialt väike ja Rahvasteliit liialt nõrk, et Balti riikide meeleheitlik diplomaatiline tegevus — protokollide, paktide, konventsioonide ja lepingute allakirjutamine — võinuks viia parimani, nimelt multilateraalse väike- ja suurriikide liidu- või tagatissüsteemi tekkeni, mille mitmed variandid pidevalt päevakorral olid. 1934. aastal moodustati aga Eesti—Läti—Leedu liit. Seegi ei sisaldanud sõjalist koostööd ja kujunes pigem dekoratiivseks ühenduseks, mil-

lel Eesti välispoliitika põhieesmärgi tööriistana sisulist tähendust olla ei saanud.

Balti riikide välispoliitikast ja koostööküsimustest on üsna palju kirjutatud ja kindlasti tehakse seda edaspidigi. "Kaotaja positsioon" soosib nende probleemide vaatlemist esseistlik-analüüsisivas laadis. Ette rutates märkigem, et Eero Medijaise töö ei ole kirjutatud küll selles laadis. Aga enne nähtuse analüüsimist tulebki teda korralikult kirjeldada. Läti-kesksetelt seisukohtadelt on Balti riikide koostööprobleemide ja julT-geolekuotsingute süvaanalüüsini jõudnud USAs töötanud ajaloolased Edgar Anderson ja Hugh I. Rodgers. Eesti poolt on nendele aga enne Eero Medijaist vastu seada vaid nõukogudeaegsed, teadagi missugused üllitised. Ega tahaks ka käesolevas ülevaates taas okupatsiooniaegset ajalooteadust manada, kuid kontekst vajab siiski märkimist. Proovigem seda aga teha relativistlikust ajaloo filosoofiast lähtudes. Robin George Collingwoodile kuulub järgmine mõttekäik: kui sa ei suuda ennast ette kujutada eestilaetavate pardakahuritega sõjalaeva tekil, ei ole sa meresõja ajaloo isegi mitte uustulnuk, sa ei ole siis üldse ajaloolane. Peamine ajaloolase jaoks oleks seega n-ö seespoolsus, kusjuures see, kellenal seal sees olla, on vähem oluline. Collingwoodi ehk natuke robustselt rakendades võiks väita, et Balti koostööküsimuste ja Eesti Vabariigi välispoliitika nõukogudeaegsete käsitluste suuremat osa iseloomustab mõne EKP liikme vaatekoht — nood on välispoliitika küsimustest olnud üsna pinnapealselt informeeritud, kuid see-est tõsiusklikud marksistid-leninlased ja NSV Lõudu suured sõbrad. Eesuguseid võis ju ka Eestis aastail 1926–1934 mõnikümmend leiduda. Nü moodi võttes ei ole kirjapandu ei vale ega ajaloo võltsing, iseasi on muidugi selle teaduslik väärtus. Muidugi leidub ka neid, kes ei ole üldse "seespool" olnud. Omaette fenomeniks on aga Eesti välispoliitika probleeme kõige põhjalikumalt uurinud Heino Arumäe raamatud. Autor oleks justkui vägagi põhjalikult informeeritud, näeb probleeme täpselt, kuid kohati nihestatult: ikka kipub lammas süüdi olema, et ta ennast hundil rahulikult ei lase ära süüa. Vahetevahel pilgutaks aga autor justkui kelmikalt silma, lastes tulla vängel kommunistlikul fraseoloogial, mida ta ise äratuntavalt ei usu. Selleks et silmapilgutuse kohta ära tunda ning autori tegelikke mõtteid desifreerida, peab olema küsimustega eelnevalt mingil määral kursis.

Eero Medijaise raamatust võib välja lugeda, et autor on informeeritud peaaegu tipptasemel, umbes nii nagu välisministri abi või pisut madalama ameti mees. Ka lugeja informeerimise laad on omane välisministeeriumi töötajatele või mõnele teisele diplomaatilise hariduse saanud kavalale, ettevaatlikule ja intelligentsele ametnikule: on tunda, et autor ei kõnele kaugelki mitte kõike, mida teab. Samuti välidib Eero Medijainen järjekindlalt omaenda hinnanguid; tema analüüs seisneb põhiliselt teiste autorite ja kaasaegsete tegelaste seisukohtade kiretus esitamises ning lugeja peab olema küllaltki läbinägelik ja tähelepanelik, et tabada autori argumentatsiooni ning hinnangute kohati

Arvustus

imepeeni nüansivaheleid. See-eest aga vastab enam-vähem kõik esitatud tõele (ühele ajaloolasele peaaegu et suurim kiitus), mitteprofessionaal ei pea kartma, et ta poolallegoorilist teksti valesti mõistab; ta võib loetud usaldada (iseasi, kas ta probleemi tuumafai jõuab), kritiseerida aga on seda hoopis raske.

Mitmed märgid näitavad, et niisugust kirjeldavat etappi Eesti Vabariigi välispoliitika historiograafias võibki jääda esindama vaid seesama Eero Medijaise monograafia. Analüüsivõimet ja hüpoteeside konstrueerimise oskust demonstreerib E. Medijainen ise oma hiljem kirjutatud artiklites; veel üks selle valdkonnaga tegelev noorem ja viljakas ajaloolane — Ago Pajur — on käesoleva aasta veebruaris kaitstud magistratöös ("Eesti Vabariigi diplomaatiline tegevus Eesti ja NSV Liidu vahelise mittekallaletungilepingu sõlmimisel") probleemi tausta informeerituse tasemelt võib-olla küll mõnevõrra nõrgem, järeldustes ja hinnangutes aga märksa julgem ja konkreetsem: esitus ei ole välisministeeriumi põikleva ametniku, vaid Eesti luureametkonna läbinägeliku ja küllaltki lobisemishimulise töötaja oma. Aga kõigil polnud ühtväisi võimalik julge olla.

E. Medijaise töö aluseks on olnud 1989. aastal kaitstud kandidaadidissertatsioon. Ta on Balti riikide omavaheliste suhete sõlmprobleeme vaadelnud tihedas kontekstis NSV Liidu välispoliitikaga ja samuti Inglismaa, Prantsusmaa ja Saksamaa huvide ning tegevusega. Kristalliseerub midagi üksjagu masendavat: suurriikide ja eriti N. Liidu sammud määrasid tegelikult ette ära rajad (või isegi ühe võimaliku raja), mida mõõda Balti riigid pidid kulgema. Balti riikide endi välispoliitikaga toimus midagi antiemantsipatsiooni-taolist. Seejuures ei olnud neile egoism, ambitsioonikus ja väiklus sugugi vähem võõrad kui suurriikidele, ning kui näis, et mõni kokkulepe nende huvides on võimalik, kuid mõnele suurriigile vastumeelne, õnnestus viimasel kerge vaevaga seda mineerida. Olgu siinkohal toodud üks tekstinäide, mis iseloomustab nii autori iroonilist käsituslaadi kui ka Eesti—Läti—Leedu omavaheliste vastuolude tõsidust (või naeruväärsust). Jutt on kolmikmaavõistlusest jalgpallis, mille eesmärgiks oli Balti rahvaste ühtsustunde tugevdamine ja mida mõnel aastal õnnestus ka üsna edukalt korraldada. "2.-3. septembril 1933. a. Kaunases toimunud kohtumine lõppes aga täieliku pankrotiga. Juba esimesel päeval esitas Läti esindus protesti viimase Eesti—Läti maavõistluse suhtes, kuhu Eesti oli kohtuniku kutsunud Läti konsulteerimata. Võistluse algus venis ja esimene — Eesti—Leedu mäng lõpetati pimeduse saabumise tõttu viigiga. Järgmisel päeval, enne Läti—Leedu mängu, kutsuti jalgpalliliitude juhid ja kohtunikud ekskursioonile õllefabrikusse ja seetõttu hilines mängu algus pool tundi. "Päevaleht" kommenteeris hiljem, et kohtunik vilistas mängu küll heas tujus, kuid halvasti. Andis tunda erapoolikult hea suhtumine Leedu meeskonda. Mäng lõpetati seoses pimeduse saabumisega samuti viigiga. Läti esitas protesti ja nõudis uut mängu, ahvardades vastasel korral turniirist loobuda. Hääletamisel toetas Eesti Leedu ettepanekuid, nü

et Läti kahtlustas mõlemat vandenõus enda vastu. Läti meeskond ei nõustunud kordusmängu edasilükkamisega ja meeskond lahkus turniirilt, ootamata ära Eesti—Leedu kordusmängu tulemusi. See tähendas ühtlasi kogu turniiri lõppu. 1934. a. jäi ära ka Eesti—Läti traditsiooniline jalgpallimaa võistlus. Aastaraamat "Eesti kehakultuur" konstateeris 1934. a., et järgmise turniiri asukohaks on Tallinn, kuid tähtaeg pole teada. Üldise lõhenemise õhkkonnas tundus Balti turniiri katkemine siiski väga ebasoovitav ja 15.–17. septembril 1934. a. pandi alus uuele Balti turniirile, seekord poksis" (lk 84). Teistmoodi ei olnud ka "suures poliitikas". Tõsi, oli üks n-õ sisseprogrammeeritud vastuolu laiemal liidu tekkel — Poola—Leedu konflikt Poola poolt okupeeritud Vilniuse küsimuses. N. Liit õhutas oskuslikult seda vastuolu ja tõmbas Leedut üha rohkem oma mõjusfääri. Leedu eraldiseis materialiseerus mittekallaletungilepingu allakirjutamisega N. Liiduga 1926. a. sügisel. Seejärel taas üritatud Soome—Eesti—Läti ühisrinde alged murdis N. Liit Eesti saadiku Ado Birgi kompromiteerimisega (lk 13).

Edasi õnnestus omavahel lõhestada Eesti ja Läti. Selleks läksid käiku majanduslikud vahendid. Lätile pakuti soodsat kaubanduslepingut, süvenesid raskused Eesti—Läti tolliuniooni kavades ja nende riikide suhetes üldse. Samal ajal teravnesid Leedu—Poola suhted seoses Vilniuse hõivamise aastapäeva tähistamisega. Eesti ja Läti ei saanud üritada suhete normaliseerimist Leeduga: see tähendanuks vastuolusid Poolaga (lk 18). 1928. aasta esimesel poolel saavutati mõningat edu, kuid sügisest tuli Läti—Leedu suhetes uus kriis:

"Läti vajas Liepāja sadama arenguks raudteeühendust Poola ja Venega üle Vilniuse piirkonna. Leedule see ei meeldinud. 1928. a. septembris süüdistas Läti Rahvasteliidu istungil Kaunast Liepāja—Romnõ vahelise raudtee rikkumises.

Läti kuulutas end Leedu—Poola konfliktis erapooletuks ja luges ennastki kannatajaks. Kaunas leidis, et sellega kaldub ta hoopis Poola toetama ning süüdistuste taga, nagu lõhutaks Leedus raudteed, on samuti Poola. Eesti saadik teatas Kaunasest, et A. Voldemaras keelas Leedu ohvitseridel Läti Vabariigi aastapäeva puhul Läti ordeneid vastu võtta" (lk 19).

Nõnda edasi. Kes tahab täpsemalt teada, lugegu ise. Hüglase jõud pidi olema kääbusriikide vastuolude tasandajal. Ja Balti riikidel endil sellist jõudu polnud. Seoses Adolf Hitleri võimuletulekuga, Saksamaa lahkumisega Rahvasteliidust ja viimase autoriteediriismete lõpliku kaotusega muutus Ida-Euroopa poliitiline konstellatsioon. N. Liit ja Prantsusmaa, kes Saksamaad kartsid, lähenesid teineteisele, Prantsusmaa huvi Saksa- ja Venemaa vahelise rükkedvõo vastu vähenes. Poola reageeris mittekallaletungilepingu allakirjutamisega Saksamaaga (mõne hinnangu järgi tähendas see Poola välispoliitika iseseisvumist). "Et N. Liit ega Saksamaa polnud 1934. aastal sõjaks valmis ning mõlema

huvides oli Balti riikide iseseisvus säilitada ja ühtlasi nad oma mõju sfääri tõmmata" (lk 36).

Juba 1933. aasta sügisel öelnud N. Liidu saadik Fjodor Raskolnikov, et N. Liit on jõudnud arusaamisele Balti riikide kui puhvri olemasolu vajadusest. Maksim Litvinov väitis Eesti Vabariigi välisministrile Julius Seljamaale 1934. aasta alguses, et kui varem oli Balti riike peetud ajutiseks nähtuseks, siis praegu ei soovita Saksamaad oma naabrusesse (lk 37). Harald Tammeri arvates (ja seda väidet näib autor aktsepteerivat) seisnes Eesti välispoliitika 1934. aastal vaid kohanemises väljastpoolt tulnud algatusega (lk 38).

12. septembril 1934 kirjutati Genfis alla Eesti, Läti ja Leedu üksmeele ja koostöö lepingule. Uut ühendust hakati lepingu prantsuskeelse teksti tõttu kutsuma ka "Balti Entente'iks". Eero Medijainen märgib oma tagasihoidlikul moel, et võrreldes 1920. aastate suurejooneliste projektidega oli tegelik tulemus minimaalne ja Balti liidu loomine polnud Balti riikide julgeoleku garantii (lk 41).

Sellega võiks raamatut tutvustava osa lõpetada. Olen alati skeptiliselt suhtunud ajaloo paralleeli-vaimustusse ja ajaloo õppimise võimalustesse. Käesoleva teema puhul näivad aga teatavad kõige üldisemad arenguparalleelid olevat tõesti asjakohased. Selles pole ka midagi imelikku: peamised tegurid, mis määravad Balti riikide välispoliitika, on ju samad. Geograafiline asend on üldisemates joontes läbi aegade püsiv ja ka rahvuse iseloom, millest sõltub riigi poliitika, on jäävam suurus, kui tavaliselt arvatakse. Ka kahekümnendatel aastatel (eriti nende esimesel poolel) kaalusid karmi reaalsuse tunnetamise üles illusioonid liiduvõimalustest Skandinaavia riikidega ja Soomega ning Lääne demokraatiate hoolitsusest. Balti riikide iseseisvuse vastased ja sellest johtuvalt ka nendevahelise liidu vastased ei oleks ehk esialgu suutnud viimase teket ära hoida, sest nad olid suhteliselt nõrgad. Paradoks oli aga selles, et see aeg lasti Balti riikide poolt muretult mööda minna — et potentsiaalsed vastased olid nõrgad, oli ka oht suhteliselt väiksem ja liiduvajadus polnud nii teravalt tunnetatav. Potentsiaalsete vastaste tugevnedes muutus aga liidu loomine üha raskemaks, ja see, mis tekkis, oli hoopis vastaste huve kajastav liidu karikatuur, mis märkis lihtsalt vaheaega suurvõimude vahelises võitluses Baltikumi pärast. Hugh I. Rodgers väidab 1927.–1928. aastale vihjates, et Läti ja tema sõsarriikide lõpp oli määratud ammu enne Molotov–Ribbentropi fataalset lepet. (*Search of Security: A Study in Baltic Diplomacy 1920–1934*. Hamden, Connecticut, 1975, p. 105).

Balti riikide välispoliitiline tegevus on olnud üle poole sajandi katkenud. See on just nii pikk aeg, et tehtud vigade rida on ununenud ja seda võib uuesti otsast alustada. Ajalugu ennustab aga tulevikku.

Jaak Valge

“TEADUSE TEMPEL ON AVAT!”

Eesti Naisüliõpilaste Selts 1911–1991. Toime-
tanud Rutt Hinrikus, Sirje Olesk, Margit Sut-
rop (peatoimetaja). Tartu: [Eesti Naisüliõpilaste
Selts], 1991. 160 lk.

Olen üsna eitavalt suhtunud igasugustesse formaalsete tunnuste (sh sootunnuste) alusel loodud inimgrupeeringutesse, Akadeemiline Meeskoor ehk välja arvatud — nad laulavad nii ilusti. Ma ei ole päriselt suutnud aru saada ka naisliikumisest, vähemasti 20. sajandi teisel poolel Eestis. Aga kui ta kord on olemas, las ta siis olla pealegi: maailma ei saa hinnata üksnes oma mätta otsast. Sest mulle ei paku vähimatki huvi ka maahoki, mida mängib ometi umbes pool inimkonda.

Küllap oli ENÜSi rajamine möödapääsmatu 1911. aastal, kui naisi Tartu ülikooli tudengeiks ei võetudki. Ja ka 1926. aastal oli kindlasti uhke hõigata: “Isamaa, ilusam, tuleme nüüd!”, nagu kuulutavad Salmepruudeni laulusõnad Miina Härma viisil. Ent ENÜS aastal 1992? Margit Sutrop mõtiskleb albumi eessõnas, missugused peaksid olema ENÜSi funktsioonid nüüd, kui 2/3 Tartu ülikooli üliõpilastest on naised. Ta jõuab järeldusele, et praegu peaks võitlema selle eest, et naine võiks nii tööl käia kui ka lapsi kasvatada.

Mis saab olla selle põhimõtte vastu? Põhimõtted kõlavad enamasti hirmilusti; kui ainult põhimõtteid lugeda, võib maailmaga päris rahule jääda. Nagu ka ENÜSi juhtmõtetega: rahvuslikkus, demokraatia, individuaalsus. Just nii: rahvuslikkus enne demokraatiat ja individuaalsus kõige lõpus.

ENÜSi albumit on rohkete mälestuskirjutiste tõttu huvitav lugeda nendelgi, kes ise seltsi ei kuulu. Mälestusi jagub alates ENÜSi kuldajastust Eesti Vabariigis kuni sügava sotsialismiajani. On ju ENÜS'il — nagu teistelgi taastatud üliõpilasorganisatsioonidel — noorvilistlaste institutsioon, mis võimaldab saada vilistlaseks neilgi, kes üliõpilaspõlves ENÜSiga lütuda ei tohtinud, sest sellist organisatsiooni polnud ENSVs olemas.

Mulle pakkusid kõige rohkem huvi mu enda kaasaegsete mälestused, sest “kuldajastu” on pääsmatult kaugel. Läbi aegade udu terendavad “kuldsed kandled palmipuus”, aga tollest turvalisest perioodist ei tundu meid lahutavat mitte viiskümmend aastat, vaid mitu sajandit. Ehkki praegu püütakse lähiminekku unustada ja kaugminevikku süüvida, õnnestub see kindlasti paremini nendel, kes ise tollest kaugminevikust osa saanud. Igatahes tundub, et “eestiagestel” inimestel

Arvustus

pole vajadust oma noorpõlve iseendale ära seletada, minu eakaaslastel ja noorematelgi on sellega aga ilmselt tükk tegemist.

Kui 1950. aastal ülikooli astunud Milda Karu meenutab tänuga valvuritädi, kes lubas voodi all hoida suuri kohvreid võimaliku Siberiteekonna puhuks, siis 1957. aastal immatrikuleeritud Marika Mikelsaar nendib juba, et tema ülikooliaastad olid väga õnnelikud, ta tahtis teadust teha ja tegigi. 1965. aastal immatrikuleeritud Rutt Hinrikus tõdeb, et "usuti järjest heledamaks lõovat silmapiiri. Või oli see noorus? [...] Siiski olime idealistid. Nägime igas uues raamatus, huvitavas etenduses ja ürituses nende nähtamatute piiride nihutamist, süsteemi parandamist süsteemi sees" (lk 99, 102). Aga 1972. aastal immatrikuleeritud Sirje Olesk kirjutab juba teisiti: "Meie ei süvenenud (kirjastus) poliitilisse käteväänamisse, me süvenesime hoopis A. Camus' "Sisyphose müüti", mis 1973. a. alguses ilmus ja mingil kummalisel kombel meie eluhoiaku ja ilmavaatega sünkroonis oli. [...] Aga meiega ei räägitud ja me ise ei rääkinud omavahel ajalooost kunagi. Nõukogude kord ("vene värk") tundus igikestva paratamatusena ja parem oli sellega mitte tegemist teha" (lk 105). 1981. aastal immatrikuleeritud Margit Sutrop kommenteerib: "Igasugune usk muuta süsteemi süsteemi enda sees — nagu seda loodeti 1960. aastatel, oleks kaheksakümnendate alguses olnud sinisilmne sundoptimism. [...] Sel ajal tõesti polnud millelegi loota, inimesed ei saanud ümbritsevaid olusid muuta ega isegi mitte protesteerida nende vastu kuigi viljakalt. [...] Üldse tundus, et 1980. aastate alguses püüti Tartu ülikoolile anda surmahoopi" (lk 109, 112).

Need katked noorvilistlaste mälestustest näitavad, et on saabunud noorte inimeste memuaaride aeg. Sest auväärt vilistlane Helga Valgerist-Sitska kirjutab küll, et "see sugupõlv raputagu maha kõik liigne", ent meiesugune peab kõigepealt teada saama, mida nimelt tuleb maha raputada, õnnestugu see raputamine siis või ärgu õnnestugu.

Albumist leiab huviline veel infot ENÜSi väliskoondiste töö kohta, ülevaate seltsi ja vilistlaskogu paari viimase aasta tegevusest, liikmete ja vilistlaste nimekirja, kajastusi teiste riikide ülikoolielust. Osa artikleid sobinuksid ehk rohkem *Eesti Naiselè* (nt Riin Alatalu "Eesti naisena Euroopas"). On aateid ja ideaale, kõhklemisi ja kahtlusi, meenutatakse koguni Johannes Aaviku *Ruthi* ning arutatakse, mida temalt üle võtta. ENÜSi liikmete teadustöödele pole albumis ruumi jätkunud (v.a Sirje Oleski südamlik essee "Isikliku ja üldnimiliku paradoksaalseid ühendusi Betti Alveri luules" (lk 137–141)), kuid on ju koostajad seadnudki eesmärgiks eelkõige tutvustada seltsi ajalugu ja tegevust. Kui õnnestub elus hoida legendi ja ENÜSi tegevus tõhusalt jätkub, küllap siis jõutakse ka akadeemilisemate kogusteosteni.

Astrid Reinla

EDITORIAL NOTE

The issue opens with an article by Anne Lill, Head of the Department of Classical and Romance Philology at Tartu University. She studies the problem why Greek tragedies speak so much about dreams and what the peculiarities of tragedy dreams are. To go with the article she has translated Aristotle's essay on prophesy in sleep.

Heino Eelsalu observes the development of the branches of science dealing with the movement of celestial bodies from the antiquity to the Middle Ages. Although Christianity generally accepted the ancient cosmological system, the Ephesus church council condemned horoscopic astrology as a science essentially excluding free will. So the sophisticated Greek manuscripts on astrology remained shelved for centuries until interest in and opportunities for practising horoscopic astronomy based on the position of planets arose again. Following this development it is understandable why only as late as in the 17th century it became possible to determine the position of the planets more exactly than the ancient scientists did. Helle Kaasik divides in her article the development of the Universe until now into the following qualitative stages: existence → structure → life → reason → x ... Presumably the development will continue in future as well with *Homo sapiens* having his role in it. The author claims that status x is a new condition for *Homo sapiens* and its approximate nature could be predicted from the descriptions of consciousness-extending experiences, which mystics of different cultures have had in quite a similar way.

Risto Niemi-Pynttäre's article is based on Hans Martin Schönherr's (Munich) attempt at comparing the principles of ecology and radical uncertainty in thinking. The article does not view ecology as a technical program, but as nihilism of "weak thinking" contained in technological culture and striving at open uncertainty. Thus, ecological nihilism destroys the rational structures of stiff modern science, weakens the utopist truths.

Editorial note

Karin Hango, a psychotherapist, reviews North-American self-help books which contain ideas very unaccustomed for us as Estonian psychotherapy is still quite rudimentary and self-development is not very much valued or supported. And yet, the author is sure that the attitudes are changing and more attention will be paid to each individual in Estonia too.

As a piece of fiction we present the story "Seven sisters" by the Estonian writer Hando Runnel who is renowned mainly as a poet. As the plot of the story deals with finding a title to one of Jüri Arrak's paintings, the illustrations of the present issue are also by this Estonian artist.

Emeritus professor William Henry Walsh of Oxford University, a follower of Robin George Collingwood's teaching, discusses the problem of objectivity in history, one of the most important issues in critical philosophy of history. The multitude of different descriptions of the same thing results from different premises of different scholars. Such subjectivity, however, changes the character of the objectivity aimed at. The author classifies the factors causing disagreement among historians into four groups: personal partiality, group prejudice, controversial theories of interpreting history, and basic philosophical conflicts on moral and metaphysical principles. Due to the complexity of these factors it is possible to differentiate between three theories trying to solve the problem of historical objectivity: historical scepticism, the theory of perspective and the theory of objective history. The author supports the theory of perspective, according to which objectivity in studies of history is possible only in a second-rate or diluted sense. We also finish the article begun in the previous issue about the foundation of the independent Latvian state. The author of the article is Brūno Kalniņš (1899-1990) who was one of the most prominent Latvian émigré politicians, a member of the Latvian Constituent Assembly and all the *saeimas*, honorary chairman of the Socialist International.

The world-wide economic crisis of the 1930s caused in Estonia severe conflicts between different strata of people hit by the crisis and the deputies representing their interests in the parliament. In such a situation the extreme rightest War of Independence Soldiers' League which had grown out of the war veterans movement gained success in political struggle (the War of Independence was waged in 1918-1920). However, their strivings to have a share in state power had a very destabilizing effect resulting in a coup

d'état organized by Konstantin Päts and General Johan Laidoner, which meant establishing an authoritarian regime in Estonia and brought an end to the legal political activities of the War of Independence Soldiers' League. Rein Marandi, an Estonian political scientist living in Sweden, observes in the first part of his study the legal political activities and struggle of the War of Independence Soldiers' League. Next, Olaf Imelik in his lyrical reflection with an austere undercurrent tries to revive the patriotic instincts of his countrymen.

We also continue publishing documents on "forest brothers" and resistance movement in Estonia in 1945-1950.

In the section of criticism Jaak Valge reviews Eero Medijainen's thorough monograph on the Baltic trend in Estonian foreign policy in the 1930s; Astrid Reinla browses the album dedicated to the 80th anniversary of the Estonian Female Students' Society.

The issue ends with Part 2 of Johan Huizinga's book *Homo Ludens*.

Sleep and dreams in ancient Greek tragedy

Anne Lill

Ancient tragedy paid great attention to the dreams that the characters of the tragedies had seen and to the discussion about their nocturnal experiences. There is a difference between the dreams in tragedy and the earlier dreams in the Homeric epics. In the former, the dream is no more an objective fact or a concrete person that appeared to the dreamer. In this respect the most epic dream in tragedy is in Aeschylus' Prometheus Bound. The other tragedy dreams convey to the dreamer a symbolical meaning connected with past or future events. Dream narratives help to form an emotional background to the main events of the tragedies creating an atmosphere of passion and fear. Dreams are one of the means of expressing pathos and through that evoking pity and fear among the audience. In the tragedies of Aeschylus dreams play a more important role than in those of Sophocles or Euripides. If we compare the three Electra tragedies, then Aeschylus gives to the dream of Clytemnestra the motivating role in the events, connecting the symbolical elements of the dream with the idea of inheritance and vengeance. Sophocles puts these symbols in the context of usurpation of power and

Euripides omits the dream of Clytemnestra entirely.

The verbal context connects the dreams semantically with visibility (dream as phasma, opsis) and with fear (deinos, phobos, olomenos). The characters in tragedies are relating their dreams to some disaster and/or death. In tragedy appears the old relationship between sleep, dream and death (dreams of Clytemnestra, Iphigenia, Hecuba, Atossa). Dreams as predictions of the coming misfortune or disaster increase the tragic tension and stress the uncertainty of human situation. A new approach appears in Euripides' Iphigenia in Tauris: a critical and ironical attitude towards the dream prophecy. Specifically for tragedies, dreams are connected with passions and fear, but in addition, they have common traits with human experience in general and therefore bring the world of the heroes of the tragedies nearer to the audience's own emotions. Dreams in the Greek tragedy are a part of this machinery that makes the tragic conflict move.

Astrology-centred retrospect on Christianity-centred scientology

Heino Eelsalu

The article gives an outline of the infiltration of astrology into European astronomy. Free will required by the

Church meant free choice between good and evil while astrology involved determinism and fatalism to a lesser or greater extent. The mechanical nature of Aristotelean cosmology accepted by the church was hardly compatible with the concept of free choice. However, already the ancient scientists were able to formulate not only mechanical but also stochastic notions.

While Varro's scientological classification did not distinguish between astronomy and astrology, studium generale had removed the latter. Trivium has already been interpreted in modern scientological terms as a rational entity, while quadrivium has not been paid attention to. The author gives a survey of a few principles which could serve as a starting point for quadrivium's scientological treatment. Above all, in order to get a better insight into quadrivium the discipline once called music is to be interpreted as having been a subdiscipline of physics. We also have to ask the question to what extent the disciplines of quadrivium were object-bound.

The canonisation of Apocalypsis is to be seen as an early success of astrological school of thought among the clergy. This book of the Bible where the revelations are expressed in terms of horses of different colours is explicitly astral. The article also draws parallels with Baltic and Fennic folklore. The Estonian folk-song Star's Bride represents a complicated case among

the astral myths.

How to help oneself: A few thoughts about psychological self-help literature

Karin Hango

In present-day North America people evaluate life and conscious development of one's character considerably more highly than in Estonia. The article introduces self-help books aimed at supporting the development of a personality. Their principle is to enhance man's self-esteem and self-respect. In order to appreciate and love oneself an all-round knowledge of one's character and acceptance of its peculiarities are necessary. Self-help books help people to better understand their needs, expectations and aims as well as their feelings and bodily reactions. They stress the need to react to the situations of the moment, not to cling to the past or the future. Great attention is paid to man's responsibility for his life, the books try to help readers get rid of all kinds of addictions. A particularly big problem is codependence which manifests itself in excessive consideration for others, people want to meet the other's expectations and to control them. Shaping an environment supporting the personality's development is also essential.

Foundation of the Latvian state

Brūno Kalniņš

The Latvian émigré social democrat describes in his article, originally published in German, the events that had taken place half a century earlier with his own active participation. The article gives a laconic survey of the territorial and political split of the later Republic of Latvia during World War I, failed hopes for Russian democracy after the February Revolution and the contribution of Latvian parties to gaining of independence. The bulk of the article deals with the period from autumn 1917 to autumn 1918 when the capital Riga, and from February 1918 the whole territory of Latvia excluding Latgallia, was occupied by the Germans and attempts were made to create a Baltic German state in the former Baltic provinces of Russia (Estonia and Latvia). The author gives a controversial variant differing from the official treatment of history about the division of roles in establishing Latvia's independence, particularly stressing the share of social democrats — mensheviks. Concrete documented facts about memorandums the Latvian socialists sent via their German associates to the German Reichstag as well as about the activities of the alliance called the Demo-

cratic Bloc in occupied Latvia may be news for us. The Democratic Bloc adopted the first declaration of independence as early as in September 1917 (considerably earlier than the corresponding bodies in neighbouring Lithuania and Estonia). The author exposes the subversive activities of the Latvian bolsheviks who wanted Latvia to remain united to Russia, and the reactionary German-minded forces support for the anachronistic Baltic Dukedom. The highlight of the article is the description of the actual proclamation of Latvia's independence in Riga on 18 November 1918 by the Latvian People's Council (Latvijas Tautas Padome) which was formed on the basis of the Democratic Bloc. The article refutes the allegation rooted in official Latvian historiography that independence was declared in Russia by the Provisional Latvian National Council, a body of émigrés including a number of later top politicians, and nearly omits mention of the activities of this Council in procuring international recognition for the Republic of Latvia. The article rests on solid source material, the works of Communist authors from Latvia occupied by the Soviet Union do not remain unnoticed either. The article is accompanied by short biographies of essential Latvian politicians and a commentary by Eero Medijainen, a present-day Estonian historian.

ОТ РЕДАКЦИИ

Очередной номер журнала открывает статья заведующей кафедрой классической и романской филологии Тартуского университета Анне Лилль. В статье рассматривается вопрос, почему в греческих трагедиях так много места занимают сны и сновидения и в чем своеобразие трагедийного сна. Трагедия отличается от других сценических жанров эмоциональным воздействием, потрясением всех чувств, пафосом. Тема сновидений дает особенно богатый материал для трагедии, поскольку служит источником необходимых в трагедии переживаний, страдания или ужаса и помогает возникновению связи между происходящим на сцене и собственным опытом зрителя. Кроме того, сновидения создают атмосферу таинственности и неизвестности. В дополнение к статье автор предлагает свой перевод из Аристотеля "Предсказание с помощью сна".

Хейно Ээлсалу рассматривает историю развития отраслей науки, связанных с движением небесных тел начиная с античной эпохи до средневековья. Хотя христианство в общем признало античную космологическую систему, решением Эфесского собора астрология была объявлена достойной осуждения как наука, исключая свободное волеизъявление. Это привело к тому, что рукописные сочинения по астрономии на греческом языке в течение веков оставались под спудом, пока в обществе снова не проснулся интерес к астрологическим предсказаниям и гороскопам и открылась возможность заниматься ими. В процессе изучения становится понятным, почему только в 17 в. стало возможно точнее определить расположение планет, чем в античные времена.

Хелле Каазик в своей статье разделяет все предыдущее развитие вселенной на следующие качественные ступени: бытие → структура → жизнь → разум → \mathcal{E} ... Предполагается, что развитие продолжается и в настоящем и в будущем и что разумному человеку принадлежит в нем определенная роль. Автор утверждает, что состояние \mathcal{E} — это новое состояние разумного человека; приблизительное прогнозирование характера этого состояния могло бы опираться на описания

расширяющихся реакций сознания, которые у мистиков разных культур очень схожи.

Статья Ристо Ниэми-Шюнтяри рассказывает о попытке мюнхенца Ганса Мартина Шенгерра сопоставить экологию и принцип радикальной неопределенности в мышлении. Экология трактуется не как техническая программа, а как содержащийся в технокультуре нигилизм “слабого мышления”, стремящийся к открытой неопределенности. Так экологический нигилизм разрушает рациональные структуры современной закосневшей науки, ослабляет утопические истины.

Психотерапевт Карин Ханго знакомит читателей с литературой самопомощи (*self-help books*), позволяющей человеку сохранить свою полноценность. Основание собственной ценности и любви к самому себе способствует более полному познанию и восприятию себя. Соответствующие книги помогают человеку понять и учесть свои потребности, стремления и цели, а также ощущения и реакции тела.

В разделе художественной литературы читатель найдет рассказ-эссе известного эстонского поэта Хандо Руннеля “Семь сестер”. Сюжет рассказа строится на поиске названия для картины художника Юри Аррака, автора иллюстраций к данному номеру.

Бывший преподаватель Оксфордского университета Уильям Генри Уолш, последователь учения Робина Джорджа Коллингвуда, изучает одну из важнейших проблем критической истории философии — проблему исторической объективности. Обилие работ по одному и тому же вопросу объясняется тем, что их авторы исходят из различных предпосылок. Подобный субъективизм однако меняет и характер искомой объективности. Факторы, вызывающие разногласия среди историков, автор разделяет на четыре группы: личное пристрастие, групповая предвзятость, противоречащие между собой теории толкования истории и философские базис-конфликты, или моральные и метафизические убеждения. Исходя из комплекса этих факторов, можно выделить три теории, пытающиеся разрешить проблему исторической объективности: исторический скептицизм, теория перспективы и теория объективной истории. Автор — сторонник теории перспективы, по которой объективность в исторической науке возможна только во второстепенном или размытом смысле.

В предыдущем номере мы представили сложную полити-

ческую ситуацию, сложившуюся в Латвии накануне провозглашения Декларации независимости. Теперь речь пойдет о провозглашении независимости Латвии 18 ноября 1918 г. и политических дискуссиях, сопровождавших формирование Временного правительства. Автор статьи Бруно Калниньш (1899–1990) был одним из выдающихся деятелей латвийской политической эмиграции, членом Учредительного собрания и всех сеймов независимой Латвии, почетным председателем Социалистического Интернационала. К статье приложены краткие биографии наиболее значительных латвийских политиков, а также комментарии эстонского историка Ээро Медияйна.

В результате всемирного экономического кризиса в 1930-х годах в Эстонской республике возникли серьезные противоречия между различными слоями населения, страдающими под ударами кризиса, и депутатами, представляющими их интересы в парламенте. В этом политическом противостоянии успех одержала крайне правая группировка, т. наз. движение участников Освободительной войны, костяк которого составили эстонские ветераны Освободительной войны 1918–1920 гг. Их деятельность при установлении государственной власти в Эстонии оказала дестабилизирующее влияние, что привело к государственному перевороту под руководством Константина Пятса и генерала Йохана Лайдонера. Переворот означал установление авторитарного режима в Эстонии и одновременно конец легальной политической деятельности движения. Работа политолога Рейна Маранди, проживающего в Швеции, посвящена изучению легальной политической деятельности и борьбы участников Освободительной войны.

В своем лирическом размышлении Олаф Имелик пытается пробудить в соотечественниках забытое чувство любви к родине.

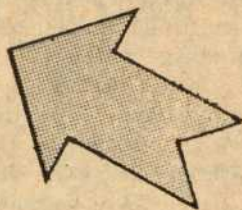
Продолжается публикация документов о движении сопротивления и борьбе “лесных братьев” в Эстонии в 1945–50 гг.

В разделе критики Яак Валге подвергает разбору монографию Ээро Медияйна, в которой автор подробно рассматривает балтийское направление эстонской внешней политики в 1930-х годах. Астрид Рейнла предлагает заметки по страницам альбома, посвященного 80-летию Эстонского общества студентов.

Номер заканчивается очередной частью из книги Йохана Хэйзинга *Играющий человек*.

TARTU KOMMERTSPANK

- arveldused ja laenud
- valuutaoperatsioonid kodu- ja välismaal
- soodsad hoiustustingimused
- abi välismajandustehingute sooritamiseks
- võimalus astuda panga osanikuks
- mitmed teised pangateenused

SINU ÄRI EDUKS!

TARTU

Munga 18

tel 331 97

telex 173 107 Money SU

TALLINN

Dunkri 9

tel 44 69 77

fax 44 03 61

MÄNGIV INIMENE
Kultuuri mänguelemendi
määratlemise katse

Johan Huizinga

Tõlkinud Mati Sirkel

II

TALLIN
Ehkivi 2
tel. 44 49 57
fax 44 09 41

Kui piirduda arhailiste kultuuride pühade riitustega, siis on võimalik veidi lähemalt iseloomustada seda tõsiduse astet, millega neid sooritatakse. Minu teada on etnoloogid ühel meelel, et vaimuseisund, milles metslased pühitsevad ja vaatavad suuri religioosseid pidusid, ei ole täielik ekstaas või illusioon. Selle taga on olemas teadmine "mitte-ehtsusest". Elava pildi sellest vaimuseisundist annab Ad. E. Jensen oma raamatus *Beschneidung und Reifezeremonien bei Naturvölkern*.²¹ Mehed ei näi tundvat hirmu vaimude ees, kes peo ajal kõikjal ringi käivad ja peo kõrgpunktides end kõigile näitavad. Ja polegi ime, sest on need ju needsamad mehed, kes kogu tseremooniat juhivad: nemad ise valmistasid maskid, nemad kannavad neid ja peidavad nad pärast kasutamist kombe kohaselt naiste eest. Nemad teevad seda müra, mis annab märku vaimu ilmumisest, nemad joonistavad vaimu jälje liivale, nemad puhuvad vilesid, mis kujutavad esivanemate hääli, ja keerutavad vurrisid. Lühidalt, nagu ütleb Jensen, sarnaneb nende positsioon täiesti lastevanemate omaga, kes mängivad jõuluvana.²² Mehed valetavad naistele selle kohta, mis toimub piiritletud pühas metsas.²³ Initsiantide enda seisund kõigub ekstaatilise haaratuse, teeseldud hulluse, kartliku kõheduse ja poisikeselikult tähtsustatud teatrimängimise vahel.²⁴ Lõpuks ei veeta ju naisigi täiesti ninapidi. Nad teavad täpselt, kes varjab end mõne maski taga. Ometi erutuvad nad hirmsasti, kui mask neile ähvardavalt läheneb, ja paiskuvad kriisates laiali. Need hirmuväljendused, ütleb Jensen, on osalt täiesti spontaansed ja ehtsad, osalt vaid traditsiooniline kohustus. See kuulub asja juurde. Naised on n-õ etenduse statistid ja nad teavad, et ei tohi mängu rikkuda.²⁵

Kõige selle juures ei saa tõmmata täpset piiri, kus püha tõsidus lahjeneb *fun*'iks. Meie juures võib veidi lapsik isa tõsiselt kurjaks saada, kui lapsed tabavad ta jõuluvanaks riietumiselt. Üks kwakiutli isa Briti Columbias tappis oma tütre, kes üllatas teda

21 Stuttgart, 1933.

22 Samas, lk 151.

23 Samas, lk 156.

24 Samas, lk 158.

25 Samas, lk 150.

tseremoonia tarbeks tehtava nikerdustöö juures.²⁶ Peschuel Loesche kirjeldab religioosse teadvuse ebamäärasust Loango-neeprite juures üsna samamoodi nagu Jensen. Nende usk pühadesse kujutelmadesse ja tavadesse on omamoodi poolik usk, see käib koos pilkamise ja ükskõiksusemängimisega. Peaasi on meeleolu, kinnitab Loesche.²⁷ R. R. Marett on oma raamatu *The Threshold of Religion* peatükis "Primitive credulity" näidanud, kuidas primitiivses usus mängib alati kaasa teatav "make-believe"-element. Ole sa nõid või äranõiu, sa ise oled ühtaegu teadja ja petetu. Aga sa tahad petetu olla.²⁸ "Metslane on hea näitleja, kes lapse kombel täiesti samastub esitatava osaga. Aga ta on ka hea pealtvaataja ja sarnaneb siingi lapsega, keda võib surmani kohutada kellegi mõirgamine, kellest ta teab, et see pole "ehtne lõvi".²⁹ Pärismaalane, ütleb Bronislaw Malinowski, pigem tajub ja kardab oma usku kui formuleerib seda endale selgesti.³⁰ Isikute käitumist, kellele metslaste kollektiiv omistab üleloomulikke jooni, võib kõige paremini nimetada "playing up to the role" [rolli mängimiseks].³¹

Metslane on niisiis mingil määral teadlik maagiliste ja üleloomulike sündmuste "mitte-ehsusest". Sellest hoolimata rõhutavad needsamad uurijad, et see ei tohi viia järelduseni, nagu oleks kogu usu ja usupraktikate süsteem vaid uskmatute rühma poolt välja mõeldud pettus teise, usklike rühma valitsemiseks. Nii muide ei esita asja mitte ainult paljud rändurid, vaid siin-seal koguni pärismaalaste enda pärimus. Siiski ei saa see õige olla. "Sakraalse toiminguga algupära võib olla ainult kõigi usklikkuses, ja usu ülalholdmine pettusega ühe rühma võimu suurendamiseks võib olla üksnes ajaloolise arengu lõpptulemus."³²

Eelnevast nähtub minu meelest kõige selgemalt, et loodusrah-

²⁶ F. Boas, *The Social Organization and the Secret Societies of the Kwakiutl Indians* (Washington, 1897), lk 435.

²⁷ *Volkskunde von Loango* (Stuttgart, 1887), lk 345.

²⁸ Samas, lk 41-44.

²⁹ Samas, lk 45.

³⁰ *The Argonauts of the Western Pacific* (London, 1922), lk 339.

³¹ Samas, lk 240.

³² Jensen, tsit. teos, lk 152. Säärasesse sihiliku pettuse seletusviisi kuulub minu meelest ka küpsus- ja ümberlõikamistseremooniate psühhoanalüütiline tõlgendus, mille Jensen kõrvale heidab (lk 153, 173-177).

Mängiv inimene

vaste pühadest talitustest rääkides ei saa mängu mõistest kuidagi mõõda minna. Mitte ainult seda, et nähtuse kirjeldamisel tuleb aina uuesti abiks võtta "mängimise" sõna, vaid mängu mõistes endas adutakse kõige paremini usu ja uskmatuse ühtsust ning lahutamatumust, püha tõsiduse sidet luiskamise ja "naljaga". Jensen küll mõonab siin lapse maailma sarnasust metslase maailmaga, kuid tahab põhimõtteliselt eristada lapse hoiakut metslase omast. Lapsele on jõuluvana "*fertig vorgeführte Erscheinung*" [valmiskujul antud ilming], millesse laps talle omase andekusega vahetult "*sich zurechtfindet*" [oskab suhtuda]. "*Ganz anders liegen die Dinge bei dem produktiven Verhalten jener Menschen, die für die Entstehung der hier zu behandelnden Zeremonien in Frage kommen: nicht zu fertigen Erscheinungen, sondern zu der sie umgebenden Natur haben sie sich verhalten und sich mit ihr auseinandergesetzt; sie haben ihre unheimliche Dämonie erfaßt und darzustellen versucht.*" [Hoopis teisiti on lugu siis, kui on küsimus nende isikute produktiivsest suhtumisest, kes loovad siin käsitletud tseremooniad. Nemad ei pea suhtuma mitte valmis ilmingutesse, vaid neid ümbritsevasse loodusesse ning selle loodusega toime tulema. Nad on mõistnud selle jubedat deemonit ja püüavad seda kujutada.]³³ Siin tunneb ära Jensen i õpetaja Frobeniuse ülalkirjeldatud vaated. — Kuid tekib kaks kahtlust. Esiteks teeb Jensen "*ganz anders*" vahet lapse hinges toimuva psüühilise protsessi ja rituaali algse looja hinges toimuva vahel. Aga seda viimast me ei tunne. Meil on tegemist kultusekollektiiviga, kes nii nagu meil laps, saab oma kultusekujutelmad traditsioonilise ainesena "*fertig vorgeführt*" ja reageerib neile samuti lapse kombel. Ent seda vastuväidet kõrvale jättes pole meil üldse võimalik jälgida looduslikku "*Auseinandersetzung*'i" protsessi, mis on viinud "*Erfassung*'i" ja "*Darstellung*'ini" kultusekujutelmas. Frobenius ja Jensen lähenevad talle vaid fantaasia-metafooriga. Selle teguri kohta, mis toimib sümboliseerimisprotsessis, ei saa öelda palju rohkem, kui et ta on poeetiline funktsioon, ja veel kõige parem on nimetada teda *mänguliseks funktsiooniks*.

Sedalaadi vaatlused viivad meid sügavale primitiivsete religioosete kujutluste olemuse probleemi. Üks põhiseisukohti, mille peaks omandama igaüks, kes tegeleb usuteadusega, on teatavasti järgmine. Kui mõni religioonivorm eeldab püha olemusidentsust kahe eri järku olendi, näiteks inimese ja looma vahel, siis meie ettekujutus sellest kui sümboolsest seosest ei väljenda seda suhet

³³ Samas, lk 149–150.

kuigi täpselt. Nende kahe olendi ühtsus on hoopis olemuslikum kui seos mingi substantsi ja tema sümbolpildi vahel. See on müstiline ühtsus. Üks on "saanud" teiseks. Oma nõiatantsus "on" metslane känguru. Kuid tuleb silmas pidada inimliku väljendusvõime puudusi ja erinevusi. Et kirjeldada metslase vaimuseisundit, peame kasutama oma terminoloogiat. Tahes-tahtmata me transformeerime metslase usukujutelmad oma rangelt loogiliselt määratletud mõistetesse. Seda tehes väljendame suhet tema ja looma vahel nii, nagu tähendaks see temale "olemist", kuigi see meie jaoks jääb "mängimiseks". Ta on omandanud känguru olemuse. Ta mängib kängurut, ütleme meie. Kuid metslane ei tea midagi olemise ja mängimise mõiste vahest, ta ei tea midagi identsusest, pildist või sümbolist. Ja seetõttu võibki küsida, kas ei pääse metslase vaimuseisundile sakraalse toiminguga juures kõige lähemale siis, kui hoiame kinni just esmasest terminist "mängimine". Meie mängumõistes lahustub usu ja teeskluse erinevus. See mõiste seostub iseenesest pühitsemise ja pühaduse mõistega. Seda tõestab iga Bachi prelüüd, iga tragöödiarida. Kui vaadelda kogu nn primitiivse kultuuri sfääri mängusfäärina, siis on võimalik mõista tema omapära palju vahetumalt ja avaramalt kui teravakslihvitud psühholoogilise või sotsioloogilise analüüsi teel.

Sakraalne toiming on püha ja kollektiivi heaolu jaoks asendamatu mäng, mis kannab endas kosmilist arusaama ja sotsiaalset tähendust, kuid alati mäng, toiming, mis sünnib, nagu Platon arvab, väljas- ja ülalpool argielu hädatarviduse ning tõsiduse sfääri.

Selles püha mängu sfääris leiavad koos metslasega kodu laps ja luuletaja. Tänapäeva inimest on tema esteetiline tundlikkus sellele sfäärile veidi lähemale toonud. Me mõtleme siin sellele moele, mille objektiks on praegu mask kunstiesemena. Tänapäeva eksootilisuse-ihalus võib mõnikord olla veidi teeseldud, kuid sellel on tükki maad sügavam vaimne sisu ja kultuuriline tähendus, kui oli 18. sajandil, mil moodi läksid türklased, indiaanlased ja hiinlased. Tänapäeva inimesel on kahtlemata tugevasti arenenud võime mõista kauget ja võõrast. Miski ei kulu talle seejuures rohkem marjaks ära kui tema tundlikkus igasuguse maski ja maskeerimise vastu. Seeaeg kui etnoloogia näitab nende tohutut sotsiaalset tähtsust, saab haritud võhik nende kaudu vahetu esteetilise elamuse, kus seguneb kaunis, hirmuäratav ja salapärane. Täiskasvanud haritlaselegi on maskis midagi salapärast. Ka puhtalt esteetilise tajumusega, millega ei seostu mingeid kindlaid usukujutelmi, viib maskikandja nägemine meid "tavalisest elust"

Mängiv inimene

välja teistsugusesse maailma kui see, mis selge päikese all. Ta viib meid metslase, lapse ja luuletaja maailma, mängu valda.

Mäng ja müsteerium

Kui on lubatud seostada meie ideed primitiivsete kultustalituste tähendusest ja omapärast taandamatu mängu mõistega, siis jääb üle veel üks äärmiselt hell küsimus. Kuidas on lugu siis, kui tõuseksime madalamailt religioossetelt vormidelt kõrgematele? Aafrika, Austraalia või Ameerika loodusrahvaste veidratelt sakraaltoimingutelt siirdub pilk veedade ohvikultusele, mis kannab endas juba upanišaadide tarkust, või egiptuse religiooni müstilistele homoloogiatele, või orfilistele või Elüüseumi müsteeriumidele. Nende vorm on tegelikult kuni eriskummaliste ja veriste detailideni ikka veel kõige lähemas suguluses nn primitiivsete sakraaltalitustega. Aga me tunnetame või vähemalt oletame neis säärast tarkuse ja tõe sisu, mis keelab meid vaadelda neid üleolekuga, mis tegelikult pole paslik ka juba nn primitiivsete kultuuride suhtes. Küsimus on nüüd selles, kas vormilise sarnasuse tõttu tuleb siduda mängu mõiste ka püha teadvusega, usuga, mis täitis neid kõrgemaid vorme. Kui kord on omaks võetud platonlik mängukontseptsioon, milleni meid viis eelöeldu, siis pole mitte vähimatki selle vastu. Platoni arvates on jumalusele pühendatud mängud see kõrgeim, milleks inimene peab elus indu leidma. Sellega ei loobuta sugugi pühade müsteeriumide hindamisest ülima saavutatava väljendusena millelegi, mis jääb loogilisele mõistusele ligipääsmatuks. Mingit tähtsat külge pidi kuulub püha talitus igal juhul mängu kategooriasse, ilma et ta pühadus selle all kuidagi kannataks.

II

MÄNGU MÕISTE JA SELLE
VÄLJENDAMINE KEELES*Mängu mõiste erinev hindamine
keeleajaloos ja keeltes*

Me räägime mängust kui millestki tuntust ja püüame selles sõnas väljendatud mõistet analüüsida või vähemalt ligilähedaselt määratleda. Seejuures anname endale kogu aeg aru, et seda mõistet määrab ja võib-olla ka piirab sõna, mis on meil ühine. Mitte uuriv teadus, vaid loov keel on sünnitanud sõna ja mõiste üheskoos; keel, s.t maailma arvutud keeled. Keegi ei oota, et nad kõik ühtviisi üheainsa sõnaga tähistaksid täiesti identset mõistet "mäng", nii nagu näiteks igas keeles on sõna käe ja jala jaoks. Siin pole asi nii lihtne.

Me peame lähtuma mängu mõistest sellisena, nagu see on meile kõigile ühine, s.t neist sõnadest, mis mõnede erinevustega vastavad talle enamikus tänapäeva Euroopa keeltest. Meie arvates võiks seda mõistet defineerida umbes nii: mäng on vabatahtlik toiming või tegevus, mida sooritatakse teatud kindlaksmääratud aja- ja ruumpiirides, vabatahtlikult omaks võetud, kuid tingimata siduvate reeglite järgi; tema eesmärk on temas eneses ja teda saadab põnevus- ning rõõmutunne ja teadmine tema "teistsugususest" "tavalise eluga" võrreldes. Nii määratletult võiks mõiste sobida hõlmama kõike, mida me loomade, laste ja täiskasvanud inimeste puhul mänguks nimetame: osavus- ja jõumänge, taipamis- ja õnnemänge, kujutamist ja esitamist. Tundub, et mängu kategooriat võib pidada üheks elu kõige põhjapanevamatest vaimsetest elementidest.

Nüüd selgub kohe, et keel pole seesugust üldist kategooriat mitte sugugi kõikjal ja algusest peale ühesuguse kindlusega eristanud ega seda ühe sõnaga hõlmanud. Kõik rahvad mängivad ja teevad seda kummaliselt ühtemoodi, ent ometi ei tähista kõik keeled mõistet "mäng" üheainsa sõnaga nii kindlalt ja ühtlasi nii avaralt kui tänapäeva Euroopa keeled. Siin võib taas kord esile tuua nominalistliku kahtluse üldmõiste õigustatuses üldse ja öelda: ühegi inimgrupi jaoks pole mängumõistes midagi enam, kui ütleb sõna, mis tal selle jaoks on, — sõna või isegi sõnad. On muidugi võimalik, et üks keel võtab teistest paremini mõiste eri esinemisvormid ühteainsasse sõnasse kokku. Kohe selgubki, et

Mängu inimene

see on tõepoolest nii. Mängu üldmõiste on mõnes kultuuris abstraheritud varem ja täielikumalt kui teises, mille tagajärjena on mõnes kõrgeltarenenud keeles säilinud täiesti erinevad sõnad eri mänguvormide jaoks ning see mõistetähistuste rohkus on takistanud võtmast kõiki mänguvorme kokku ühteainsasse mõistesõnasse. Seda juhtumit saab ligikaudu võrrelda tuntud tõsiasjaga, et nn primitiivsetel keeltel on vahel küll sõnad mõne klassi eri liikide, aga mitte klassi jaoks üldiselt: on küll sõnad "havi" ja "angerjas", aga pole sõna "kala".

Mitmesugused märgid tunnistavad, et mõnes kultuuris on selle mõiste abstraherimine toimunud sekundaarselt, ehkki mängu ennast tuleb nimetada primaarseks. Selles suhtes pean väga tähendusrikkaks tõika, et mitte üheski mulle tuttavas mütoloogias pole mängu kehastatud jumalikus või demonlikus kujus,¹ samal ajal kui jumalust kujutatakse sageli mängivana. Üldise mängumõiste hilisusele osutab seegi, et mängu jaoks pole leitud ühist indoeuroopa sõna. Isegi germaani keelterühmas lähevad mängu nimetused lahku — selleks on kolm eri sõna.

Küllap pole juhus, et just need rahvad, kellel kõiksugustes vormides mängimine on alati õlnud iseäranis veres, kasutavad selle tegevuse väljendamiseks mitut eri sõna. Arvan, et võin seda enam-vähem kindlalt väita kreeka, sanskriti, hiina ja inglise keele kohta.

Mängu tähistused kreeka keeles

Kreeka keeles on lastemängu väljendamiseks kummaline sufiks *-inda*. See ei tähista midagi muud kui just nimelt mängimist. See on muutumatu ja keeleteaduslikult tuletamatu sufiks.² Kreeka lapsed mängisid *sphairinda*'t — pallimängu, *helkystinda*'t — köievedu, *streptinda*'t — täringumängu, *basikinda*'t — kuningasolemist. Selle sufiksi täielik iseseisvus on n-õ juba ise mõiste "mäng" tuletamatuse sümbol. Vastupidi sellele täiesti spetsiifilisele lastemängu tähistusele kasutab kreeka keel mängusfääri nimetamiseks üldiselt vähemalt kolme eri sõna. Kõigepealt *paidiá*,

¹ *Lusus*, Bacchuse poeg või kaaslane ja lusitaanlaste esiisa, on loomulikult hilisem leiutis.

² Kõige rohkem võib oletada mingit seost *-inthos*'iga ja seepärast pidada sufiksit *-inda* keele eelindogermaanseks, egeuslikuks koostisosaks. Verbaalsufiksina esineb sufiks sõnades *alinda* ja *kylinda*, mõlemal korral tähenduses 'keerlema', lisaks sõnadele *alio* ja *kylío*. Siin paistab nõrgemal kujul kaasa kõlavat mõistekompleks "mängima".

mis on kõige levinum sõna mängu jaoks. Selle etümoloogia on täiesti läbinähtav: see tähendab seda, mis kuulub lapse juurde, erineb aga ühtlasi rõhu poolest *paidía*'st, lapsepõlvest. *Paidía*'d ei kasutata aga hoopiski mitte ainult lastemängu sfääris. Oma tuletistega *paizein* 'mängima', *paigma* ja *paignion* 'mänguasi' võib ta tähistada mitmesuguseid mängu vorme kuni kõige ülemate ja pühamateni välja, nagu me juba nägime. Kogu sõnarühmaga näib seostuvat rõõmus, lõbus ja muretu toon. *Paidía* kõrval jääb sõna *athýro*, *áthyрма* tagaplaanile. Sellel on tähendusnüanss mänglev, ebaoluline.

Üle aga jääb veel üks väga ulatuslik valdkond, mis meie tänapäeva terminoloogias kuulub mängusfääri, mida aga kreeka *paidía* ega *áthyрма* ei hõlma, nimelt võitlus- ja võistumängud. Kogu seda kreeka elule nii tähtsat valda hõlmab sõna *agôn*. Tema kehtivuspiirkonnas peitub mängu mõiste oluline osa. Mittetõsise, mängulise tähendus ei väljendu temas tavaliselt selgesti. Sel põhjusel ning selle ebaharilikult suure tähtsuse tõttu, mis agoonil oli helleeni kultuuris ja kreeklaste igapäevaelus, heitis professor Bolkestein mulle ette, nagu oleksin ma oma kõnes "Mängu ja tõsiduse piiridest kultuuris" alusetult võtnud mängu mõistesse niihästi suured, kultusega liituvad, kui ka tühiseimad kreeka võistumängud.³ "Olümpia *mängudest* rääkides," ütleb Bolkestein, "võtame mõtlematult üle ladina termini, kus sisaldub rooma väärtushinnang selle sõnaga tähistatud võistluste kohta, mis on aga kreeka omast täiesti erinev." Pärast paljude agonistikavormide üleslugemist, mis näitavad, kui tulvil võistluskirge oli kogu kreeka elu, jõuab ta järelduseni: "*Mänguga* pole sel kõigel midagi tegemist, kui just ei taheta väita, et kogu elu oli kreeklastele mäng!"

Teatud mõttes on selle tõendamise küll kogu käesoleva raamatu eesmärgiks. Vaatamata oma imetlusele selle viisi vastu, kuidas Utrechti ajaloolane jätkuvalt rikastab meie arusaamu kreeka kultuurist, ja vaatamata sellele, et mitte ainult kreeka keel ei tee vahet agooni ja mängu vahel, pean ma täiesti kindlalt talle vastu vaidlema. Tegelikult on kõik järgnev Bolkesteini arusaama kummutamine. Seepärast piirdun esialgu vaid ühe argumendiga. Agoonil on kreeka elus või ükskõik kus maailmas kõik formaalsed mängutunnused ja oma funktsioonilt kuulub ta ülekaalukalt peo raamidesse, s.t just mängusfääri. On täiesti võimatu lahutada võistlust kultuurifunktsioonina seosest, mis tal on mängu, peo

³ H. Bolkestein, *De cultuurhistoricus en zijn stof* (Leiden, 1937), lk 26.

Mängu inimene

ja püha talitusega. Seda, et kreeka keeles on mängu ja võistluse mõisted terminoloogiliselt lahus, peaks pigem proovima seletada järgmisel viisil. Nagu me juba eespool näitasime, on üldine, kõikehõlmav ja loogiliselt homogeenne mängumõiste tekkinud hilja. Helleeni ühiskonnas aga oli agonistika juba varakult hõivanud nii tähtsa koha ja omandanud nii suure lugupidamise, et enam ei olnud teadlikud tema mänguiseloomust. Võistlus kõiges ja igal võimalusel oli saanud kreeklastel nii intensiivseks kultuuritegevuseks, et teda võeti "tavalise" ja täisväärtuslikuna ega tajutud enam mänguna.

Mängu tähistus sanskritis

Nagu me kohe näeme, ei ole kreeka juhtum sugugi unikaalne. Veidi teisel kujul esineb ta ka muistsetel indialastel. Sealgi on mängumõiste väljendamiseks mitu sõna. Sanskrit kasutab selleks vähemalt nelja eri sõnajuurt. Kõige üldisem sõna mängimise jaoks on *kridati*. See tähistab laste, täiskasvanute ja loomade mängu. Niisamuti nagu mängusõna germaani keeltes, tähendab ta ka tuule ja lainete liikumist. Ta võib tähendada hüplemist või tantsimist üldiselt, ilma et viitaks just nimelt mängule. Selle tähendusega jõuab ta lähedale sõnajuurele *nrt*, mis hõlmab kogu tantsu ja dramaatilise etendamise ala. *Divyati* tähendab esmajoones täringumängu, aga samuti mängimist üldse, naljatamist, vallatlemist ja narrikstegemist. Algne tähendus paistab olevat 'heitma', millelega on seotud ka 'kiirgama'-täendus.⁴ Juures *las-*, millest tuleb *vilāsa*, on üheskoos tähendused kiirgama, äkki ilmuma, kõlama, edasi-tagasi liikuma, mängima ja üldiselt "tegevuses olema" või saksa "etwas treiben", midagi tegema. Substantiiv *lilā* koos tuletisega *lilayati*, mille põhitähenduseks on vist kiikuma, õõtsuma ja väljendab eeskätt mängu õhulisuse, kerguse, lõbususe, muretuse ja tähtsusetuse nüanssi. Lisaks väljendab *lilā* tähendust 'just nagu', näilisuse, jäljendamise nüanssi. Nii näiteks tähendab *gajalilayā* (sõna-sõnalt: 'koos elevandimänguga') lihtsalt 'nii kui elevant', *gājendralilā* (sõna-sõnalt: 'keegi, kelle mäng on elevant') inimest, kes kujutab, s.t mängib elevanti. Kõigi nende mängunimetuste semantiliselt lähtekohaks paistab olevat kiire liikumise mõiste, seos, mis esineb ka paljudes teistes keeltes. Mõistagi ei taheta sellega öelda, nagu oleksid need sõnad algselt tähendanud eranditult

⁴ Jäägu vastamata küsimusele, kas on olemas seos *dyu*, leleda taevaga.

säärast liikumist ja alles hiljem mängule üle kantud. Minu teada ei kasutatud sanskriti mängusõnu võistluse mõiste väljendamiseks ja ehkki muinasindia ühiskonnas tunti kõiksugust laadi võistlusi, polnud võistluse jaoks omaette nimetust.

Mängu tähistused hiina keeles

Mängufunktsiooni väljendamise kohta hiina keeles andis mulle sõbralikult teavet professor Duyvendak. Ka siin puudub ühine nimetus nende eri laadi tegevuste kohta, mida mängu mõiste meie arvates hõlmab. Esiplaanel seisab sõna *wan*, kus on ülekaalus lastemängu-kujutus. See hõlmab peamiselt järgmisi eritähendusid: 'millegagi tegelema', 'millestki lõbu tundma', 'vallatlema' (*to trifle*), 'naljatlema', 'mürama'. See tähistab ka kompimist, uurimist, nuusutamist, väikeste ehteasjade sörmitsemist, lõpuks ka kuupaiste nautimist. Semantiliseks lähtepunktiks näib niisiis olevat: midagi mängukavatsusega puudutama, millesegi muretult süvenema. See sõna ei tähista osavusmängu, võistlust, täringumängu ega etendamist.

Viimase jaoks, korrastatud dramaatilise mängu, esituse tähistamiseks kasutab hiinlane sõnu, mis kuuluvad kujutusvalda "olukord", "situatsioon", "positsioon". Kõige võistlusliku jaoks on eriline sõna *tseng*, mida seega võib täiesti võrrelda kreeka *agōn*'iga, lisaks veel ka *sai*, mis tähistab organiseeritud võistlust auhinna peale.

Mängu tähistused indiaanlastel

Näitena mängumõiste väljendamisest nn primitiivsete kultuuride või loodusrahvaste keeles võin ma siin tänu professor Uhlenbecki lahkusele kirjeldada olukorda, mis esineb ühes algonkinikeeltest, mustjalg-indiaanlaste keeles. Kõigi lastemängude tarbeks on verbaaltüvi *koāni*. Seda ei saa siduda ühegi kindla mängu nimega, ta tähistab laste mängimist üldse, nühästi vallatlemist kui organiseeritud mängu. Teismeliste või täiskasvanute mängude kohta *koāni*-sõna ei käi, isegi kui mäng on täpselt seesama, mida mängivad lapsed. Seevastu kasutatakse *koāni*'t taas erootilises tähenduses, iseäranis keelatud vahekordade kohta. Kindlate reeglitega seotud mängu väljendamiseks on üldtermin *kahtsi*. See sõna tähistab nii *onne*mänge kui *osavus-* ja *jõu*mänge. Siin on semantiliseks erijooneks võitmine ja võistlemine. *Koāni* vahekord *kahtsi*'ga sarnaneb seega, nimisõnaliselt tegusõnalisele üle kantuna, mõningal määral *paidia* ja *agōn*'i vahekorraga, kuid selle erine-

Mängiv inimene

vusega, et õnnemängud, mis kreeklase jaoks kuuluvad *paizo* juurde, kuuluvad mustjalgade keeles mõiste "agonaalne" alla. Kõige selle kohta, mis asub maagilis-religioosses sfääris, näiteks tantsu ja pidustuste jaoks, *koāni* ega *kahtsi* ei kehti. Veel on mustjalgindiaanlastel kaks erilist sõna võitmise tähistamiseks, millest ühte, *amots*, kasutatakse võidujooksu, võistluse või mängu, ent ka lahingu võitmise tähistamiseks, viimasel juhul tähenduses 'veresauna korraldama', samas kui teine, *skits* ehk *skets*, kehtib eranditult mängu ja spordi kohta. Nagu näha, segunevad siin puhtmänguline ja agonaalne sfäär täielikult. Veel on omaette sõna "kihla vedamise" jaoks: *apska*. Silmatorikav on võimalus anda verbile kõrvaltähendus 'see polnud nii mõeldud', 'nalja pärast' prefiksi *kip-* abil, mis täht-tähelelt tähendab 'kohe, lühidalt, lihtsalt niisama', näiteks *āniu* 'ta ütleb', *kīpaniu* 'ta ütleb nalja pärast, nii tegelikult mõtlemata'.

Kokkuvõttes paistab, et kõiges abstraktsiooni ja väljendusvõimalusse puutuv as ei erinegi mustjalgade keele mängumõiste nii väga kreeka omast, ehkki pole ka sellega identne.

See, et kreeka, muinasindia ja hiina keeles erinevad võistlusmõiste kohta käivad väljendused mängu mõistest, samas kui mustjalgade keel tõmbab piiri natuke teistmoodi, võiks viia meid arvamusele, nagu oleks Bolkesteinil siiski õigus ja nagu vastaks see keeleline eristamine sügavamale sotsioloogilisele ning psühholoogilisele olemuserinevusele mängu ja võistluse vahel. Selle järelduse vastu ei tõrgu aga mitte ainult kogu kultuurilooline materjal, mida meil järgnevalt tuleb käsitleda, vaid ka tõsiasi, et selles mõttes võib äsja nimetatud keeltele vastandada palju üksteisest niisama kaugeid keeli, kus mängumõiste on avaram. Lisaks enamikule Euroopa keeltest on see nii ladina, jaapani ja vähemalt ühes semiidi keeles.

Mängu tähistused jaapani keeles

Jaapani keele kohta võimaldab mul mõne tähelepaneku teha professor Rahderi lahke abi. Erinevalt hiina keelest on jaapani keeles nii nagu tänapäeva Öhtumaa keeltes üksainus, väga kindel sõna mängufunktsiooni jaoks üldse ja lisaks veel sellega liituv vastandsõna, mis tähendab tõsidust. Substantiiv *asobi* ja verb *asobu* tähendavad mängimist üldiselt, lõdvestust, lõbu, ajaviitmist, väljasõitu, puhkust, üleaisalöömist, täringuviskamist, jõudeolemist, kasutatud vedelemist, tegevusetat olemist. See tähendab ka midagi mängima, midagi kujutama, järele aimama. Tähelepanuväärne

on tähendus '*speling; play*', s.t ratta või mõne muu riista piiratud liikuvus, just nii nagu hollandi või inglise keeles.⁵ Märkimisväärne on ka *asobu* seos tähendusega 'kellegi juures õppima, kusagil õppima', mis meenutab ladina sõna *ludus* kooli tähenduses. *Asobu* võib tähistada pseudovõitlust, aga mitte tõelist võitlust — seega on siin jällegi teistsugune piirjoon agooni ja mängu vahel. Lõpuks kasutatakse *asobu*'t jaapani esteetiliste teeseltskondade kohta (selle poolest on ta sarnane hiina *wan*'iga), kus keraamilisi töid imetledes ja kiites käest kätte antakse. Paistab puuduvat seos kiire liikumise, säätendamise, vallatlemisega.

Jaapani mänguarusaama täpsem määratlemine viiks meid sügavamale jaapani kultuuri vaatlusse, kui siinkohal võimalik. Siin piisaku järgnevast. Jaapani eluideaali tavatu tõsidus peidetakse fiktsiooni taha, nagu oleks see kõik vaid mäng. Nii nagu kristliku keskaja *chevalerie*, kuulus ka jaapani *bushido* täiesti mängusfääri, seda etendati mänguvormides. Keel säilitab veel seda kontseptsiooni viisakas kõnemaneris, *asobase-kotoba*'s, sõna-sõnalt "mängukeeles", mida kasutatakse kõrgemalseisjate suhtes. Kõrgematele klassidele omistatakse kalduvust teha kõike vaid mängides. "Te saabute Tokiosse" kõlab viisakusvormina sõnasõnalises tõlkes: "Te mängite Tokiosse saabumist"; "Ma kuulsin, et teie isa on surnud" kõlab "Ma kuulsin, et teie härra isa on suremist mänginud". Kui ma õigesti aru saan, siis on see väljenduslaad lähedane hollandi "*U gelieve*"-le või saksa väljendile "*Seine Majestät haben geruht*".⁶ Kõrgemalseisjat nähakse säärases ülevuses, kus paneb tegutsema ainult vabatahtlik suvatsemine.

Aadlielu sellisele peitmisele mängusfääri vastab väga rõhutatud tõsiduse, mitterängu mõiste jaapani keeles. Sõnale *majime* võib leida tähendused 'tõsidus', 'kainus', 'auväarsus', 'pidulikkus', ka: 'rahu', 'ausus', 'kombekus'. Tal on seos sõnaga, mida me tuntud hiina väljenduses "oma nägu kaotama" tõlgime sõnaga "nägu". Adjektiivses pruugis võib ta tähendada ka "proosaline, *matter of fact*". Veel esineb see sõna sellistes väljendites nagu "nüüd on tõsi taga", "aitab naljast", "ta võttis naljana mõeldut tõsiselt".

⁵ Ma ei saa kontrollida, kas siin pole jutt inglise tehnika mõjust jaapani tehnikale.

⁶ Siin on küll alles sekundaarselt jõutud selleni, et kaasa räägib mõte sõnale *ruhen* 'puhkama', sest sõnal *geruhen* 'suvatsema' pole algsest midagi tegemist *ruhen* 'puhkamisega', vaid ta vastab keskhollandi *roecken*'ile 'mures olema' (vrd *roekoloos*).

Mängu tähistused semiidi keeltes

Semiidi keeltes valitseb mängu tähendusvalda sõnajuur *la'* *ab*, millega ilmselt on lähedases suguluses *la' at*, nagu professor Wensinck mulle õpetas. Siin aga sisaldab ükskõik sama sõna lisaks tegeliku mängimise tähendusele veel ka naermise ja pilkamise tähendust. Araabia *la' iba* hõlmab mängimist üldiselt, narrikstegemist ja kiusamist. Juudi-aramea *la' ab* tähendab naermist ja pilkamist. Lisaks on sel sõnajuurel araabia ja süüria keeles veel imiku "ilastamise" tähendus, tõenäoliselt väikelapse süljemullikeste ajamise tõttu, mida võib julgesti mänguna mõista. Tähelepänuväärne on veel muusikariista mängimise tähendus, mis araabia *la' iba'* on ühine mõne tänapäeva Euroopa keelega. Mängumõiste väljendamise semantiline lähtepunkt ei paista semiidi keelterühma jaoks asuvat täiesti samas vallas mis eespool käsitletud keelte puhul. Hiljem vaatleme lähemalt veel üht väga tähtsat üksikasja heebrea keeles, mis puudutab agonaalse ja mängulise elemendi identsust.

Mängu tähistused romaani keeltes

Kummalises vastuolus kreeka keelega, kus mängufunktsioonil on vahelduvad ja heterogeensed väljendused, on ladina keel, kus on kogu mänguvaldkonna väljendamiseks tegelikult ainult üks sõna: *ludus, ludere*; *lusus* on üksnes selle tuletis. On veel *iocus, iocari*, kuid selle eritähenduseks on 'nali'. Tegelikku mängu see klassikalises ladina keeles ei tähenda. *Ludere* etümoloogiline alus ei paista seostuvat kiire liikumise valdkonnaga nagu nii paljudel mängusõnad, ehkki seda sõna võib kasutada kalade lüpsulõõmise, lindude lendlemise, veevulina kohta; pigem on ta aluseks mittetõsidus, näivus, pilge. *Ludus, ludere* hõlmab lastemängu, puhkust, võistlust, liturgilist ja üldiselt ka stseenilist etendamist ning õnnemängu. Väljendis *lares ludentes* tähendab ta 'tantsima'. Esiplaanile jääb ilmselt mõistekompleks "millegi näivust omandama". Ka liitsõnad *alludo, colludo, illudo* viivad mõtte ebaolulise, petliku suunas. Sellest semantilisest alusest jääb eemale *ludus* avalike mängude tähenduses, millel ju oli rooma elus nii tähtis koht, ja kooli tähenduses — esimesel juhul lähtudes võistluse, teisel tõenäoliselt harjutamise tähendusest.

On tähelepänuväärne, et *ludus, ludere* üldnimetusena mängu ja mängimise tähistamiseks ei läinud üle romaani keeltesse ega minu teada jätnud neisse mingit mainimisväärsset jälgegi. Kõigis romaani keeltes, seega ilmselt juba varasel ajal, on sõnad *iocus, ioca-*

ri laiendanud oma tähendusvalda mängule ja mängimisele ning *ludus*, *ludere* täiesti välja tõrjunud. Prantsuse keeles on *iocus*, *iocari* omandanud vormid *jeu*, *jouer*, itaalia keeles *giuoco*, *giocare*, hispaania keeles *juego*, *jugar*, portugali keeles *jogo*, *jogar* ja rumeenia keeles *joc*, *juca*.⁷ Jäägu siin lahtiseks, kas *ludus*'e kadumise põhjused on foneetilised või semantilised.

Tänapäeva Euroopa keeltes hõlmab mängusõna üldiselt eriti laia väljendusala. Nii romaani kui germaani keeltes on ta laienenud mitmesugustele liikumise või toimimise mõisterühmadele, millel pole mänguga kitsamas ja formaalses mõttes mingit tegu. Nii on näiteks "mängu" või "mängimise" termini kasutamine mehhanismi koostisosade piiratud liikumise kohta ühine prantsuse, itaalia, hispaania, inglise, saksa ja hollandi keelele ning nagu juba märgitud, ka jaapani keelele. Näib, nagu hõlmaks mängu mõiste järk-järgult üha suuremaks muutuvat sfääri, palju suuremat kui *paizo* ja isegi *ludere* sfäär, kusjuures tema spetsiifiline tähendus mõneti lahustub kerge toimingu või liikumise tähenduseks üleüldse. Seda võib täheldada eriti germaani keelte puhul.

Mängu tähistused germaani keeltes

Nagu öeldud, pole germaani keelterühmal ühist sõna mängu ja mängimise tähistamiseks. Eeldataval ürggermaani perioodil polnud seega ilmselt veel loodud mängu üldmõistet. Aga nüüpea kui iga üksik germaani keeleharu võtab kasutusele sõna mängu ja mängimise jaoks, hakkavad need sõnad arenema semantiliselt täiesti sama teed mööda, ehk õigemini öeldes, siis selgub, et see nimetus hõlmab sedasama laialdast ja vahel näiliselt heterogeenset mõisterühma.

Gooti keele väga kasinas pärimuses, mida pole ju palju enam kui üks Uue Testamendi osa, ei esine sõna mängu jaoks, kuid Markuse evangeeliumi 10, 34: *kat empaizousin autó* 'ja nad pilkavad teda' tõlkest *jah bilaikand ina* võib üsna kindlalt järeledada, et gooti keel väljendas mängimist sellesama *laikan*'i abil, mis skandinaavia keeltes on andnud üldise sõna mängimise tähistamiseks ja mis selles tähenduses on esindatud ka vanainglise ning saksa keelerühmas. Gooti keeles endas esineb *laikan* ainult hüppamise tähenduses. Nagu me juba varem nägime, oli mõnede mängu-

⁷ Nõnda ka vastavad sõnad katalaani, provansi ja retoromaani keeles.

sõnade konkreetseks põhitähenduseks kiire liikumine.⁸ Vahest oleks paremini öeldud: elav rütmiline liikumine. Selline on Grimide sõnaraamatus ülemsaksa substantiivi *leich* põhitähendus, mille ülejäänud tähendused jäävad mängu sfääri, samas kui anglosaksi *lācan*'i konkreetseiks tähendusteks antakse 'to swing, to wave about' nagu laev lainetel; seda sõna kasutatakse ka lindude lendlemise ja leekide loitmise kohta. Veel tähistavad *lāc* ja *lācan* nagu ka muinaspõhja *leikr*, *leika* mängu, tantsu ja kehaliste harjutuste erisugust laadi. Nooremates skandinaavia keeltes tähendavad *lege*, *leka* peaaegu eranditult 'mängima'.⁹

Külluslikule kasvule tüvest "mäng" saksa keelterühmas heidavad valgust M. Heyne ja teiste väga põhjalikud artiklid "Spiel" ja "Spielen" *Saksa sõnaraamatus* (X, I 1905). Mängu-sõna semantilistest seostest torkab silma eeskätt järgmine. Hollandi keeles võib küll öelda "*een spelletje doen*" ja saksa keeles "*ein Spiel treiben*", kuid tegelikult kuulub siia juurde tegusõna "mängima". Mängu mängitakse. Teisisõnu: tegevuse laadi väljendamiseks tuleb substantiivis sisalduvat mõistet korrata verbis. Nähtavasti tähendab see, et toiming on nii erilist ja iseseisvat laadi, et ta nii-öelda langeb välja tavalistest tegevusviisidest: *mängimine* pole *tegevus* tavalises mõttes.

Teine tähtis tõik on see, et me ilmselt kaldume kogu aeg ahendama mängimise kujutelma. See käib nii *jouer* ja *to play* kui ka *spielen*, *spelen* kohta. Sellest saab mõiste, mis üldiselt tähistab küll veel teatavat aktiivsust, aga mänguga kitsamas mõttes näib tal olevat ühine vaid mõni mängu erinevatest omadustest, olgu see siis teatava kerguse või teatava põnevuse ja ebakindluse nüanss või korrastatud vahelduse või teatava vaba valiku värving. Me rääkisime juba sellest, et sõna "mängima" kasutatakse sageli selleks, et osutada piiratud liikumisvabadusele. Kui devalveeriti kulden, ütles Madalmaade Panga president, ilmselt tahtmata kuidagi poeetiline või vaimukas olla: "Nii kitsal alal, nagu oli jäänud kullastandardile, ei saa kullastandard mängida." Väljendid *vrij spel hebben* [tal on vaba mäng], *iets klaar spelen* [midagi valmis, selgeks mängima], *er is iets in het spel* [midagi on mängus] annavad kõik

⁸ Meenutagem Platoni oletust, et mängu algupära on noorloomade hüppamisvajaduses. Vt *Seadused*, II, 653.

⁹ Vanapõhja *leika*'l nagu ka hollandi *spelen*'il on ebaharilikult lai tähendusväli. Teda kasutatakse ka enese vabakstegemise, puudutamise, kordaseadmise, käsitlemise, millegagi tegelemise või ajaveetmise, millegi harjutamise tähenduses.

tunnistust sellest, et mängumõiste on muutunud ebamääraseks. Siin pole niivõrd tegu mõiste teadliku ülekandmisega teistele kujutlustele peale tegeliku mängutoimingu kujutluse, seega mitte poeetilise väljendusviisiga, pigem muutub mõiste ise ebateadlikuks ironiaks. Tõenäoliselt pole juhus, et keskülemsaksa keeles esineb müstikutel nii tihti sõna "mäng" (*spiel*) ja sellest moodustatud liitsõnu. Tähelepanu väärib ka see, et Kantki kasutab sageli väljendeid nagu "*Spielen der Einbildung*" [kujutlusmäng], "*Spiel der Ideen*" [ideede mäng], "*das ganze dialektische Spiel der kosmologischen Ideen*" [kosmoloogiliste ideede kogu dialektiline mäng].

Enne kolmanda sõnajuureni jõudmist, mis germaani keeltes väljendab mängu mõistet, tuleb märkida, et ka vanainglise ehk anglosaksi keel tundis *lác*'i ja *plega* kõrval sõna *spelian*, kuid eranditult kindlas tähenduses 'kedagi teist esitama, kujutama', *vicem gerere*. Seda kasutatakse näiteks Isaaki asemel ohverdatava jäära kohta. See tähendus võib küll olla omane ka meie "mängimisele", kuid jääb seal tagaplaanile. Vanainglise *spelian*'i puhtgrammatilise seose saksa keelerühma üldise *spelen*'iga jätame siinkohal puudutamata.¹⁰

Semantilisest vaatepunktist on iseäranis tähelepanuväärne inglise *play, to play*. Ta tuleb anglosaksi sõnast *plega, plegan*, mis tähendab juba peaaesjalikult mängu ja mängimist, aga selle kõrval ka kiiret liikumist, žesti, käehaaret, käteplaksumist, pillimängimist, niisiis ainult konkreetseid toiminguid. Hilisem inglise keel on veel palju säilitanud sellest laiemast tähendusest; näiteks Shakespeare'il, *Richard III*, IV, 2:

Ah, Buckingham, now do I play the touch,

To try if thou be current gold indeed —

Vormiliselt vastab sellele vanainglise *plegan*'ile täiesti vana-saksi *plegan*, vanaülemsaksa *pflegan*, vanafriisi *plega*. Kõik need sõnad, millest on otsejoones pärit hollandi *plegen* ja saksa *pflegen*, kuuluvad oma tähenduselt abstraktsesse valdkonda. Vanimaks tähenduseks peetakse 'millegi eest vastutama, millegi või kellegi heaks hädaohuga riskima'.¹¹ Selles suunas järgneb siis: kohustuma, südamesse võtma, millegi eest hoolitsema, hooldama. *Plegen*

¹⁰ Lõppu *spel* sõnas *kerspel* 'kihelkond' tuletatakse tavaliselt sõnajuurest *spell*- (vrd hollandi *spellen* 'veerima', saksa *Beispiel* 'näide' ja inglise *to spell* 'veerima' ning *gospel* 'evangeelium'), mis ei tarvitsegi pärineda *spel*'ist

¹¹ Vrd J. Franck-Van Wijk, *Etymologisch Woordenboek der Ne-*

tähistab veel püha toimingu sooritamist, võib tähendada koguni halastust, tänu, vandeid, leina, tööd, armastust, nõidumist, õigus-korda ja ... mängu.¹² Sõna jääb seega suures osas sakraalsesse, juriidilisse ja eetilisse sfääri. Siiani on tähendusvahe tõttu enamasti arvatud, et *to play* 'mängima', ja hollandi *plegen* pärinevad küll samakõolisest, aga erinevast põhivormist. Lähemalt vaadates aga selgub, et mõlemad sõnad, üks konkreetnes, teine abstraktses tähenduses, on arenenud välja tähendussfäärist, mis on mängule väga lähedal. Seda võiks nimetada *tseremoniaalseks sfääriks*. *Plegen*'i vanimate tähenduste hulka kuulub ka pidude pidamine ja rikkusega uhkeldamine, siit hollandi *plechtig* 'pidulik'. Hollandi *plicht*'ile vastab vormiliselt anglosaksi *plight*,¹³ millest on välja kasvanud inglise *plight*, mis tähendab aga esmajoones hädaohtu, veel ka eksimust, süüd, laiduväärsust, lisaks 'pledge, engagement' 'i'. Verb *plightan* tähendab hädaohu kätte jätmist, kompromiteerimist ja ka kohustamist. Germaani *plegan*'ist moodustas varakeskaja ladina keel *plegium*'i, mis omakorda jõuab vanaprantsuse keelde *pleige*'ina ja inglise keelde *pledge*'ina. Selle viimase vanimateks tähendusteks on käendaja, pantvang, pant, siis tähendab see 'gage of battle', s.t kihlvedu, panust, ja lõpuks endale mõne kohustuse võtmise tseremooniat, jootusid — sealt ka terviseksjoomine —, lubadust ja töotust.¹⁴

Keegi ei saa citada, et kujutlused "võistlus, väljakutse, hädaoht jne" on mängu mõistele lähedal. Mäng ja hädaoht, ebakindel võimalus, julgustükk asuvad kõik lähestikku. Võiks kalduda järeldama: sõna *plegen* ja kõik tema tuletised, niihästi mängu kui ka kohusega seostatavad, kuuluvad sfääri, kus "midagi on mängus".

derlandsche taal (Den Haag, 1912), märksõna *plegen*; *Woordenboek der Nederlandsche taal*, XII, 1, door. G. J. Boekenoojen ja J. H. van Lessen, märksõna *plegen*.

¹² Brabandi nunna Hadewychi (13. sajand) ühes laulus on värsid: *Der minnen ghebruken dat es een spel/ Dat niemant wel ghetonen en mach,/ Ende al mocht dies pleghet iet toenen wel,/ Hine const verstaen dies noest en plach*. [Armunauding on mäng, mida keegi ei oska hästi kirjeldada, ja see, kes seda mängib, võib midagi selgitada; kes pole seda kunagi mänginud, ei suuda seda mõista.] Vt *Lieder van Hadewych*, XL, 7, toim. Joh. Snellen (Amsterdam, 1907), lk 49j. — Siin tohib mõista *plegen*'i tähendust kahtlusteta kui 'mängima'.

¹³ Selle kõrval *pleoh*, vanafriisi *plê* 'hädaoht'.

¹⁴ *Pledge*'iga selles tähenduses vrd anglosaksi *baedeweg*, *baedoweg* 'poculum certaminis, certamen'.

Mäng ja võitlus

See toob meid taas mängu vahekorra juurde võistluse ja võitlusega üldiselt. Kõigis germaani keeltes — ja mitte ainult neis — tähendab mängu-sõna tavaliselt ka tõsist relvavõitlust. Et piirduda vaid ühe näitega: anglosaksi poeesia on täis seda väljendavaid fraase. Võitlust nimetatakse *heado-lâc* või *beadu-lâc*, sõnasõnalt 'võitlusmäng', või *âsc-plega* 'odamäng' jne. Nende liitsõnade näol on kahtlemata tegemist poeetiliste võrdlustega, mängu mõiste teadliku ülekandmisega võitluse mõistele. Ehkki juba ebaselgemalt, võib see käia veel ka lause kohta vanaülemsaksa "Ludwigi laulust", mis ülistab läänefrankide kuninga Ludwig III võitu normannide üle Saucourt'i juures 881. aastal: *Spilodun ther Vrankon* — "seal mängisid frankid". Ometi oleks ennatlik kujutleda mängu-sõna kasutamist tõsise võitluse kohta pelgalt luulelise metafoori. Siin tuleb siirduda primitiivsesse mõttemaailma, kus tõsine relvavõitlus, nii nagu see on ka võistluse või agooni puhul — mille valdkond ulatub ju kõige süütumast mängust kuni verise surmavõitluseni, käib käsikäes tõelise mängu ja algse kujutlusega saatuse proovilepanekust kindlate reeglite järgi. Nii nähtuna jääb mängusõna kasutamisse võitluse kohta vaevalt mõnd teadlikku metafoori. Mäng on võitlus ja võitlus on mäng. Semantilise seose sääraste tõlgendamise poolt võib Vanast Testamendist tuua märkimisväärse näite, millele ma juba pöörasin tähelepanu, kui vaatlesin mängumõistet semiidi keeltes. Teises Saamueli raamatus ütleb Abner Joabile: "Noored mehed võiksid meie ees hakata mängima sõjamängu!" (*Surgant pueri et ludant coram nobis*) (2 Sa 2, 14). Seepeale tulevad kummaltki poolt kaksteist võitlejat ja tapavad üksteist ära, ja paik, kus nad langevad, saab kangelasliku kõlaga nime. Meie jaoks pole tähtis, kas lugu on etümoloogiline muistend kohanime seletamiseks või kas temas peitub ajalooline tõde. Meile on oluline see, et seda tegu nimetatakse siin mängimiseks ja et üldsegi ei öelda: tegelikult polnud see mingi mäng. Tõlge *ludant* 'nad võiksid mängida' on nii laitmatu kui võimalik: heebrea tekstis on siin üks *šahaq*'i vorme, mis tähendab eelkõige naermist, aga peale selle ka millegagi naljatades tegelemist ja lõpuks tantsimistki.¹⁵ Siin pole juttugi poeetilisest ülekandest, säärast võitlemist nimetati mängimiseks. Seda enam pole põhjust eristada võistumängu, nagu me seda kõikjal kohtame (ta ei esi-

¹⁵ Septuagintas: "anastétosan de ta paidária kai paizátosan enóplton hemon."

ne sugugi ainult kreeka kultuuris), mõistesfäärina mängust.¹⁶ Ja siit tuleneb veel üks järeldus. Kui arhailine kultuur pole eristanud võitluse ja mängu kategooriat, siis ei vaja lähemat seletust ka kõikjal keeles ja kirjanduses esinev jahi ning mängu võrdsustamine.

Sõna *plegan* viitas sellele, et termin mängimise tähistamiseks võib tekkida tseremoniaalsuse sfääris. Iseäranis annavad sellest tunnistust keskhollandi keele sõnad *huweleec*, *huweleic*, tänapäeval *huwelijk* 'abielu', *feestelic* 'pidu' ja *vechtelic* 'lahing', vanafriisi keeles *fyuchtleek*. Nad kõik on moodustatud ülalkäsitletud sõnajuure *laik* lisamise teel, mis skandinaavia keeltes on andnud üldise mängu-sõna. Oma anglosaksi vormis *lác*, *lácan* tähendab see mängimise, hüppamise ja rütmilise liikumise kõrval ka ohvrit, ohvriandi, kingitust üldse, soosinguosutust, isegi heldust. Nagu on arvanud juba Jakob Grimm,¹⁷ on siin tõenäoliselt lähtepunktiks mõiste "pidulik ohvritants". Sellele tähendusele osutavad iseäranis sõnad *ecgalác* ja *sveorda-lác* 'möögatants'.

Mäng muusikalises tähenduses

Enne kui lõpetame mängu mõiste keeleteadusliku vaatluse, tuleks veel käsitleda mõnd mängu-sõna eripruuki keeles üldiselt. Esiteks sõna "mängima" kasutamine muusikariistade käsitsemise kohta. Me juba osutasime, et araabia sõnal *la'iba* on see tähendus ühine terve rea Euroopa keeltega, esijoones germaani keeltega, mis juba ka vanemal perioodil tähistavad pillikäsitsemise osavust sõnaga "mängima".¹⁸ Romaani keeltest tunneb nähtavasti ainult prantsuse keel sõnu *jouer* ja *jeu* selles mõttes,¹⁹ mis võiks viidata germaani mõjule. Kreeka ja ladina keeles see pruuk puudub. Seevastu esineb ta mõnes slaavi keeles, kus ta tõenäoliselt on üle võetud saksa keelest. Sellega ei tarvitse olla vahetult seotud tõik,

¹⁶ Mõõdaminesse olgu siin veel märgitud, et kummalised võistlused Thori ja Loki vahel Utgärda-Loki juures Gylfaginningis kannavad nime *leika* (*Snorre-Edda*, v 95).

¹⁷ *Deutsche Mythologie* I, toim. E. H. Meyer (Göttingen, 1875), lk 32; vrd Jan de Vries, *Altgermanische Religionsgeschichte* I (Berlin, 1934), lk 256; Robert Stumpff, *Kultspiele der Germanen als Ursprung des mittelalterlichen Dramas* (Bonn, 1936), lk 122-123.

¹⁸ Uusfriisi keel eristab *boartsje*'t 'lastemänge' ja *spylie*'t 'pillimängu', mis on tõenäoliselt üle võetud hollandi keelest.

¹⁹ Itaalia keeles on *sonare*, hispaania keeles *tocar*.

et *speelman* on omandanud just tähenduse 'muusik'; *speelman* vastab otse *ioculator*'ile, *jongleur*'ile, mille üldine tähendus aheneb ühelt poolt luuletajaks-laulikuks, teiselt poolt muusikuks, lõpuks kellekski, kes teeb trikke nugade või pallidega.

On igati mõistetav, et inimene kaldub muusikat mängusfääri hulka arvama. Musitseerimisel endal on peaaegu kõik mängu vormitunnused: tegevus toimub piiratud alal, on korratav, seisneb korras, rütmis ja korrapärases vaheldumises ning tekitab kuulajais ja esitajais "tavalisest" erineva rõõmutunde, mis pakub naudingut ja ülendust ka raskemeelse muusika puhul. Iseendast oleks täiesti arusaadav, kui igasugust muusikat mõistetakse mänguna. Kui aga arvestada, et mängimise sõna musitseerimise tähenduses ei kasutata kunagi laulmise kohta ja ta näib olevat käibel vaid mõnes keeles, siis saab tõenäolisemaks, et ühendavat tegurit mängu ja instrumentaaltehnika vahel tuleb otsida kärke, nobeda ja korrastatud liikumise mõistest.

Mäng erootilises tähenduses

Veel peab kõnelema ühest mängu-sõna kasutamiseviisist, mis on niisama üldiselt levinud ja sama päevselge nagu mängu ning võitluse samastamine, nimelt "mängimine" erootilises tähenduses. Vaevalt on tarvis paljude näidetega illustreerida, kui loomulikult võib sõna "mängima" germaani keeltes kasutada erootilises mõttes. Hollandi *speelkind* 'vallaslaps', koerte *aanspelen* 'indlemine', *minnespel* 'armumäng' on vaid mõned näited. Ülemsaksa sõna-des *Laich* ja *laichen* 'kalakude, kalade kudemine', ja rootsi *leka*'s lindude kohta esineb veel kord juba varem viidatud germaani *laikan* 'mängima'. Sanskritis on sõnal *kriḍati* 'mängima' tihti erootiline tähendus: *kriḍaratnam* 'mängude kalliskivi' tähistab suguühet. Seepärast nimetab Buytendijk armumängu kõigi mängude puhtaimaks näiteks, millel on kõige selgemalt olemas kõik mängu tunnused.²⁰ Siin tuleb aga täpset vahet teha. Ilmselt pole see tegelikult mitte bioloogiline paaritumisakt iseenesest, mida keelt loov vaim mõistab mänguna. Sellele ei saa sobitada ei mängu formaalseid ega funktsionaalseid tunnuseid. Seevastu on selle ettevalmistus või sissejuhatus, tee selleni, sageli märgistatud kõikisugu mänguelementidega. Esijoones kehtib see neil juhtudel, kus üks sugupool peab teist paaritumisele peibutama. Mängu dünaamilised elemendid, millest räägib Buytendijk: takistuste seadmine,

²⁰ Samas, lk 95; vrd lk 27-28.

üllatamine, edvistamine, põnevus, kõik see kuulub fiirdi ja armu-avaldamise juurde. Kuid ka neid tegevusi ei saa veel sõna otse- ses mõttes mõista õige mänguna. Alles lindude tantsusammudes ja uhkeldamises väljendub selge mänguelement. Hellitustel kui sellistel on hädapärast veel midagi tollest mänguiseloomust, aga viiks eksiteele suguühet ennast armumänguna mängu kategoorias- se võtta. Bioloogiline paaritumisakt ei vasta mängu formaalsetele tunnustele, mida me pidasime vajalikuks loetleda. Niisiis teeb ka keel tavaliselt täiesti kindlat vahet paaritumise ja armumängu vahel. Sõna "mängima" kasutatakse iseäranis erootiliste suhete kohta, mis jäävad väljapoole sotsiaalse normi raame. Nagu me juba ütlesime, kasutab mustjalg-indiaanlaste keel ühtesama sõna *koäni* nii lapse mängu kohta üldiselt kui ka lubamatute armu- suhete kohta. Lähemalt vaadates näib, et just sõna "mängima" erootilise tähenduse puhul, nii üldlevinud ja ilmselge kui see ongi, tuleb rääkida tüüpilisest ja teadlikust metafoorist.

Sõna ja mõiste "tõsidus"

Keeles esineva sõna mõisteväärtuse puhul on määrav ka sõna, mis väljendab tema vastandit. Mängule vastandub meil *tõsidus*, spetsiifilisemas mõttes ka *töö*, samas kui *tõsidusele* võib vastan- duda ka *nali*. *Mängu*—*tõsiduse* komplementaarset vastandust ei väljendata igas keeles nii selgesti kahe põhisõnaga nagu germaa- ni keeltes, kus sõnaga *Ernst* 'tõsidus' saksa, alamsaksa ja inglise rühmas nii kasutuselt kui tähenduselt täielikult kattub skandinaa- via *alvara*. Niisama kindlalt väljendub vastandus *spoudé*—*paidiá* kreeka keeles. Teistes keeltes omakorda on mängu vastandiks mingi adjektiivne tähistus, aga vaevalt küll substantiiv. See tähendab, et mõiste pole täielikult abstraheerunud. Ladina keeles on küll adjektiiv *serius*, aga puudub vastav substantiiv. *Gravis*, *gravitas* võivad tähendada 'tõsine, tõsimeelne', kuid see on vaid kõrvaltä- hendus. Romaani keeled saavad abi adjektiivituletistelt: itaalia *serietà*, hispaania *seriedad*. Prantsuse keel substantiveerib mõis- tet üksnes vastumeelselt: *sériosité*'l pole sõnana erilist edu.

Semantiline lähtepunkt on *spoudé* puhul tähenduses 'õhin, tõtlus', *seriuse* puhul ehk 'raske' [*zwaar*, sks *schwer*] — neid pee- taksegi sugulassõnadeks. Suuremaid raskusi valmistab germaani sõna. *Ernest*'i, *ernust*'i, *eornost*'i põhitähenduseks peetakse riid- du, võitlust. Tõepoolest võib *ernest* mõnel juhul tähendada just võitlust. Kuid kaheldakse, kas muinaspõhja *orrusta* 'proelium; la- hing', ja muinasinglise *ornest* 'kahevõitlus', *pledge* 'pant, väljakut-

se kahevõitlusele¹, mis hilisemas inglise keeles on kokku sulanud *earnest*'iga, tulenevad samast etümoloogilisest tüvest kui *earnost*, nii hästi kui kõik need tähendused sobivadki kokku.

Üldjoontes võib ehk lõpetuseks öelda, et "tõsiduse" tähistused kreeka keeles ja germaani keeltes või mujalgi on keele sekundaarne katse väljendada mängu üldmõiste vastandina "mittemängu" mõistet. Väljend leiti siis "õhina", "pingutuse", "vaeva" sfäärist, ehkki kõik need mõisted iseendast võivad ka mänguga seotud olla. Tähistuse *Ernst* tekkimine "tõsidusele" tähendab, et mõistekompleksist "mäng" on saadud täiel määral teadlikuks iseseisva üldise kategooriana. Sellest tuleb, et just nimelt germaani keeled, mis on kujundanud eriti avara ja kindla mängumõiste, on andnud nii rõhutatud nime tema vastandilegi.

Kui vaadelda veel veidi lähemalt mõistepaari mäng—tõsidus, jättes kõrvale keeleteadusliku küsimuse, siis nähtub, et need terminid pole samaväärsed: *mäng* on positiivne, *tõsidus* negatiivne. *Tõsiduse* tähendussisu määrab ja ammendab mängu eitus: *tõsidus* on mittemäng ja ei midagi muud. Seevastu *mängu* tähendussisu pole sugugi määratletud või ammendatud mittetõsidusega: *mäng* on omaette nähtus. Mõiste *mäng* iseenesest kuulub kõrgemasse järku kui *tõsiduse* mõiste. Sest *tõsidus* katsub mängu välistada, *mäng* aga võib väga hästi ka *tõsidust* sisaldada.

Tuletanud veel kord meelde mängu väga iseseisvat ja väga algupärast olemust, võime asuda vaatlema kultuuri mänguelementi kui ajaloolist nähtust.

MÄNG JA VÕISTLUS KULTUURI LOOJANA

Kultuur kui mäng — mitte kultuur mängust

Väljendiga "kultuuri mänguelement" pole siin mõeldud seda, et kultuurielu eri tegevuste hulgas oleks tähtis koht mängudel, ka mitte seda, et kultuur tekiks arenguprotsessi teel mängust, nii et miski, mis algselt oli mäng, oleks hiljem saanud millekski, mis pole enam mäng ja mida siis võib kultuuriks nimetada. Pigem näidatakse järgnevalt, et kultuur tekib mängu vormis, et algselt kultuuri mängitakse. Seegi tegevusaktiivsus, mis on suunatud otse eluvajaduste rahuldamiseks, näiteks jahipidamine, võtab arhailistes ühiskondades meelsasti mängu vormi. Ühiskonnaelu rüütab end tema väärtust suurendavatesse suprabiooloogilistesse vormidesse mängude kujul. Nendes mängudes väljendab kollektiiv oma elu- ja maailmatõlgendusi. Seda ei tule mõista nii, nagu teiseneks või muutuks mäng kultuuriks, pigem on kultuurile tema algastmetel omane mängulisus, teda teostatakse mängu vormides ja meeleolus. Kultuuri ja mängu kaksainuses on mäng primaarne, objektiivselt tajutav, konkreetselt määratud tõsiasi, samas kui kultuur on üksnes tähistus, mille meie ajalooline hinnang antud juhule annab. Selline arusaam on lähedane Frobeniusele, kes oma *Aafrika kultuuriajaloo*s räägib kultuuri tekkimisest, kultuuri "*als eines aus dem natürlichen Sein aufgestiegenen Spieles*" [kui loomupärasest olemisest tekkinud mängu].¹ Paraku on Frobenius mõistnud kultuuri suhet mänguga minu meelest liiga müstiliselt ja kirjeldanud liiga laialivalguvalt. Ta pole jõudnud kultuuri mängulisuse tõelise avamiseni. Tema puuduseks on, et ta vaid osutab mängulisele elemendile kultuuritõikades.

Kultuuri edenedes ei jää mängu ja mittemängu algsena eeldatud vahekord muutumatuks. Üldiselt nihkub mänguelement seejuures aegamööda tagaplaanile. Enamasti siirdub ta sakraalsesse sfääri. Ta kristalliseerub teadmistes ja luulekunstis, õiguskorras, riigielu vormides. Tavaliselt jääb siis mängulisus kultuurinähtustes täiesti varju. Kõigil aegadel aga võib mängutung ka kõrgeltarenenud kultuurivormides panna end täie jõuga taas maksma ning kiskuda hiigelmängu joovastusse kaasa nii üksikisikuid kui masse.

¹ Lk 23.

On ilmne, et kultuuri ja mängu seost tuleb otsida *sotsiaalse mängu* kõrgematest vormidest — rühma või kollektiivi või siis kahe vastasrühma korrastatud tegutsemisest. Endamisi mängitav mäng võib kultuuri jaoks viljakas olla vaid piiratud määral. Me juba osutasime sellele, et kõik mängu, ka ühismängu põhitegurid, võitlemine, etendamine, väljakutumine, uhkeldamine, näo tegemine “just nagu” ja kitsendavad reeglid on tegelikult olemas juba loomade mängus. Kahekordselt tähelepanuväärne on siin veel see, et just inimesest fülogeneetiliselt nii kaugel olevatel lindudel on inimesega nii palju ühist: tedrekuked esitavad tantse, harakad korraldavad võistulende, Uus-Guinea lehtlalinnud ja teised linnuliigid ehivad oma pesi ning laululinnud lasevad kõlada lauludel. Seega ei pärine võistlus ja etendamine kui lõbustused kultuurist, vaid pigem *eelnevad* kultuurile.

Mängu antiteetiline iseloom

Ühismängul on suures osas antiteetiline iseloom. Enamasti toimub see kahe osapoole “vahel”. Kuid see ei pruugi nii olla. Tants, protsessioon, etendus võib väga hästi toime tulla täiesti ilma seesuguse antiteetilisuseta. “Antiteetiline” ei tähenda iseendast veel “võistlev”, “agonaalne” või “agonistlik”. Vahelduslaul, koori kaks poolt, menuett, muusikateose osad või hääled, etnoloogiale nii tähtsad “kassikanga”-mängud on näited antiteetilisest mängust, mis ei pruugi tingimata olla agonaalne, ehkki võistulelement on olemas. Pole sugugi haruldane, et juba iseendast terviklikku mängu tähendavast tegevusest, näiteks näidendi või muusikateose esitamisest, saab teises instantsis omakorda võistluse ajend selle läbi, et lavateos ja etendus jõuavad žürii ette, nagu see oli kreeka draama puhul.

Eespool nimetasime mängu üldiste tunnuste hulgas pinget ja ebakindlust. Mängus kerkib alati küsimus: “Kas õnnestub?” See tingimus on täidetud juba siis, kui keegi laob omaette pasjansi või paneb kokku mosaiikmängu, lahendab ristsõna või mängib diabolot. Agonaalset laadi antiteetilises mängus saavutab see pinget, teadmatust, ebakindlust element ülima astme. Võitu taotleatakse säärase kirega, et mängu kerge hoogsus ähvardab kaduda. Siin tuleb ilmsiks veel üks tähtis erinevus. Pelgas õnnemängus kandub pinget mängijailt pealtvaatajaile vaid tühisel määral. Täringumängud on iseendast tähelepanuväärsed kultuuritegevused, kuid kultuuri enda jaoks tuleb neid viljatuks nimetada. Nad ei

too vaimule ja elule mingit kasu. Teine asi on siis, kui võistlus nõuab osavust, teadmisi, võimekust, julgust ja jõudu. Mida "keerulisem" mäng, seda põnevam on pealtvaatajail. Juba malemäng köidab ümbritsejaid, ehkki see mäng jääb kultuuri jaoks viljatuks ega ole temas mingit välist võlu. Kui mängu on ilus vaadata, on talle seega kohe antud kultuuriväärtus, ent säärane esteetiline väärtus pole kultuuri tekkeks asendamatu. Niisama hästi võivad ka füüsilised, intellektuaalsed, moraalsed või vaimsed väärtused mängu kultuuriks ülendada. Mida enam mäng on sobilik suurendama üksikisiku või rühma eluintensiivsust, seda enam saab ta kultuuriks. Püha etendus ja pidulik võistlus on need kaks kõigjal üha uuesti esinevat vormi, milles kultuur kasvab mänguna ja mängus.

Võistlus on mäng

Siin kerkib kohe taas küsimus, mida me puudutasime juba eelmises peatükis.² Kas meil on õigus iga võistlust tingimusteta mängumõiste alla paigutada? Me nägime, et kreeklased ei arvanud agooni pikemata *paidiá* hulka. Kuid see oli seletatav mõlema sõna etümoloogiaga. *Paidiá* väljendas ju nii otse ja nii selgesti lapselikku elementi, et tõsiste võitlusmängude kohta oleks saanud seda sõna kasutada vaid kaudselt. Seevastu sõna *agôn* tähistas võistluse teist külge; tema algseim tähendus näib olevat 'kokkutulek' (vrd *agorá*). Kuid nagu me nägime, kasutas Platon ometi *paígnion*'i pühade tantsude tähistamiseks (*ta ton Kouréton enóphlia paígnia*) ja *paidiá*'t sakraalsfääri kohta üldiselt. See, et enamik helleenide võistlusi peeti ilmselt maha täie tõsidusega, pole veel mingi põhjus agooni lahutamiseks mängust. Tõsidus, millega võisteldakse, ei tähenda sugugi tema mänguiseeloomu eitamist. Tal on ju kõik formaalsed ja peaaegu kõik funktsionaalsed mängu tunnused. Need väljenduvad nii-öelda ühinenult sõnas *wedkamp* 'mänguväljak', ladina *campus*, ja *wedden*, s.t "mängus oleva" asja sümboolne kindlaksmääramine, pingekoht, ja koos sellega "riskimine". Olgu siin veel kord osutatud kummalisele kohale teises Saamueli raamatus (2, 14); kus mõrtsukalikku rühmavõitlust kõigest hoolimata nimetatakse mängimist tähistava sõnaga, mis kuulub naeru valda. Näiteks ühel kreeka vaasil kinnitab relvavõitlust saatva flöödimängija juuresolek seda, et tegemist on

² Vt "Mängu tähistused kreeka keeles" ja "Mäng ja võistlus".

agooniga.³ Olümpia-pidustustelt olid tuntud surmaga lõppevad kahevõitlused.⁴ Vägivaldseid trikke, milles Thor ja tema kaaskond Utgärda-Loki juures tolle teenritega võistlevad, nimetatakse sõnaga *leika*, mis kuulub peamiselt mängu sfääri. Meie meelest pole liiga julge seletada mängu ja võistluse nimetuste vahet kreeka keeles sellega, et mingil juhuslikul põhjusel ei jõutud üldmõiste abstraherimiseni, mis oleks hõlmanud nii mängu kui võistlust. Lühidalt, küsimusele, kas on õigus võistlust kui säärast mängu kategooriasse arvata, võib otsekoheselt vastata "jah".

Nagu igä muudki mängu, võib ka võistlust pidada teataval määral eesmärgituks. See tähendab, et ta kulgeb iseendas ja tema tulemus ei moodusta osa rühmale vajalikust eluprotsessist. Seda väljendab piisava selgusega kõnekäänd "asi pole kuulikestes, vaid mängus", teisisõnu: toimingu sihipäraseks elemendiks on esmajoones kulgemine ise, ilma otsese seoseta järgnevaga. Objektiivse tõigana on mängutulemus iseenesest ebaoluline ja tähtsusetu. Omast kohast oli õigus Pärsia šahhil, kes ühel Inglismaa-visiidil olevat tänades tagasi lükanud kutse hobuste võiduajamisele, sest "ma ju tean, et üks hobune jookseb kiiremini kui teine". Ta keeldus astumast talle võõrasse mängusfääri, tahtis jääda autsaideriks. Mängu või võistluse tulemus saab tähtsaks ainult neile, kes mängijatena või pealtvaatajatena — kas kohapeal, raadio kaudu või kuidas tahes — on astunud mängu sfääri ja võtnud omaks selle mängu reeglid. Nad on saanud mängukaaslasteks ja tahavad seda olla. Nende jaoks pole ebaoluline või ükspuha, kas võidab Oxford või Cambridge.

"Midagi on mängus" — see lause väljendab mängu olemust tegelikult kõige tabavamalt. See "midagi" aga ei ole mängu materiaalne tulemus, näiteks see, et pall satub väravasse, vaid ideaalne tõik, et mäng on õnnestunud või välja tulnud. See "õnnestumine" annab mängijale lühemalt või pikemalt kestva rahulduse. See käib juba pasjansigi kohta. Rahuldustunne suureneb küll pealtvaatajate juuresoleku korral, kuid need pole tingimata vajalikud. Pasjansiladuja rõõmustab kahekordselt, kui keegi pealt vaatab, aga ta võiks ka ilma pealtvaatajata toime tulla. Väga oluline igasuguse mängu puhul on võimalus teiste ees oma õnnestumisega kiidel-

³ Pauly-Wissowa, *Real-Encyklopädie der klass. Altertumswiss.*, XII, v 1860.

⁴ Vrd Harrison, *Themis*, lk 221³, 323, mis minu arust annab ekslikult õiguse Plutarchosele, kes peab seda võitlusvormi aagooniga vastuolus olevaks.

Mängiv inimene

da. Selle kohta tuakse sageli näiteks kalamees. Selle kiitlemise juurde tuleme veel tagasi.

Võitmine

Kõige tihedamalt on mänguga seotud võitmise mõiste. Üksinda mängimise korral ei nimetata mängueesmärgi saavutamist veel *võitmiseks*. See mõiste aktualiseerub alles kellegi teise vastu mängides.

Mis on võitmine? Mida võidetakse? — Võitmine tähendab mängutulemuselt "üle olema". See ilmnenud üleolek kaldub aga laienema üleolevana näimiseks üldse. Ja koos sellega on võidetud midagi rohkemat kui pelgalt mäng. On võidetud lugupidamist, saadud au, ning see au ja lugupidamine tuleb alati vahetult kasuks kogu rühmale, kuhu võitja kuulub. Siin on jällegi üks väga tähtis mänguomadus: mängus saadud edu on suurel määral üle kantav üksikisikult rühmale. Veelgi tähtsam aga on üks teine joon: agonaalse instinkti näol pole tegu esmajoones võimuiha või valitsemistahtega. Primaarne on soov teisest üle olla, esimeseks tulla ja sellisena austust leida. Alles teisel kohal seisab küsimus, kas üksikisik või rühm seeläbi laiendab oma võimu. Peaasi on "olla võitnud". Puhtaim näide triumfist, mis ei avaldu milleski nähtavas või maitstavas, vaid ainult võitmisel eneses, on malemäng.

Auhind, panus, võit

Võisteldakse või mängitakse millegi "pärast". Esimeses ja viimases instantsis võisteldakse või mängitakse võidu enda pärast, aga sellega käivad kaasas kõiksugused võidu nautimise viisid: esiteks triumfina, mida rühm pühitseb hõiskamise ja ülistamisega. Tema püsivaks tagajärjeks on au, lugupidamine, prestiiž. Tavaliselt aga on juba mängu alustamisel silmas peetud midagi enam kui üksnes võitjauu. Mängul on panus. See võib olla sümboolset laadi või ainelise väärtusega, kuid tal võib olla ka puhas ideeväärtus. Panuseks on kuldpeeker, väärisehe, kuningatütar või kross, mängija elu või kogu hõimu heaolu. See võib olla pant või auhind. Pant, kihlvedu, *vadium*, *gage* on puhtsümboolne ese, mis asetatakse või visatakse võitlusplatsile. Auhinnaks võib olla loorberipärg, rahasumma või mis tahes materiaalne väärtus. Sõna *pretium* etümoloogiline algupära on vahetamise ja hindamise

sfääris ning eeldab mõistet "millegi vastu", aga ta tähendus nihkub mängu valda. *Pretium*, auhind, tähendab ühelt poolt *pretium justum*'it, mis on tänapäeva turuväärtuse keskaegne vaste, teiselt poolt aga võib tähendada ka kiitust ja au. Vaevalt on võimalik semantiliselt puhtalt eristada (au)hinna (*prijs*), kasu/võidu (*winst*) ja tasu (*loon*) valdkondi. Mängusfäärist jääb täiesti välja tasu: ta tähendab õiglast tasumist osutatud teene või tehtud töö eest. Tasu eest ei mängita, tasu eest tehakse tööd. Inglise keel on küll sõna tasu tähistamiseks, *wages*, laenanud just mängusfäärist. Kasu/võit jääb nii majandusliku vahetuse kui ka võistluse valdkonda: kaupmees saab kasu, mängija saab võidu. (Au)hind kuulub võistluse, loterii ja ka hinnaga varustatud kauba juurde kaupluses. Väljendite "hinnaga varustatud" ja "hinnatud" vahel pinguldub tõsiduse ja mängu vastandus. Kire, võidulootuse, riski element on omane nii majanduslikule ettevõttele kui mängule. Puhas saamahimu on väljaspool kaubandust ja mängu. Mänguhoiaku olemuseks on riskimine, ebakindel võiduvõimalus, tulemise lahtisus ja pingeline. Pingeline määrab teadmise mängu tähtsusest ja väärtusest ning kasvades paneb mängija unustama, et ta mängib.

Kreeka nimi võistlusauhinnale, *athlon*, tuletatakse mõnikord samast sõnajuurest, millest pärinevad hollandi *wedde*, *wedden* ja ladina *vadimonium*. Sellest tüvest tuletatud sõnade hulka kuulub ka *athletés*, atleet. Siin on ühinenud võistluse, pingutuse, harjutuse mõisted, ja sealt ka visadus, kannatamine, vastupidamine, viletsus.⁵ Ka germaani sõnas *wedden* kõlab veel kaasa pingutus, ind, ent on näha, kuidas sõna nihkub õiguskorralduse sfääri poole, millest kõneleme peagi pikemalt.

Peale "mille pärast" on iga võistlusega seotud ka küsimused "milles" ning "millega". Võisteldakse, et olla esimene jõult või osavuselt, teadmistelt või oskustelt, helduselt või õnnelt, päritolult või laste arvult. Võisteldakse kehalise jõu, relvade, mõistuse või rusikate abil, pingutust demonstreerides, suuri sõnu tehes, praalides, kiideldes, teotades, täringutopsi või lõpuks kavaluse ja pettuse abil. Nende viimaste kohta mõni sõna veel. Kavaluse ja pettuse kasutamine ilmselt lõhub ja tühistab võistluse mänguelemendi meie jaoks. Mängu olemuseks on juba kord reeglite austamine. Kuid arhailine kultuur annab sellele meie kõlbelisele otsusele niisama vähe õigust kui rahvavaim. Valmis jänesest ja siilist, kes võidab jooksu pettuse abil, langeb kangelase osa valemän-

⁵ Vrd seost *agōn* ja *agōnía*, mis algeselt tähendab võistlust, hiljem ka surmavõitlust, hirmu.

Mängiv inimene

gijale. Paljud müüdikangelased võivad pettuse või väljastpoolt tuleva abi toel. Pelops ostab ära Oinomaose vankrijuhi, kes pistab assidesse vahanaelu. Jason ja Theseus sooritavad oma katse tänu Medeale ja Ariadnele, Gunther tänu Siegfriedile. *Mahābhārata*'s võivad kauravad täringumängus pettuse abil. Topeltpettusega saavutab Frija, et Wotan kingib võidu langobardidele. Aasid murravad hiiglastele antud töotusi.

Kõigil neil juhtudel on ülekavaldamine ise saanud võistluse aineks ja mängufiguuriks. Nagu juba öeldud, valemängija ei ole mängurikkuja. Ta teeb näo, nagu austaks ta mängureegleid, ja mängib kaasa, kuni ta paljastatakse.⁶

Mängu ja tõsiduse piiri määramatus väljendub klige selgemalt järgmises näites — mängitakse ruletilaua ääres ja "mängitakse börsil". Esimesel juhul mängija mõonab, et tema tegevus on mängimine, teisel juhul mitte. Ostmist ja müümist ebakindla lootusega hinnatõusule või -langusele peetakse üheks "äri", ühiskonna majandustegevuse osaks. Mõlemal juhul soovitakse kasu saada. Esimesel juhul üldiselt mõondakse šansi puhast juhuslikkust, mis pole küll täielik, sest on ju võitmise "süsteeme". Teisel juhul on mängijal mingi illusioon, nagu võiks ta tulevase turutendentsi välja arvutada. Erinevus vaimuhoiakus on äärmiselt väike.

Selles seoses väärib tähelepanu, et kaks kaubategemise vormi, kus on väljavaade hilisemale täitmisele, on välja kasvanud kihlveost, nii et on võidud kahelda, kas siin on primaarne mäng või tõsine huvi. Nii Genovas kui Antwerpenis hakkab keskaja lõpul tekkima tähtjaline äri ja elukindlustus kihlveo vormis, mida sõlmiti tulevaste mittemajanduslike võimaluste peale. Kihlvedusid sõlmiti "inimeste elu ja surma, reiside või palverännakute, poisi või tüdruku sündimise peale või ka mõne maa, paiga, linna vallutamise peale".⁷ Sääraseid kokkuleppeid on ka seal, kus nad on juba omandanud täiesti merkantiilse iseloomu, korduvalt ära keelatud

⁶ Ma ei suuda avastada otseseost kavalsuse ja pettusega oma sihti saavutava muistendikangelase ning jumaliku kuju vahel, kes on ühtaegu inimeste heategija ja petja. — Vt W. B. Kristensen, *De goddelijke bedrieger* (Mededelingen der K. Akad. van Wetenschappen, afd. Letterkunde 66b, nr 3, 1928) ja J. P. B. de Josselin de Jong, *De oorsprong van den goddelijken bedrieger* (samam, 68b, nr 1, 1927).

⁷ Anthonio van Neulighem, *Openbaringe van 't Italiaens boeckhouden* (1631), lk 25-26, 77, 86-87, 91-92.

kui lubamatuid õnnemänge, teiste hulgas on seda teinud Karl V.⁸ Uue paavsti valimise peale veeti niisamuti kihla nagu tänapäeval hobuste võiduajamistel.⁹ Veel 17. sajandil tunti tähtajalisi ärilepinguid "kihlvedudena".

Arhailise ühiskonna antiteetiline ülesehitus

Etnoloogia on üha suurema selgusega esile toonud, kuidas kollektiivi elu arhailistel kultuuriperioodidel tavatseb tugineda ühiskonna antiteetilisele ja antagonistlikule ülesehitusele ning kuidas säärase kollektiivi kogu mõttemaailm astmestub vastavalt sellele dualistlikule struktuurile. Selle primitiivse dualismi järgi leidub kõikjal, kus suuharu jaguneb kaheks vastamisi seisvaks ja eksogaamseks suguharupooleks või fraatriaks. Kummalgi rühmal on oma tootem. Sa oled kas kaarnamees või kilpkonnaamees ja sellega seoses on sul terve süsteem kohustusi, keelde, kombeid ja austusobjekte, mis kuuluvad kas kaarna või kilpkonna juurde. Suguharupoolte suhtel on võitluse või võistluse iseloom, aga ühtlasi aidatakse teist poolt ning osutatakse talle teeneid. Üheskoos etendavad nad suuharu avalikku elu, katkematut rida täpselt kindlaks määratud vormis pidustusi. Neid suguharupooli eristav dualistlik süsteem hõlmab kogu kujutusmaailma. Iga olend, iga asi kuulub ühele või teisele poolele, nii et see eristus hõlmab kogu kosmost.

Selle suguharupoolteks jagunemisega käsikäes käib rühmitumine sugupoolteks, mis võib samuti väljenduda üldises kosmilises dualismis, nagu on hiina *yin*'i ja *yang*'i, naiseliku ja meheliiku printsibi vastandus, mis vaheldudes ja koos mõjudes hoiavad alal elurütmi. Ka selle rühmitumise mõttesüsteemi aluseks on konkreetne eristamine noorukiteks ja neidudeks, kes aastaajapidustustel üksteist hulgakesi rituaalsetes vahelduslaulu ja mängu vormides ligi tõmbavad.

Neil pidustustel astub tegevusse üksteisele vastanduvate suguharurühmade või ka sugupoolte võistlusind. Kõige rohkem on aastaagade vaheldumisel peetud iselaadi võistluste kultuuri loo-

⁸ Verachter, *Inventaire des Chartes d'Anvers*, nr 742, lk 215; *Coutumes de la ville d'Anvers* II, lk 400, IV, lk 8; vrd E. Bensa, *Histoire du contrat d'assurance au moyen âge* (1897), lk 84–85; Barcelonas 1435, Genuas 1467: *decretum ne assicuratio fieri possit super vita(m) principum et locorum mutationes*.

⁹ R. Ehrenberg, *Das Zeitalter der Fugger* (Jena, 1912), II, lk 19.

Mängiv inimene

vat toimet suurte rahvaste puhul valgustanud Marcel Granet sees Vana-Hiinaga. Tema visandatud pilt võib olla konstruktsioon vanade laulude tõlgendamise põhjal, kuid on nii põhjalikult dokumenteeritud ja sobib nii hästi kõige juurde, mida etnoloogia on meile arhailise kooselu kohta õpetanud, et seda võib pidada kindlaks tõigaks kultuuriajaloo.¹⁰

(Järgneb)

¹⁰ M. Granet, *Fêtes et Chansons anciennes de la Chine* (Paris, 1919); *Danses et légendes de la Chine ancienne* (Paris, 1926); *La civilisation chinoise, la vie publique et la vie privée* (L'évolution de l'humanité, nr 25) (Paris, 1929).

AKADEEMIA

Akadeemia on kultuuriajakiri, mis taotleb vahendada eri teadusharude tänapäevast taset ja arengut.

Akadeemia ilmub 12 korda aastas, kokku u 2700 lk.

Tellimisindeks 78 163.

AKADEEMIA TÄNAKAS KA RAAMATUPOED.

Varasemaid ning 1992. aasta numbreid (1989 — 3, 6, 7; 1990 — 10–12; 1991 — 1–12) saate osta Tartust Ülikooli poest Lossi tänav 24. Need on müügil ka *Akadeemia* toimetuses ning neid saate tellida postiga, kui saadate Tartu Kommertspanka rahakaardiga *Akadeemia* arvele (nr 1345043) iga numbri eest 11 rubla ja märgite lõigendile soovitud numbrid.

Aadress: *Akadeemia*, Kõuatri 1, Tartu.

Postiaadress: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.

Tel.: 31373, 31117.

AKADEEMIA

Editor-in-chief: Ain Kaalep

Editors: Eduard Parhomenko, Mart Orav, Jaan Isotamm, Toomas Kiho

Akadeemia is a monthly of the Estonian Writers' Union. *Akadeemia* is published 12 times a year, all in all approximately 2700 pp.

Subscription rates with postage for 1992:

USD 68, DEM 113, FIM 308, FRF 381, GBP 39, SEK 407 (for institutions);

USD 51, DEM 84, FIM 231, FRF 286, GBP 29, SEK 305 (for individuals).

Single issues USD 6, DEM 10, FIM 27, FRF 34, GBP 4, SEK 36.

Back issues for 1989 — 3, 6, 7; 1990 — 10-12; and 1991 — 1-12:

USD 5, DEM 8, FIM 23, FRF 28, GBP 3, SEK 30.

Please transfer the payment to our account (USD 99-42 149 169; DEM 99-42 202 329; FIM 99-42 203 139; FRF 99-42 203 449; GBP 99-42 202 639; SEK 99-40 869 709) with Tartu Kommertspank, Tartu, through crediting the account no. 1345043-419 AKADEEMIA of Tartu Kommertspank with Svenska Handelsbanken, 106 70 Stockholm, Sweden, and mail the check and following notice to *Akadeemia*.

Please enter my AKADEEMIA subscription for 1992

Single issues for 1992

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1991

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
---	---	---	---	---	---	---	---	---	----	----	----

Back issues for 1989 and 1990:

Name or institution

Address

Country

Enclosed is the check totaling USD

Please mail to: *Akadeemia*, Postkast 80, Postimaja, Tartu, EE-2400, Eesti/Estland/Estonia.
Tel.: 31373, 31117.

CONTENTS

Sleep and dreams in ancient Greek tragedy	Anne Lill	675
On prophecy in sleep	Aristotle	698
Astrology-centred retrospect on Christianity-centred scientology	Heino Eetsalu	703
Reason and mysticism: Development of the Universe and higher states of mind	Helle Kaasik	713
Ecology as nihilistic uncertainty	Risto Niemi-Pynttari	719
How to help oneself: A few thoughts about psychological self-help literature	Karin Hango	735
Seven sisters	Hando Runnel	746
Can history be objective?	W. H. Walsh	761
Foundation of the Latvian state. II	Brūno Kalniņš	790
Under the black-and-white banner. I	Rein Marandi	809
<i>Ubi bene, ibi patria?</i>	Olaf Imelik	827
Documents on «forest brothers» and resistance movement in Estonia. VII		835
<i>Review: Ironic story of foreign minister's aide. Eero Medijainen. Eesti välispoliitika Balti suund 1926—1934. Tartu: TÜ ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor, 1991. Jaak Valge</i>		846
<i>Review: «The shrine of science is open!» Eesti Naisüliõpilaste Selts 1911—1991. Toimetanud Rutt Hinrikus, Sirje Olesk, Margit Sutrop (peatoimetaja). Tartu: [Eesti Naisüliõpilaste Selts], 1991.</i>	Astrid Reinla	851
Editorial Note. Summaries		853
<i>Homo ludens: An attempt to determine the element of play in culture. II</i>	Johan Huizinga	863

СОДЕРЖАНИЕ

Сон и сновидения в античной трагедии	Анне Лилль	675
Предсказание с помощью сна	Аристотель	698
Оглядка на предмет науковедения: Астрология <i>contra</i> христианство	Хейно Ээзсалу	703
Разум и мистика: Развитие Вселенной и высшие состояния сознания	Хелле Каасик	713
Экология как нигилистская неустойчивость	Ристо Ниemi-Пюнтяри	719
Как помочь самому себя: Мысли на фоне литературы психологической «самопомощи»	Карин Ханго	735
Семь сестер	Хандо Руннель	746
Может ли история быть объективной?	У. Х. Уолш	761
Создание Латвийского государства. II	Бруно Калниньш	790
Под черно-белым флагом. I	Рейн Маранди	809
<i>Ubi bene, ibi patria?</i>	Олаф Имелик	827
Документы о «лесных братьях» и движении сопротивления в Эстонии. VII		835
<i>Рецензия: Ироническое повествование заместителя министра иностранных дел. Eero Medijainen. Eesti välispoliitika Balti suund 1926—1934. Tartu: TÜ ajaloo- ja rahvastikuteaduse labor, 1991.</i>	Яак Валге	846
<i>Рецензия: «Храм науки открыт!» Eesti Naisüliõpilaste Selts 1911—1991. Toimetanud Rutt Hinrikus, Sirje Olesk, Margit Sutrop (peatoimetaja). Tartu: [Eesti Naisüliõpilaste Selts], 1991.</i>	Астрид Рейнла	851
От редакции		859
<i>Homo ludens: Попытка определения игровых элементов культуры. II</i>	Иохан Хэйзинга	863

~~PTA
AL 1194~~

AKADEEMIA

Tellimise indeks 78163

Hind rbl. 8.—